

УДК 338.24

JEL Classification: O13; O18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011006>

*Я. М. ГАДЗАЛО, доктор сільськогосподарських наук,
професор, академік НААН
Ю. Я. ЛУЗАН, доктор економічних наук, академік НААН*

Удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій України

Мета статті - обґрунтувати необхідність та визначити шляхи удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій.

Методика дослідження. Використано метод узагальнення наукового пізнання вітчизняних і зарубіжних вчених у питаннях теорії і практики організації системи державного управління в аграрному секторі економіки в сучасних умовах, логічний - для визначення соціально-економічних процесів, економіко-математичний, статистичний та порівняльний - для здійснення аналітичних розрахунків.

Результати дослідження. Обґрунтовано, що на даному етапі розвитку країни в питаннях аграрного сектору економіки і сільських територій організація державного управління потребує суттєвої модернізації. Доведено необхідність закріплення оновленої тактики і стратегії держави в законі про сучасну аграрну політику та інших спеціальних законах, як основних інструментів для реалізації політики держави, відновлення діяльності центрального органу виконавчої влади з питань агропромислового розвитку та відповідних регіональних і місцевих державних органів управління на принципово нових засадах, необхідності удосконалення наукового і кадрового забезпечення, розширення використання механізмів державно-приватного партнерства та саморегулювання ринкових відносин.

Елементи наукової новизни. Дістали обґрунтування визначення шляхів удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій на сучасному етапі, запропоновано алгоритм розбудови системи державного управління аграрною сферою України.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані при вдосконаленні державного управління аграрною сферою України, законодавства з питань державної аграрної політики, в навчальному процесі, при поглибленні наукових досліджень. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 28.

Ключові слова: система державного управління; державна аграрна політика; аграрний сектор економіки; інституції.

Гадзало Ярослав Михайлович - доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН, президент Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Лузан Юрій Якович - доктор економічних наук, академік НААН, радник Президії Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9), радник дирекції Інституту продовольчих ресурсів НААН (02000, м. Київ, вул. Євгена Сверстюка, 4А)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Постановка проблеми. Ринкові трансформації та подальший конкурентний розвиток аграрного сектору економіки України потребують чіткого визначення особливої ролі держави в постійному удосконаленні та загалом утвердженні сприятливого інституціонального середовища, яке повинно поєднувати в собі взаємодоповнюючі складові

для вирішення, насамперед, економічних, соціальних і екологічних проблем, гарантування продовольчої безпеки держави та розвиток експортного потенціалу України.

Вирішення цього надважливого завдання переважно знаходиться в площині розбудови досконалої системи державного управління аграрною сферою, визначення її суб'єктів і об'єктів, завдань, функцій та повноважень відповідних державних і недержавних інститутів, порядку застосування

© Я. М. Гадзало, Ю. Я. Лузан, 2020

ефективних ринкових механізмів державного регулювання соціально-економічних процесів, зокрема визначення і застосування певних стимулів, заборон й обмежень, створення відповідних запобіжників, які унеможливають поширення негативних явищ тощо.

Розбудова системи державного управління цією важливою і складною сферою України повинна бути еволюційною за своєю природою, послідовно удосконалюватися, не порушуючи ринкові засади відповідно до ситуаційних змін, з урахуванням рівня соціально-економічного розвитку, глобальних і внутрішньодержавних тенденцій, шляхів і етапів досягнення поставлених цілей тощо. При цьому визначальним має бути спрямування зусиль на виконання завдань державної аграрної політики, дотримання її принципів і пріоритетів, які повинні повністю кореспондуватися із Конституцією України, де головними з них у згаданому контексті виступають соціальна спрямованість аграрної економіки, захист прав власності й господарювання, охорона земель, екологічна безпека, справедливий розподіл суспільного багатства та ін.

Організовувати і відповідати за обґрунтоване напрацювання, дотримання та результативність державної політики у сфері аграрної економіки й розвитку сільських територій за прикладом розвинених країн повинен дієздатний центральний орган виконавчої влади з відповідною інфраструктурою в центрі та регіонах, отримувати необхідне наукове і кадрове забезпечення конкурентного аграрного розвитку з широким використанням механізмів державно-приватного партнерства та саморегулювання ринкових відносин.

Міжнародна практика також вказує на відповідне поєднання державного управління аграрним сектором економіки та окремих взаємопов'язаних напрямів розвитку сільських територій, зокрема захист і збереження ґрунтів, землеупорядкування, меліорація, водовідведення, зайнятість сільського населення, дотримання екології в агропромисловому виробництві, лісовому і рибному господарстві та інші, що залишається надзвичайно актуальним у цілому за умов удосконалення системи влади в Україні.

Поки що вітчизняний аграрний сектор відзначається нестабільним і незбалансованим розвитком, низьким рівнем пропозицій

продуктів харчування для населення, невисокою ефективністю, посиленням соціальних та екологічних проблем на сільських територіях тощо. Це вказує на незадовільне інституціональне забезпечення державного управління важливою сферою соціально-економічного життя країни.

Така ситуація вимагає продовження наукового пошуку з удосконалення системи державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним внеском у дослідження розвитку системи державного управління аграрним сектором економіки та сільських територій України є праці таких відомих вітчизняних учених, як В. Г. Андрійчук [3], О. М. Бородіна [5], П. І. Гайдуцький [6], М. В. Гладій [7], С. М. Кваша [11], І. Г. Кириленко [12], М. Ф. Кропивко [14], Ю. М. Лопатинський [16], Ю. О. Лупенко [17], М. Й. Малік [23], В. Я. Месель-Веселяк [18], Л. В. Молдаван [19], П. Т. Саблук [24; 25], О. Г. Шпикуляк [27], В. В. Юрчишин [28] та ін.

У працях науковців визначення шляхів розбудови системи державного управління аграрною сферою, як правило, пов'язується з теоріями інституціоналізму, чіткого визначення ролі та завдань аграрного сектору економіки, принципів і пріоритетів та відповідного державного регулювання агропромислової діяльності на умовах визначених законодавством норм і правил.

Опрацювання наукових публікацій з досліджуваної проблематики вказують на важливість визначення тактики і стратегії розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій, функціонування в системі управління аграрною сферою відповідних органів державного управління та самоврядних організацій - учасників аграрного ринку, які разом із державними інституціями повинні консолідувати зусилля агровиробників з дотриманням поведінкових правил для забезпечення виконання завдань державної аграрної політики.

При цьому більшість дослідників звертають увагу на те, що за роки незалежної України так і не було створено ефективної системи державного управління аграрною сферою, що потребує подальших ґрунтовних досліджень.

Мета статті - обґрунтувати необхідність та визначити шляхи удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій.

Виклад основних результатів дослідження. Досліджуючи теоретичні й практичні аспекти розбудови ефективної системи державного управління функціонування аграрного сектору України, вивчення зарубіжного досвіду показує, що в сучасних умовах згаданий чинник залишається надзвичайно важливим завданням владних і самоврядних інституцій держави для забезпечення його конкурентного розвитку.

За роки незалежності України вітчизняний аграрний сектор формувался і розвивався завдяки здійсненню ринковим трансформаціям. Головними серед них були приватизація державних сільськогосподарських, переробних і сервісних підприємств, реорганізація колишніх колгоспів, міжгосподарських й інших підприємств та організацій створення на їх базі принципово нових суб'єктів агропромислової діяльності ринкового типу, формування інфраструктури аграрного ринку та конкурентного середовища. Із запровадженням ринкових механізмів цінового і податкового регулювання, державних програм підтримки окремих напрямів господарської діяльності, заходів із розвитку кредитування створювалися сприятливі умови для активізації зовнішньоекономічної діяльності, визначалися заходи в питаннях розвитку українського села та сільських територій тощо [2]. Україна стала членом міжнародної продовольчої організації (ФАО ООН), вступила до Світової організації торгівлі (СОТ) та до інших чисельних міжнародних союзів й об'єднань, де питанням сільського розвитку надається велика увага.

Такі складні процеси вимагали досконалих наукових обґрунтувань з підготовки чисельних законодавчих і нормативних актів, організації системи контролю за дотриманням їх вимог по всій території держави, проведення професійних дискусій і переговорів з різними міжнародними й внутрідержавними інституціями, створення громадських об'єднань агро-виробників та інших недержавних організацій, здійснення ряду інших організаційних, адміністративно-контрольних, економічних, соціальних екологічних, наукових, кадрових та інших функцій держави. На думку авторів, таку роботу за цей період в основному на відповідному комунікаційному рівні забезпечував центральний орган виконавчої влади - Міністерство аграрної політики та продовольства України разом із регіональними і місцевими органами державного управління, за активної участі Національної академії аграрних наук України, закладами вищої і середньоспеціальної освіти та іншими пов'язаними структурами державного регулювання [3].

Такі взаємодоповнюючі дії дали можливість провести базове ринкове реформування в аграрному середовищі. В результаті, за даними статистики, вдалося збільшити обсяги виробництва продукції сільського господарства і продовольчих товарів майже у 1,8 раза порівняно з 2000 р., суттєво підвищити врожайність сільгоспкультур та продуктивність тваринництва, стабілізувати продовольчу безпеку держави, перетворити аграрний сектор із традиційно збиткової у прибуткову галузь національної економіки, стати одним з основних вітчизняних експортерів продукції і послуг, певним стабілізатором інфляційних процесів і девальвації національної грошової одиниці, й одночасно важливою бюджетоформуючою сферою економічної діяльності (табл. 1).

1. Динаміка показників діяльності суб'єктів господарювання в сільському господарстві за 2000-2019 рр. (період активного реформування)

Показник	Од. виміру	Рік			2018 р. до 2000 р., %
		2000	2010	2018	
Виробництво с.-г. продукції у порівнянних цінах 2010 р.	млрд грн	151,0	194,9	269,4	178,4
Обсяги експорту с.-г. продукції і продовольчих товарів	млн дол. США	1582,0	10284,0	18611,8	1176,4
Урожайність основних с.-г. культур та продуктивність худоби:					
зернові та зернобобові	ц/га	19,4	26,9	474,0	244,3
бурак цукровий	ц/га	176,7	279,5	508,5	287,8
соняшник	ц/га	12,2	15,0	23,0	188,5
овочі	ц/га	108,2	2166,6	204,7	189,2

плоди і ягоди	ц/га	38,4	78,2	124,8	325,0
середньорічний надій молока від однієї корови - всього	кг	2359	4082	4922	208,7
у т.ч. сільгосппідприємства	кг	1588	3975	6190	389,8
Продуктивність праці у підприємствах, які здійснювали с.-г. діяльність (у постійних цінах 2010 р.)	грн на одного зайнятого	27066,9	132680,4	313627,3	1158,8

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України.

Разом із тим розвиток аграрного сектору економіки України постійно зазнає впливу чисельних зовнішніх і внутрішніх чинників. На даному етапі перед органами державного управління виникають принципово нові, не менш важливі, складні та відповідальні завдання врегулювання масштабних процесів, які проявляються останнім часом в аграрній сфері та суттєво змінюють не тільки характер соціально-економічних та екологічних проблем, а й одночасно спричиняють появу нових, специфічних, у тому числі загрозливих тенденцій [4].

Участь України в міжнародних організаціях, необхідність виконання угоди про Євроасоціацію та інші обставини вимагають в аграрній сфері дотримання узгоджених ними принципів, критеріїв та відповідної ідентичності сталого розвитку, розширення інтеграційних процесів, що ще залишається важливим завданням політиків, законодавців, чиновників, органів самоврядування, вчених та безпосередньо учасників аграрного ринку.

Дослідження вчених також показують, що в чистому вигляді при всіх відмінностях немає жодної країни з розвиненим агропромисловим виробництвом, де б цілком панувала ринкова стихія. Сучасна ринкова аграрна економіка у світі - це насамперед економіка регульованого і соціально орієнтованого господарства, де утверджується важлива роль держави у створенні сприятливих умов для ефективного функціонування аграрного ринку, гарантування належного рівня продовольчого забезпечення населення тощо. Вирішення таких завдань підтримується передусім збалансованими міжгалузевими відносинами, необхідним рівнем державної фінансової підтримки як виробників, так і споживачів продовольчих товарів, застосуванням різних механізмів податкового, кредитного, митного, інвестиційного, цінового, інноваційного та інших видів державного регулювання, страхуванням від природних і ринкових ризиків, які розробляють і реалізують в основному органи державного управління

аграрним сектором економіки з широким залученням самоврядних організацій [6].

Як правило, у багатьох розвинених країнах такі механізми регулювання аграрного ринку стабільно діють протягом 5-7 років, а потім за необхідності переглядаються. Така практика державного регулювання, як одного з основних елементів державного управління, поряд із підприємливістю надає учасникам аграрного ринку впевненості в стабільності державної політики та прибутковості господарювання.

Для прикладу, стосовно державної бюджетної політики на відміну від такої практики, в Україні постійно змінюються механізми або взагалі скасовуються не лише окремі важливі бюджетні програми, а й обсяги державної підтримки в цілому. Протягом останніх років практично зникли такі напрями державної підтримки: обслуговуюча сільськогосподарська кооперація, дорадча діяльність, розвиток оптових продовольчих ринків, виконання цільових заходів із підвищення родючості ґрунтів, розвиток селекції в рослинництві і тваринництві, боротьба з шкідниками та хворобами рослин і тварин, організація виставок і біржової торгівлі, підтримка розвитку лізингу для придбання сільськогосподарської техніки і племінних тварин та багато інших, які не обмежуються правилами СОТ та не викривлюють цінову ситуацію на продовольчому ринку. А таким важливим цільовим програмам державної підтримки, як часткове здешевлення вартості кредитів, підтримка розвитку тваринництва, садівництва, виноградарства, ягідництва і хмелярства, малозабезпечених верств населення у придбанні продуктів харчування і цілому ряду інших притаманний нестабільний характер.

Із метою наближення конкурентних переваг для вітчизняних сільгоспвиробників при вступі до СОТ Україна погодилася, що обсяги їхньої державної підтримки можуть досягати до 3,4 млрд дол. США (або майже 100 млрд грн за теперішнім курсом). Проте навіть орієн-

товне наближення до таких обсягів підтримки жодного року не спостерігалось [8].

Крім того, погіршення податкової складової державної політики щодо сільгоспвиробників через скасування пільг зі сплати податку на додану вартість і зміни механізмів сплати фіксованого сільськогосподарського податку, обсяги яких у попередні роки досягали 70 % й більше загальних обсягів бюджетної підтримки, призвели до втрати стабільного та важливого чинника збереження обігових коштів для організації господарської діяльності. Зміна механізмів і застосування додаткових видів оподаткування призвели й до суттєвого збільшення податкового навантаження та ускладнили механізми податкового регулювання в сільському господарстві, що суперечить проголошеним принципам дерегуляції в державі. Колишня система оподаткування сільгоспвиробників виступала важливим фактором не тільки для вирівнювання конкурентних передумов із зарубіжними учасниками ринку, а й формування сприятливого середовища для активізації інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки. Так, за даними статистики, тільки за період з 2010-го по 2019 р. капітальні інвестиції в сільське господарство зросли в 5,7 раза, харчову промисловість та виробництво тютюнових виробів - у 3,7 раза.

Особливо важливим виявилось одночасне сприяння пільгового оподаткування сільгоспвиробників прозорості та повноті сплати податків та забезпечило аграрному сектору можливість стати одним із вагомих секторів економіки щодо формування державного і місцевих бюджетів. Разом із тим, за різними оцінками, така зміна системи оподаткування сільгоспвиробників у сучасних складних умовах швидше за все спонукатиме до тінізації податкових відносин.

За даними фіскальної служби України, якщо у період 2010-2018 рр. середньорічний ріст сплати податків сільгоспвиробниками становив 10,8 %, то у 2019 р. порівняно з 2018-м ріст сплати податків зменшився до 2,2 %, або майже у 5 разів.

Як наслідок, через зазначені та ряд інших інституційних чинників на продовольчому ринку не досягається збалансування: попиту і пропозиції; виробництва продукції тваринництва й землеробства для збалансування харчування населення; недостатнє забезпечення потреб агровиробників фінансовими,

в тому числі кредитними ресурсами і матеріально-технічними засобами виробництва; все частіше проявляються тенденції формування експортно-сировинно орієнтованої аграрної економіки та зменшення уваги вирішенню проблем внутрішнього продовольчого ринку тощо.

Розбудова ефективної системи державного управління, зокрема його базової складової - удосконалення механізмів державного регулювання аграрною економікою України, яка ще крім того знаходиться в процесі складних трансформацій, неможлива без чіткого визначення теоретичних і практичних засад.

У наукових працях поняття «система» в основному визначається як сукупність елементів, певним чином пов'язаних і взаємодіючих між собою для впливу на відповідне середовище. В даному випадку - це агросфера, яка включає аграрний сектор економіки та, за великим рахунком, окремі напрями розвитку сільських територій, які пов'язані з використанням земельних, водних та інших природних ресурсів, трудової зайнятості та інших взаємопов'язаних напрямів життєзабезпечення сільського населення.

Якщо розглядати систему державного управління аграрним сектором економіки, то вона повинна органічно виступати підсистемою загального державного управління. Враховуючи масштабність завдань, наявність накопичених складних проблем розвитку аграрної сфери, згадана система має отримати риси самодостатності, структурованості, надійності та адаптивності до відповідних ускладнень, комунікативності, ієрархічності, самоорганізації середовища тощо.

В умовах децентралізації влади повинно бути чітко визначено виключні функції держави та органів місцевого самоврядування, окреслено вертикальні й горизонтальні зв'язки, зокрема в питаннях стимулювання, контролю, примусу, керованості, підлеглості з використанням відносин партнерства, добровільності, конкурентності. Мати на увазі, що кожний суб'єкт слугує носієм певних прав, обов'язків та відповідальності, які реалізуються в процесі функціональної діяльності.

Аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених стосовно змістовного наповнення поняття «система державного управління аграрним сектором економіки» дає змогу ви-

значити його як сукупність взаємодоповнюючої діяльності державних органів управління та самоврядування, створених для забезпечення сприятливих умов учасникам аграрного ринку задля виконання цілей (завдань), окреслених державною аграрною політикою.

Ефективність системи державного управління аграрним сектором значною мірою також залежить від наявності досконалого інформаційного забезпечення. Це дозволяє здійснювати своєчасне, скоординоване, обґрунтоване й цілеспрямоване регулювання соціально-економічних процесів в аграрно-

му середовищі держави шляхом підготовки спеціальних законів для реалізації завдань державної аграрної політики, застосування практичних заходів, засобів, важелів, стимулів, заборон і обмежень.

Тож з огляду на вказане вище можна дійти висновку, що державну аграрну політику, закріплену законодавством, слід розглядати як базову і невід’ємну складову державно-управлінської діяльності. Це дозволяє запропонувати відповідний алгоритм формування системи державного управління аграрною сферою України (рис. 1).

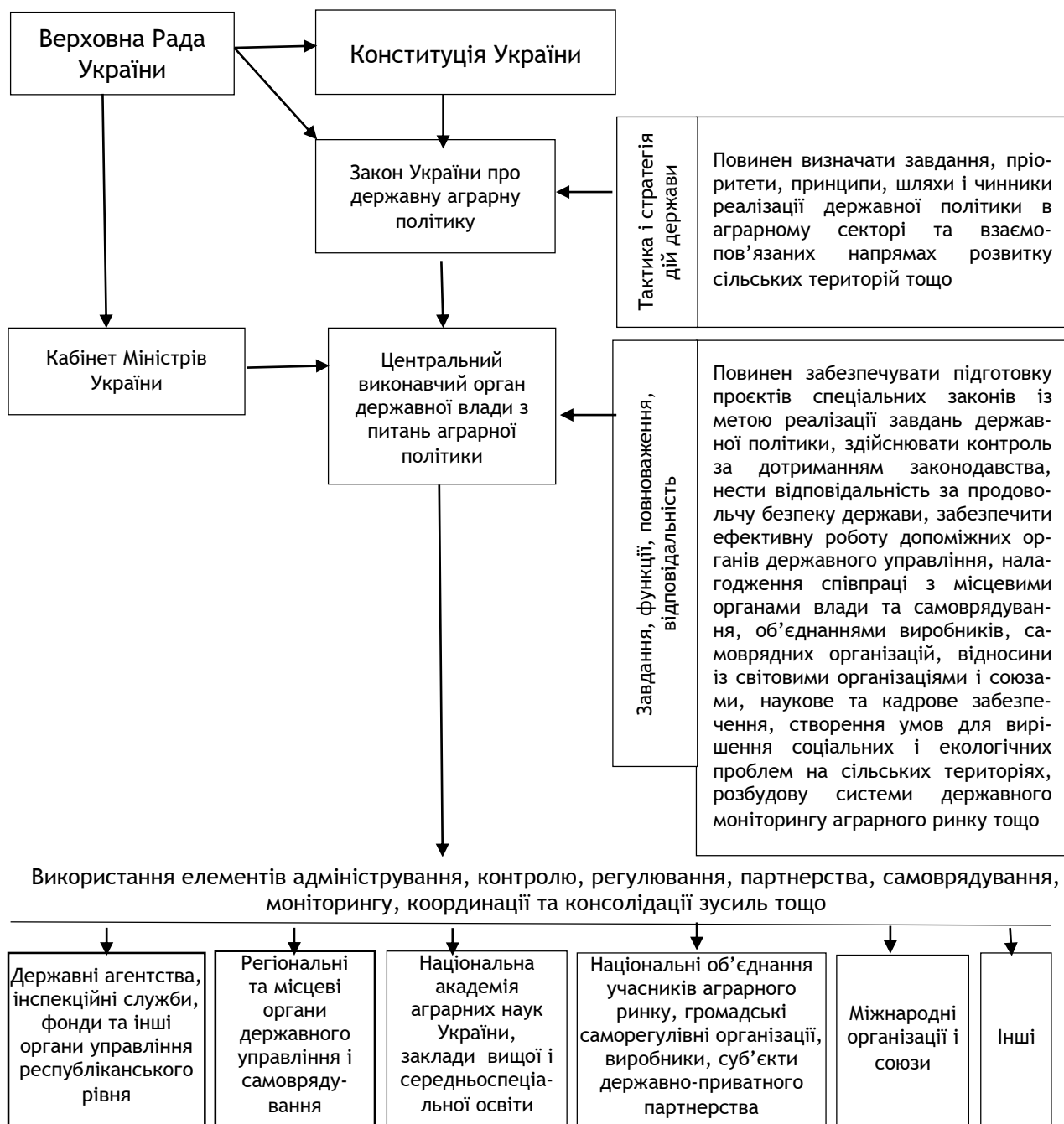

Рис. 1. Алгоритм формування системи державного управління аграрною сферою України

Джерело: Сформовано авторами.

Виходячи з такого алгоритму нині ситуація з організацією системи державного управління аграрним сектором економіки України виглядає вкрай розбалансованою, що позбавляє можливості розраховувати на позитивні результати щодо комплексного вирішення соціально-економічних та екологічних проблем. Це підтверджують наступні явища і тенденції.

Уже п'ять років як припинив дію Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року». Це призвело до втрати принципів послідовності, етапності та системності формування спеціального аграрного законодавства, як основних інституційних інструментів реалізації завдань державної аграрної політики.

Разом із тим варто зазначити, що багато цілей державної аграрної політики на період до 2015 р. ще й до цього часу залишаються не досягнутими. Зокрема, утвердження земельного ресурсу як аграрного капіталу, формування ефективного землевласника - селянина-господаря на землі, створення умов для життєзабезпечення селян тощо. Як свідчить практика, тільки заможний селянин, потужне дрібне аграрне підприємництво, насамперед фермерство й обслуговуюча кооперація та інші виробники при підвищенні ресурсних можливостей сільських громад найбільше забезпечуватимуть розвиток сільських територій, збереження «колиски» нації - українського села.

До цього слід доповнити нерегульовані процеси занепаду тваринницької й інших важливих підгалузей, формування експортно-сировинної орієнтованості агропромислового виробництва, що призводить до втрати доданої вартості, зниження уваги держави до вирішення проблем внутрішнього продовольчого ринку, відсутність законодавчих передумов для розбудови державно-приватного партнерства та завершеної системи громадських самоврядних організацій, що унеможливує запровадження принципів саморегулювання і забезпечення належного громадського контролю за процесами на аграрному ринку за прикладом ЄС та інших розвинених країн.

І такий перелік невирішених завдань, визначених згаданим законом, можна продовжувати, не враховуючи появу інших специ-

фічних проблем і негативних тенденцій сільського розвитку безпосередньо на сільських територіях та в окремих об'єднаних територіальних громадах.

Дедалі частіше відстежуються тенденції штучного обмеження ролі вітчизняної аграрної науки та підготовки національних кадрів, що суперечить інтересам держави, аграрного бізнесу, територіальних громад та суспільства в цілому.

Аграрна наука і підготовка кадрів протягом останніх років фінансуються державою за залишковим принципом, що призводить до втрати престижності наукової діяльності, згортання матеріально-технічної бази, проведення наукових дослідів та ефективної діяльності закладів аграрної освіти.

Останніми роками за надзвичайно високих темпів девальвації національної грошової одиниці утримання будівель, рівень комунальних тарифів та вартість ресурсів уже досягає або навіть перевищує рівень їх вартості в країнах із розвинутими економіками. Як наслідок, це призводить до суттєвих ускладнень, зокрема до обмеження рівня оплати праці вітчизняних учених. Наприклад, середньомісячний рівень оплати праці за рахунок коштів державного бюджету в наукових установах Національної академії аграрних наук України у 2019 р. був нижчим більш як у 2,5 раза, ніж рівень оплати праці в середньому по державі.

Видатки державного бюджету для Академії тільки протягом 2014-2019 рр. у грошовому вимірі зменшилися на 23,7%, а в перерахунку на валюту США майже на 65 % (рис. 2). Потреби в бюджетному фінансуванні у 2019 р. були забезпечені лише на 24,9%, тоді як розвиток науки й освіти у державі визнано стратегічними пріоритетами.

Протягом останніх років через недофінансування в таких провідних вищих навчальних закладах країни, як Національний університет біоресурсів і природокористування України була ліквідована кафедра державного управління, а в Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана - факультет аграрного менеджменту. Аналогічні тенденції відслідковуються і в інших закладах вищої і середньоспеціальної освіти.

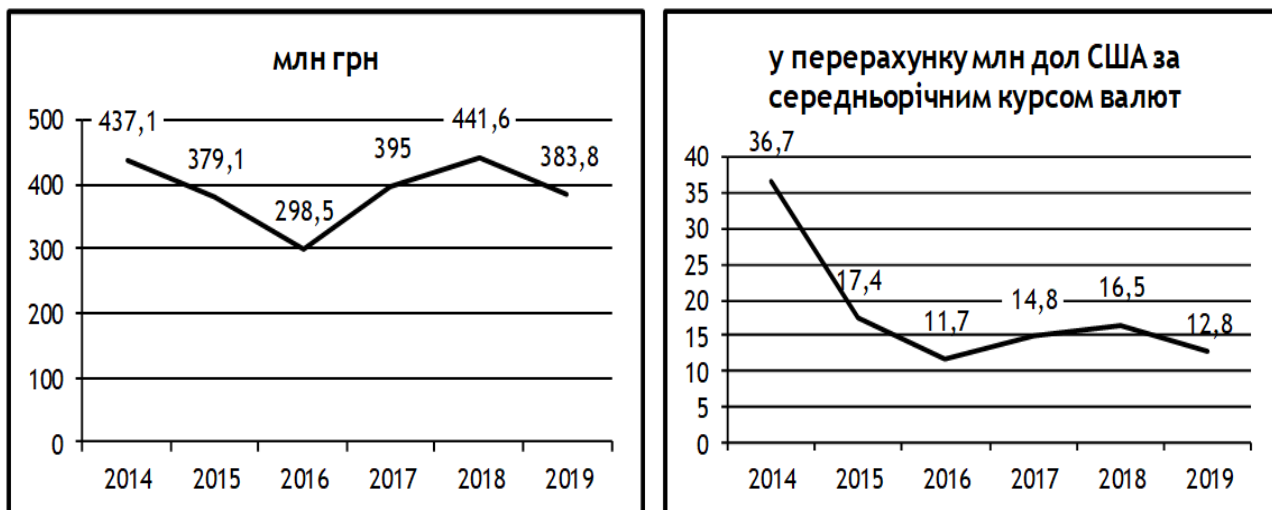

Рис. 2. Динаміка фінансування НААН за рахунок загального фонду Державного бюджету України, грн і дол. США, у перерахунку за середньорічним курсом валют

Джерело: Сформовано авторами за даними Державного бюджету України та Національного банку України.

Проте навіть у таких складних умовах аграрній науці та освіті все ще вдається зберегти основні напрями наукових досліджень та відповідний інтелектуальний потенціал.

Крім того, для аграрної політики держави виникають нові специфічні завдання, пов'язані зі зміною клімату, водозабезпеченням, втратою родючості ґрунтів, вирішення соціальних і екологічних проблем, відновлення забезпечення агропромислового виробництва вітчизняними ресурсами – нафтопродуктами, газом, мінеральними добривами, засобами захисту рослин і ветпрепаратами, сільськогосподарською технікою, селекційними ресурсами і т. ін.

Втрата часу для вирішення зазначених та інших проблем може обернутися для держави досить великими економічними ускладненнями.

Варто також звернути увагу на необхідність створення сприятливих умов для суттєвого підвищення рівня конкурентності вітчизняних суб'єктів ринку. Адже сьогодні, а особливо завтра в умовах відкритості економіки останнім доведеться все більше конкурувати із значно досконалішими іноземними фірмами, а не тільки між собою. Потрібні результативніші заходи для захисту внутрішнього аграрного ринку, максимально ідентифікувати законодавство до європейських аналогів, відновлювати біржову торгівлю, як основний інструмент для об'єктивного визначення ринкових цін, стимулювати розвиток обслуговуючої кооперації, дорадництва, запровадження науково обґрунтованих ринкових земельних відносин, удоско-

налювати антимонопольне регулювання, посилювати захист власності, запровадження сучасної системи контролю якості продукції, вирішення питань розвитку сільських територій, екологічних проблем тощо [5].

Тобто стає цілком очевидним, що для вирішення згаданих та інших завдань у сучасних умовах слід формувати принципово нову інституціональну систему державного управління аграрною сферою, яка повинна базуватися на модернізованій державній аграрній політиці. Тому термінове прийняття Закону України про сучасну державну аграрну політику з оновленими принципами, завданнями і пріоритетами, на думку вчених, сьогодні виступає першочерговим завданням українських політиків та урядовців.

Варто зауважити, що тривалий час відсутність Закону про державну аграрну політику вносить значний деструктив у формування системного аграрного законодавства в інтересах суспільства, надає можливість окремим політикам і чиновникам лобювати на законодавчому рівні певні інтереси окремих власників, галузей і напрямів бізнесової діяльності, а не діяти у визначений спосіб, з урахуванням затверджених законодавством принципів і пріоритетів.

На рівні ООН, за значних неузгодженостей основних засад розвитку глобальних соціально-економічних і екологічних процесів, загроз через зміну клімату та інших прийнято Резолюцію щодо сталого розвитку, яка стосується переважно аграрної сфери. Запропоновані в ній засади щодо консолідації зусиль для вирішення глобальних проблем

зобов'язують Україну приймати активну участь в усіх цих процесах, насамперед в особі уряду, інших органів управління, самоврядних об'єднань і союзів та суб'єктів господарювання.

У такій складній ситуації для вирішення окресленого переліку накопичених термінових і специфічних питань ринкового регулювання аграрного сектору економіки та розвитку сільських територій стає незрозумілим ліквідація Міністерства аграрної політики та продовольства України і передача його функцій Міністерству економіки України. Так, будучи надзвичайно важливою державною інституцією, яка, передусім, повинна формувати тактику і стратегію економічного розвитку країни, забезпечувати обґрунтовані еквівалентні міжгалузеві економічні відносини, відстоювати вимоги Конституції України в питаннях розбудови соціально спрямованої економіки тощо, при цьому надання функцій регулювання, а одночасно й відповідальності за результати діяльності окремої галузі, в даному випадку аграрного сектору економіки, тут видається необґрунтованим. У світовій практиці це швидше виняток, ніж тенденція. Більше того, такі дії на рівні центральних органів виконавчої влади уже призвели до ліквідації регіональних і місцевих державних органів управління агропромисловим розвитком, які безпосередньо на відповідних територіях повинні забезпечувати дотримання вимог аграрного законодавства.

У розвинених країнах, навпаки, функціонують потужні органи державного управління аграрною сферою як на рівні держави, так і на відповідних територіях, максимально сприяючи вирішенню проблем стосовно розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій. Це підтверджує досвід побудови системи влади у США, Франції, ФРН, Великобританії, Канаді, Нідерландах, Данії, Польщі, Литві та ін.

Тобто, якщо повернутися до алгоритму формування системи державного управління аграрною сферою України, то стає зрозуміло, що з цієї системи практично випали її базові елементи - відсутність закону про державну аграрну політику, ліквідація міні-

стерства аграрної політики та територіальних органів державного управління, за недостатньої комунікації відносин влади з аграрною наукою, освітою, національними об'єднаннями виробників, громадськими організаціями та іншими інституціями.

Наявність таких неузгодженостей, часта зміна керівників і державних секретарів профільного міністерства, скорочення й заміна професійних працівників апарату протягом останніх років об'єктивно позбавили можливості дотримання принципу послідовності логічного удосконалення державної аграрної політики. Протягом останніх років практично не було прийнято жодного системного законодавчого акта для поліпшення регулювання та поведінки учасників аграрного ринку, практично провалено виконання Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р., не створено умов для розвитку державно-приватного партнерства та саморегулювання ринкових відносин тощо. Внесення не завжди достатньо обґрунтованих змін до податкового законодавства, Земельного, Бюджетного і Господарського кодексів України та інших законодавчих актів без урахування особливостей функціонування аграрного сектору економіки, за слабкої позиції профільного центрального органу державного управління, внесли деструктив і розбалансування до й так недосконалої та недовершеної аграрної політики.

Такі дії, а швидше певна бездіяльність відповідних державних інституцій уже призводять до розбалансування регуляторної політики держави, значного зниження ефективності агропромислової діяльності, подальшої втрати робочих місць на сільських територіях, зменшення калорійності харчування українців, погіршення структури експорту та інші тенденції, позбавляють можливостей забезпечення розширеного відтворення виробництва продовольчих товарів, відставання у темпах росту окремих важливих показників розвитку порівняно із загальнодержавними тенденціями тощо. Зазначене підтверджують дані державної статистики за останні роки (табл. 2).

2. Окремі показники, які характеризують результативність політики держави в аграрному секторі економіки України

Показник	Одиниця виміру	Рік					2019 р. до 2015 р., %
		2015	2016	2017	2018	2019	
Рівень рентабельності сільгосппідприємств (усі види діяльності)	%	30,4	25,6	16,5	14,2	16,1	53,0
Калорійність середньодобового споживання населенням продуктів харчування	ккал	2799	2742	2707	2706	2691	96,1
Кількість найманих працівників (робочі місця) у сільському господарстві	тис. осіб	500,9	513,2	489,2	479,8	461,5	92,1
Валова додана вартість у цілому по державі	млрд грн	1689,4	2023,2	2519,6	3018,2	3418,1	202,3
У т. ч. сільське, лісове і рибне господарство	млрд грн	239,8	279,7	304,0	361,2	358,1	143,9
Капітальні інвестиції в цілому по державі	млрд грн	273,1	359,2	448,5	578,7	624,0	228,5
У т. ч. сільське, лісове і рибне господарство	млрд грн	30,2	50,5	64,2	66,1	58,4	193,4
Виробництво продукції сільського господарства у порівнянних цінах 2016 р.	млрд грн	596,8	634,4	620,5	671,3	681,0	114,1
У т. ч. продукції тваринництва	млрд грн	143,8	140,0	140,3	142,0	142,3	99,0
Товарна структура експорту:							
готові харчові продукти	%	16,9	16,0	15,9	16,2	14,5	85,8
жири й олії рослинного і тваринного походження	%	22,7	25,9	25,9	24,2	21,4	94,3
сировинна продукція рослинництва і тваринництва	%	60,4	58,1	58,2	59,6	64,1	106,1

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України.

Зрозуміло те, що подібна негативна динаміка результативності функціонування аграрного сектору економіки України на макрорівні протягом останніх років не може бути випадковою. Це насамперед наслідок незадовільного державного регулювання ринкових процесів. Такі загрозові тенденції, безумовно, повинні спонукати державу удосконалювати систему державного управління аграрним сектором. Глобальне середовище, ринкова економіка, як і природа, з якою тісно пов'язана агропромислова діяльність, не пробачають помилок, неправильних або спрощених заходів регулювання відповідними процесами [6]. На сьогодні розбудова досконалої системи державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій в Україні, включаючи удосконалення механізмів державно-приватного партнерства та самоврядування, виступає своєрідним мистецтвом, яким повинні займатися професійно і відповідально передусім кадри центрального

органу виконавчої влади з питань аграрної політики в інтересах суспільства. Водночас у складній ситуації, в якій опинилася аграрна сфера держави, потрібно знайти «золоту середину» між зарегульованістю і дерегуляцією, забезпечити скасування штучних перепон, що, безумовно, дозволить реально підвищити конкурентоспроможність учасників вітчизняного аграрного ринку [7].

Разом із тим держава зобов'язана регулювати тільки ті норми, які є обов'язковими, а виробників відповідно до цього необхідно мотивувати, озброювати новими сучасними знаннями і практичними науковими рекомендаціями, зокрема в питаннях запровадження сучасного менеджменту, ділової досконалості на мікро- і макрорівнях, розвитку самоврядування, що теж виступають важливими складовими сучасної системи державного управління і самоврядування аграрним сектором економіки та організації розвитку сільських територій.

Висновки. Дослідження підтверджують, що в сучасних умовах система державного управління аграрним сектором економіки та розвитку сільських територій вимагає суттєвої модернізації на науково обґрунтованих засадах.

Проведені ринкові трансформації в аграрному секторі, створене інституційне середовище, зокрема законодавча база, виявилися недостатніми для вирішення накопичених соціально-економічних і екологічних проблем сільського розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрна реформа в Україні / [П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко та ін.] ; за ред. Гайдуцького П. І. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2005. 424 с.
2. Аграрний устрій в Україні : наукове видання / за ред. Ю. О. Лупенка, М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 64 с.
3. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 3-15.
4. Андрійчук В. Г., Зубець М. В., Юрчишин В. В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти. Київ : Аграрна наука, 2005. 14 с.
5. Бородіна О. М. Аграрна політика України: витоки, сучасний стан і нові можливості в контексті інституціоналізму та викликів глобалізації. *Економіка України*. 2008. № 10. С. 94-111.
6. Гайдуцький П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ : ТОВ «Інформаційні системи, 2015. 448 с.
7. Гладій М. В., Лузан Ю. Я. Аграрні трансформації та селянські господарства в системі продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 6-21.
8. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова КМУ від 19.09.2007 р. № 1158.
10. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуняк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.
11. Кваша С. М. Методологічний базис прийняття суспільних рішень в аграрній політиці. *Економіка АПК*. 2013. № 8. С. 12-21.
12. Кириленко І. Г. Аграрна реформа в Україні: надбання, проблеми. *Економіка АПК*. 2005. № 5. С. 8-14.
13. Конституція України (28.06.1996 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
14. Кропивко М. Ф. Розвиток самоврядних господарських об'єднань в агропромисловій сфері. *Економіка АПК*. 2009. № 9. С. 21-26.
15. Лузан Ю. Я., Лузан О. Ю. Капіталізація аграрного сектору України. *Економіка АПК*. 2016. № 3. С. 21-29.
16. Лопатинський Ю. М. Фактори трансформації вітчизняного аграрного сектору. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Серія : Економіка*. Чернівці: Рута. 2008. Вип. 367. С. 73-77.
17. Лупенко Ю. О. Стан та перспективи сталого розвитку сільських територій. / Сучасні проблеми та перспективи сталого розвитку сільських територій : 36. *Матеріалів шістнадцятого конгр. вчен. економістів-аграрників та міжнар. наук.-практ. конференції*, Київ, 1 червня 2017 р. / редкол. : Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 386 с.
18. Месель-Веселяк В. Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 3-18.

Звідси, необхідно терміново прийняти законодавчий акт про державну аграрну політику та пришвидчити повноцінне відновлення діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України з принципово оновленими функціями й повноваженнями, яке разом із місцевими органами державного управління повинно бути відповідальним за реалізацію політики держави в аграрній сфері.

References

1. Haidutskyi, P.I., Sabluk, P.T., Lupenko, Yu.O., et al. (2005). *Ahrarna reforma v Ukraini* [Agrarian reform in Ukraine]. P.I. Haidutskyi (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
2. Lupenko, Yu.O., Kropyvko, M.F., et al. (2017). *Ahrarnyi ustrii v Ukraini: naukove vydannia* [Agrarian system in Ukraine: scientific publication]. Yu.O. Lupenko, M.F. Kropyvko (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
3. Andriichuk, V.H. (2013). *Ahropromyslovi formuvannia novoho typu v konteksti stratehii rozvytku vitchyznianoho silskoho hospodarstva* [Agro-industrial formations of a new type in the context of the strategy for the domestic agriculture development]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 3-15 [In Ukrainian].
4. Andriichuk, V.H., Zubets, M.V. & Yurchyshyn, V.V. (2005). *Suchasna ahrarna polityka: problemni aspekty* [Modern agricultural policy: problematic aspects]. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
5. Borodina, O.M. (2008). *Ahrarna polityka Ukrainy: vytoky, suchasnyi stan i novi mozhlyvosti v konteksti instytutsializmu ta vyklykiv hlobalizatsii* [Agrarian policy of Ukraine: origins, current state and new opportunities in the context of institutionalism and the challenges of globalization]. *Ekonomika Ukrainy*, 10, pp. 94-111 [In Ukrainian].
6. Haidutskyi, P.I. (2015). *Ahrarna reforma L.D Kuchmy v Ukraini* [Agrarian reform of L.D. Kuchma in Ukraine]. Kyiv: TOV «Informatsiini systemy» [In Ukrainian].
7. Hladii, M.V. & Luzan, Yu.Ya. (2020). *Ahrarni transformatsii ta selianski hospodarstva v systemi prodovolchoi bezpeky Ukrainy* [Agrarian transformations and peasant farms in the food security system of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 6-21 [In Ukrainian].
8. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
9. *Derzhavna tsilova prohrama rozvytku ukrainskoho sela na period do 2015 roku*: Postanova KМУ vid 19.09.2007 r. # 1158 [State target program for the development of the Ukrainian countryside for the period up to 2015: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from September 19, 2007 No. 1158] [In Ukrainian].
10. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., et al. (2014). *Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektivy: monohrafiia* [Innovative support of agricultural development of Ukraine: problems and prospects: monograph]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
11. Kvasha, S.M. (2013). *Metodolohichniy bazys pryiniattia suspilnykh rishen v ahrarnii politytsii* [Methodological basis of public decision making in agricultural policy]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 12-21 [In Ukrainian].
12. Kyrylenko, I.H. (2005). *Ahrarna reforma v Ukraini: nadbannia, problemy* [Agrarian reform in Ukraine: achievements, problems]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 8-14 [In Ukrainian].
13. *Konstytutsiia Ukrainy* [The Constitution of Ukraine] (1996). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [In Ukrainian].

19. Молдаван Л. В. Форми і важелі впливу на формування міжгалузевих цін та їх стабілізацію в агропромисловому комплексі. *Економіка АПК*. 2012. № 1. С. 180-183.

20. Модернізація державної політики розвитку аграрної сфери України: виклики, шляхи вирішення : монографія / Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Київ : Аграрна наука, 2020. С. 379.

21. Організація управління аграрною економікою : монографія / [Кропивко М. Ф., Німчук В. П., Россоха В. В. та ін.] ; за ред. М. Ф. Кропивко. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2008. 420 с.

22. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18 жовтня 2005 р. № 2982-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text>.

23. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.

24. Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Аграрна політика та чинники її реалізації. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 6-17.

25. Саблук П. Т. Агroeкономічні трансформації в Україні: напрями та перспективи розвитку : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 378 с.

26. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Булавко та ін.] ; за ред. Лупенка Ю. О., Булавки О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 74 с.

27. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 470 с.

28. Юрчишин В. В. Деякі узагальнення і проблеми сучасної аграрної політики. *Економіка АПК*. 2007. № 4. С. 12-18.

14. Kropyvko, M.F. (2009). Rozvytok samovriadnykh hospodarskykh ob'iednan v ahropromyslovii sferi [Development of self-governing economic associations in the agro-industrial sphere]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 21-26 [In Ukrainian].

15. Luzan, Yu.Ya. & Luzan, O.Yu. (2016). Kapitalizatsiia ahrarynoho sektoru Ukrainy [Capitalization of the agricultural sector of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 21-29 [In Ukrainian].

16. Lopatynskyi, Yu.M. (2008). Faktory transformatsii vitchyznianoho ahrarynoho sektoru [Factors of transformation of the domestic agricultural sector]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zb. nauk. prats. Seriia: Ekonomika*. Chernivtsi: Ruta, vol. 367, pp. 73-77 [In Ukrainian].

17. Lupenko, Yu.O. (2017). Stan ta perspektyvy staloho rozvytku silskykh terytorii [Status and prospects of sustainable development of rural areas]. *Suchasni problemy ta perspektyvy staloho rozvytku silskykh terytorii: Zb. Materialiv shistnadsiatoho konhr. vchen. ekonomistiv-ahrarynykiv ta mizhnar. nauk.-prakt. konferentsii*, Kyiv, 1 chervnia 2017 r. Yu.O. Lupenko, P.T. Sabluk (Ed.). Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

18. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2010). Ahraryna reforma i orhanizatsiino-ekonomichni transformatsii v silskomu hospodarstvi [Agrarian reform and organizational and economic transformations in agriculture]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 3-18 [In Ukrainian].

19. Moldavan, L.V. (2012). Formy i vazheli vplyvu na formuvannia mizhgaluzevykh tsin ta yikh stabilizatsiiu v ahropromyslovomu kompleksi [Forms and levers of influence on the formation of intersectoral prices and their stabilization in the agro-industrial complex]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 180-183 [In Ukrainian].

20. Hadzalo, Ya.M., Hladii, M.V., Sabluk, P.T. & Luzan, Yu.Ya. (2020). Modernizatsiia derzhavnoi polityky rozvytku ahrarynoi sfery Ukrainy: vyklyky, shliakhy vyrishennia : monohrafiia [Modernization of the state policy of development of agrarian sphere of Ukraine: challenges, ways of the decision: monograph]. Kyiv: Ahraryna nauka [In Ukrainian].

21. Kropyvko, M.F., Nimchuk, V.P., Rossokha, V.V., et al. (2008). Orhanizatsiia upravlinnia ahrarynoi ekonomikoiu: monohrafiia [Organization of agrarian economy management: monograph]. M.F. Kropyvko (Ed.). Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

22. Pro osnovni zasady derzhavnoi ahrarynoi polityky na period do 2015 roku: Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnia 2005 r. # 2982-IV [On the Basic Principles of State Agrarian Policy for the Period up to 2015: Law of Ukraine of October 18, 2005 No. 2982-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text> [In Ukrainian].

23. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Zaiats, V.M., et al. (2016). Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt: monohrafiia [Development of entrepreneurship and cooperation: the institutional aspect: monograph]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

24. Sabluk, P.T. & Luzan, Yu.Ya. (2019). Ahraryna polityka ta chynnyky yii realizatsii [Agrarian policy and factors of its implementation]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 6-17 [In Ukrainian].

25. Sabluk, P.T. (2016). Ahroeconomichni transformatsii v Ukraini: napriamy ta perspektyvy rozvytku: monohrafiia [Agroeconomic transformations in Ukraine: directions and prospects of development: monograph]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

26. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Bulavko, O.H., et al. (2013). Stratehichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii na period do 2020 roku [Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period up to 2020]. Yu.O., Lupenko, O.H. Bulavko (Ed.). Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

27. Shpykuliak, O.H. (2009). Instytutsii ahrarynoho rynku: monohrafiia [Agrarian market institutions: monograph]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

28. Yurchyshyn, V.V. (2007). Deiaki uzahalnennia i problemy suchasnoi ahrarynoi polityky [Some generalizations and problems of modern agricultural policy]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 12-18 [In Ukrainian].

Hadzalo Ya. M., Luzan Yu. Ya. Improvement of state management for development of the agricultural sector of the economy and rural territories of Ukraine

The purpose of the article is to substantiate the need and identify pathways to improve state management of the development of the agricultural sector and rural territories.

Research methods. The method of generalizing the scientific knowledge of domestic and foreign scientists on the theory and practice of organizing the system of public administration in the agricultural sector of the economy in modern conditions was used, logical - to determine socio-economic processes, economic and mathematical, statistical and comparative - to carry out analytical calculations.

Research results. It is substantiated that at this stage of state development in matters of the agricultural sector of the economy and rural territories, the organization of public administration requires significant modernization. The necessity of consolidating the updated tactics and strategy of the state in the law on modern state agrarian policy and other special laws, as the main instruments for the implementation of state policy, the restoration of the activities of the central executive authority on agricultural development and the corresponding regional and local government bodies on a fundamentally new basis has been proved, the need to improve scientific and staffing, the expansion of the use of public-private partnership mechanisms and self-regulation of market relations.

Scientific novelty. We have obtained a substantiation for determining the ways to improve the state management of the development of the agricultural sector of the economy and rural territories at the present stage, an algorithm for the development of the state management system in the agricultural sector of Ukraine is proposed.

Practical significance. The research results can be used to improve the state management of the agricultural sector of Ukraine, improve legislation on state agrarian policy, in the educational process, and deepen scientific research. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 28.

Keywords: public administration system; state agricultural policy; agricultural sector of the economy; institutions.

Hadzalo Yaroslav Mykhailovych - doctor of agricultural sciences, professor, academician of NAAS, the president of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 02000)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Luzan Yurii Yakovych - doctor of economic sciences, academician of NAAS, counsellor of the presidium, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 02000), adviser to the directorate of Institute of Food Resources of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (4A, Ye. Sverstiuka St., Kyiv, 02000)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Совершенствование государственного управления развитием аграрного сектора экономики и сельских территорий Украины

Цель статьи - обосновать необходимость и определить пути совершенствования государственного управления развитием аграрного сектора экономики и сельских территорий.

Методика исследования. Использован метод обобщения научного познания отечественных и зарубежных ученых по вопросам теории и практики организации системы государственного управления в аграрном секторе экономики в современных условиях; логический - для определения социально-экономических процессов; экономико-математический, статистический и сравнительный - для осуществления аналитических расчетов.

Результаты исследования. Обосновано, что на данном этапе развития страны в вопросах аграрного сектора экономики и сельских территорий организация государственного управления требует существенной модернизации. Доказана необходимость закрепления обновленной тактики и стратегии государства в законе о современной аграрной политике и других специальных законах, как основных инструментов для реализации политики государства, восстановления деятельности центрального органа исполнительной власти по вопросам агропромышленного развития и соответствующих региональных и местных государственных органов управления на принципиально новых началах, необходимости совершенствования научного и кадрового обеспечения, расширения использования механизмов государственно-частного партнерства и саморегулирования рыночных отношений.

Элементы научной новизны. Получили обоснование определения путей совершенствования государственного управления развитием аграрного сектора экономики и сельских территорий на современном этапе, предложен алгоритм развития системы государственного управления аграрной сферой Украины.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы при совершенствовании государственного управления аграрной сферой Украины, законодательства по вопросам государственной аграрной политики, в учебном процессе, при углублении научных исследований. Табл.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 28.

Ключевые слова: система государственного управления; государственная аграрная политика; аграрный сектор экономики; институции.

Гадзало Ярослав Михайлович - доктор сельскохозяйственных наук, профессор, академик НААН, президент Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Лузан Юрий Яковлевич - доктор экономических наук, академик НААН, советник Президиума Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9), советник дирекции Института продовольственных ресурсов НААН (02000, г. Киев, ул. Евгения Сверстюка, 4А)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 05.11.2020 р.

Фахове рецензування: 12.11.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій України. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 6 — 18. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011006>

Hadzalo, Ya.M. & Luzan, Yu.Ya. (2020). Udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky ta sil'skykh terytorii Ukrainy [Improvement of state management for development of the agricultural sector of the economy and rural territories of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 6 — 18 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011006>

*

**Г. М. КАЛЕТНИК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН**

А. А. ДЮК, кандидат економічних наук

Розвиток кооперації в енергетичній сфері організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання на селі

Мета статті - теоретико-методично з емпіричними оцінками охарактеризувати засади розвитку кооперації в енергетичній сфері організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання на селі.

Методика дослідження. Серед використаних методів: абстрактно-логічний - для визначення сутності та засад організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання з урахуванням чинника координації в аграрній сфері; порівняльного аналізу - для з'ясування організаційної структури суб'єктів господарювання досліджуваної сфери; прогностичний - для оцінювання перспективності розвитку енергетичної кооперації у досягненні енергетичного добробуту в сільському розвитку.

Результати дослідження. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання на селі. Встановлено роль енергетичних кооперативів у формуванні енергетичного добробуту сільських громад.

Елементи наукової новизни. Визначено методичний зв'язок організаційно-економічної соціалізації підприємництва із кооперацією як чинників збалансування економічних та соціальних інтересів у системі сільського розвитку; пріоритетів покращення відносин у системі соціально-побутового обслуговування населення; організаційних умов активізації використання відновлюваних джерел енергії при формуванні енергетичного добробуту на селі.

Практична значущість. Визначено практичні умови й особливості розвитку кооперації в енергетичній сфері організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання на селі. Систематизовано теоретико-методичні характеристики зв'язку енергетичної кооперації із формуванням системи енергоефективного сільського розвитку, що практично передбачає активну участь сільських жителів в організації самозабезпечення енергетичними ресурсами через механізми участі у створенні та забезпеченні функціонування енергетичних кооперативів. Доведено, що кооперація є важливим структурним механізмом досягнення енергоефективності господарювання. Табл.: 1. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: соціалізація; енергетичний кооператив; організаційно-економічна соціалізація; підприємницьке господарювання; соціальне підприємництво.

Калетнік Григорій Миколайович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, завідувач кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, президент Вінницького національного аграрного університету (21000, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: rector@vsau.org

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4848-2796>

Дюк Анна Андріївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: annaduke@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-6480-0558>

Постановка проблеми. Динамізм перетворень умов сільського розвитку з державно-регламентованих на конкурентні змушує людей активно переорієнтовуватися на широкі застосування підприємницьких підходів до вирішення економічних, соціальних, енергетичних, екологічних та багатьох інших проблем. Формуються спеціалізовані структури коаліційного характеру, а також організації, що спеціалізуються на виконанні соціальної місії - це, зокрема, соціальні під-

приємства, кооперативи різних сфер діяльності, включаючи енергетичну.

Сучасні умови й мотивації життєдіяльності людини характеризуються наявністю низки проблем, які активують мотивації набуття новітніх підходів та створення організаційно-економічних механізмів господарського обміну для їх вирішення. Фундаментальною значимістю вирізняється енергетична проблема, яка повсякчас загострюється. Одним із найбільш доступних, з одного боку, а з іншого - інституційно спроможних механізмів її вирішення, зокрема на селі, враховуючи віт-

чизняну специфіку й потенціал, виступає механізм кооперації. У цілому енергетична проблема, особливо на побутовому рівні в системі сільського розвитку з огляду на економічну оцінку статусів, стала соціальною. Вирішувати її потрібно, що дає підстави для з'ясування важливості енергетичної кооперації в науково-практичному аспекті. Науково-практична важливість цього питання очевидна, адже концептуальна модель вирішення енергетичної проблеми в сучасному українському селі базується на принципах сталого розвитку й інклюзивності.

Відповідно коопераційний контекст розбудови підприємницького господарювання постає одним із пріоритетних у різних сферах сільського розвитку. Участь підприємницьких формувань, спеціалізованих кооперативів у вирішенні енергетичної проблеми на селі розглядається нами як один із найбільш прийнятних механізмів досягнення Цілей сталого розвитку ООН на період до 2030 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем розвитку кооперації в національному аграрному секторі і на селі серед науковців набули поширення, проте енергетичний аспект кооперування залишається недостатньо вивченим. Пізнання проблеми, яка тут піднімається, становлять теоретичні положення з основ економіки, соціальної ефективності господарювання, підприємництва і кооперації, соціалізації економічних відносин та сталого розвитку. Серед науковців, у публікаціях яких розкриваються питання, що теоретично, методологічно й емпірично співвідносяться з предметною областю розвитку кооперації, підприємництва, організаційно-економічної соціалізації господарювання, виокремлюються: С. Бородаєвський [1], М. Вебер [2], З. Галушка [3], І. Гончарук [4, 5], С. Івашина [9], Ю. Лупенко [13-15], М. Малік [14-16], Й. Шумпетер [17], М. Юнус [18], П. Яхно [19], О. Шпикуляк [14, 16, 20, 23, 24] та інші [8, 20, 23, 24].

Базовою у розкритті теоретичних основ піднятого питання виступає категорія соціалізації, що, на переконання З. І. Галушки, з чим погоджуємося «...розглядається як надання економічним процесам соціального змісту..., передбачає засвоєння та використання суб'єктами господарювання специфічної системи знань, цінностей і норм, необхідних для успішного функціонування еко-

номіки та задоволення потреб учасників економічних відносин на сучасному рівні» [3, с. 6]. Кооператив найперше відповідає соціально спрямованій моделі господарювання, адже інклюзивно поєднує економічну та соціальну складові з пріоритетом досягнення добробуту, наприклад енергетичного. Проте важливою постає організаційно-економічна соціалізація, щодо визначення якої запропоновано контекст поєднання організаційного, економічного й соціального начала, на чому акцентується увага в публікаціях [6, 7, 10-12], та співвідноситься з більш предметними дослідженнями проблематики розвитку кооперації на селі [13-16], а також в енергетичній сфері [4, 5, 22].

Вважаємо, що кооперативи економічно найменш конкурентоспроможні структури, проте найбільш соціально спрямовані. Вони демонструють інституційну спроможність реалізовувати більшість аспектів організаційно-економічної соціалізації підприємництва у формуванні суспільного добробуту - енергетичний серед яких слугує одним із значимих. Зауважимо, що на сьогодні й у процесі організаційно-економічних трансформацій на селі розвиток кооперації, поширення кооперативів (як соціально спрямованих, соціально ефективних структур) являє собою значиму науково-практичну проблему. Серед переліку кооперативних спроможностей розвиток енергетичних кооперативів - найбільш інноваційна для національного сільського розвитку.

Аналіз динаміки еволюції та концептуальних засад підприємництва, підприємницького господарювання дає підстави для твердження, що в історичному контексті відбувається його організаційно-економічна соціалізація. Соціальні аспекти підприємництва спершу не знаходили узгоджувального розуміння серед представників класичної економічної науки, проте пріоритет соціалізації підприємницької діяльності було відзначено у соціології, що знайшло відображення в економічній теорії, через проникнення соціальних ефектів у господарську практику. Завдяки напрацюванням М. Вебера поширилися ідеї міждисциплінарного пізнання підприємництва - поєднання не лише економічної ідеології, а й соціальної, що означає організаційно-економічну соціалізацію господарювання. Пріоритетність такої конструкції вивчення проблеми очевидна, адже «господарство і суспільство» [2] нерозривно

взаємодіють, створюються і функціонують підприємства різних типів, а вироблені ними товари-послуги соціалізуються споживанням, забезпечуючи соціальні ефекти суспільного добробуту.

У довідковій літературі зазначається, що кооперативи - це організації, завдяки яким відбувається економічна соціалізація підприємництва через залучення підприємливих індивідів до спільного вирішення проблем. Тим паче, що кооперація - добровільне об'єднання власності (різних суб'єктів і форм) та праці для досягнення спільних цілей у різних сферах господарської діяльності, а також система економічних відносин, які при цьому розвиваються [8, с. 372]; кооперативне підприємство (кооператив) - добровільне об'єднання індивідуальних виробників на основі кооперативної власності..., або ж «автономна асоціація осіб, які добровільно об'єдналися з метою задоволення своїх економічних, соціальних і культурних потреб і прагнень за допомогою підприємства, що перебуває у спільному володінні й управляється демократично» [8, с. 370-371].

Кооперативна форма економічної соціалізації підприємництва реалізується у виробничій (виробничі кооперативи) та обслуговуючій (обслуговуючі) сферах. Тобто кооперація - «це один з основних складників саморегулювання ринку, способів захисту інтересів суб'єктів малого підприємництва» [14, с. 107], що відповідає одному з основних завдань кооперації «підвищення життєвого рівня членів кооперативів, захист їх майнових інтересів і соціальних прав» [16, с. 79]. У такій формі виділяється її роль в організаційно-економічній соціалізації підприємницького господарювання. Так, С. Бородаєвський зазначив, що: «Кооперація уявляє з себе третю форму співробітництва в економічному житті, а саме таку форму його, яка шляхом об'єднання окремих осіб стремить поліпшити умови існування населення та ступнево усунути негативні явища сучасного економічного ладу» [1, с. 5]. Отже, кооперація економічно соціалізує підприємницькі можливості окремих зацікавлених індивідів через поєднання набутих ними в суспільстві навичок для поліпшення зусиль соціально-економічного обміну.

Кооператив, наприклад, поширена форма організації соціального підприємництва. Фізично - це можуть бути створювачі, набувачі соціальних продуктів. Кооперація як форма

організації посилює рівень взаємної відповідальності за результат, активізує мотиваційні фактори виконання соціальним підприємством соціальної місії. Науковці також вважають кооперацію інститутом [15, с. 277], який створюється для організації спільної діяльності в різних сферах і галузях, залучаючи до неї широке коло індивідів, у яких недостатньо можливостей для ефективного досягнення результату. При цьому відзначають кооперативи як особливу форму організації виробництва й соціального захисту їхніх членів [15, с. 277]. Соціальність кооперації, відповідно теоретичну визначеність її як ефективної форми організації соціального підприємництва також можна представити через її відповідність з ознаками соціального капіталу, принципами самоорганізації.

Таким чином, ідейним підґрунтям для теоретико-методичного та практичного розроблення проблеми розвитку кооперації в енергетичній сфері організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання на селі слугує гіпотетичне переконання про спроможність кооперативів, зокрема енергетичних, брати активну участь у формуванні соціально-економічного добробуту населення. Методологічно проєктуємо також аспект ідентифікації засад визначення енергетичного добробуту й участі енергетичних кооперативів у його формуванні.

Мета статті - теоретико-методично з емпіричними оцінками охарактеризувати засади розвитку кооперації в енергетичній сфері організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання на селі.

Виклад основних результатів дослідження. В організаційно-економічному контексті розвитку підприємств під соціалізацією розуміють склад, поширення організаційно-правових структур. Крім того, в цьому сенсі соціалізація означає мотивацію створювати організації, а також частку серед них таких, що виконують соціальну місію - соціальні підприємства або підприємства соціального типу. У складі організаційно-правових структур на селі, в сільському господарстві, з огляду на останнє, виділяються кооперативи.

Кооперація і підприємницьке господарювання як процес виступає об'єктом, сферою досліджень, відносно до яких соціалізація за економічним змістом має свою специфіку. Базовим у методологічному підході

визнання засад, зокрема організаційно-економічної соціалізації кооперації, слугує поширення результатів діяльності кооперативу, в проведеному дослідженні - енергетичного, на його учасників задля вирішення енергетичних проблем сільської громади. Таким чином кооператив вибудовує ланцюг взаємодії, що завдяки принципам кооперації сприяє ефективній соціалізації підприємницького господарювання. Викладену теоретико-методичну позицію корелюємо із визначенням економічного змісту соціалізації, яка розглядається як повернення економіки «обличчям до людини», як міра задоволення потреб і способів реалізації інтересів усіх членів суспільства [3, с. 6]. Саме до енергетичного кооперативу й можна застосувати критерій «повернення економіки «обличчям до людини», визначивши ефекти здобуття енергоефективності, енергозабезпечення, що буде «мірою задоволення потреб», а також чітко визначений «спосіб реалізації інтересів усіх членів суспільства» [3, с. 6] - на практиці це реалізація інтересів селян-членів кооперативу в енергетичному сегменті господарської взаємодії. Кооперативні цінності, норми, традиції та їх практичне впровадження, без перебільшення, слушно вважати детермінантами соціалізації економіки. В організаційно-економічному аспекті соціалізації підприємницького господарювання кооператив - це організаційна форма, яка за допомогою специфічних методів забезпечує перенесення результатів, створеного продукту у сферу ринкового соціального обміну.

Об'єктом ринкового соціального обміну виступають блага, створення та набуття яких для задоволення потреб опосередковано вартістю. В основі механізму соціалізації, тобто поширення результатів господарювання, знаходяться економічні інтереси, які не менш важливі в енергетичній сфері. Для українського аграрного сектору і села розвиток енергетичної кооперації - інституційної моделі організаційно-економічної соціалізації господарювання, розглядається як важливий і прийнятний механізм досягнення енергоефективності в системі сільського розвитку.

У процесі господарської діяльності відбувається опосередкування соціального результату економічним, а економічного - соціальним обміном в організації і суспільстві. Тим самим йдеться про економічну поведін-

ку підприємця, який, створюючи господарську структуру, організовуючи її діяльність і постачаючи товари (послуги) на ринок, здійснює процес організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання. Загальне ж визначення засад організаційно-економічної соціалізації витікає із концепцій підприємництва. При цьому соціалізацію підприємництва доцільно розділити на економічну (становлення і розвиток підприємництва як явища, процесу, системи, що забезпечує формування добробуту націй); організаційно-економічну (організація, поширення та забезпечення функціонування підприємства); соціально відповідальну (благодійництво, створення соціальних підприємств).

Організаційно-економічна соціалізація підприємницького господарювання являє собою безкінечний процес трансформації організаційної структури, економічних відносин, соціального обміну, що в результаті набувають консолідованої соціально-економічної ефективності як фундаменту певного рівня добробуту. Наприклад, консолідована соціально-економічна ефективність енергетичного кооперативу найбільш важлива для сільської громади як спроможність гарантувати забезпечення своїх членів доступними та якісними з позицій екології, зокрема, джерелами енергії. Зазначаємо, що в цьому разі критерієм доступності є вартість (економічний ефект), а якості - джерело й наслідки використання (соціальний ефект). Тобто організаційно-економічна соціалізація енергетичного кооперативу - це спроможність брати активну участь у вирішенні енергетичних проблем членів громади з урахуванням засад сталості господарювання, соціальної спрямованості та конкурентоспроможності. Енергетичні кооперативи доцільно вважати такими структурами, що відповідають принципам інклюзивності.

Також економічну соціалізацію підприємництва розглядаємо через проблеми створення соціально спрямованих за організаційною формою підприємств, а також побудову системи соціально спрямованого бізнесу. В основі процесу соціалізації - поширення соціальних і економічних структур підприємницького типу, які своїми діями сприяють розвитку сільських територій та села. Відповідно соціалізацію сільськогосподарських підприємств слід пов'язувати з результатами реалізації ними своєї функції

на благо соціуму, а саме: виробництво продовольства (продовольча безпека); створення робочих місць (зайнятість); формування матеріального добробуту (доходи від праці в сільському господарстві); підтримка розвитку сільських територій (соціальна інфраструктура тощо).

Соціалізація може вважатися результатом економічної поведінки власників підприємства в частині соціальної відповідальності. Наприклад, екологічна свідомість - фактор соціальної відповідальності, соціалізації підприємництва через механізм свідомого дотримання чи недотримання правил взаємодії з природою, які мінімізують негативний вплив технологій і способів виробництва. Практично організаційно-економічна соціалізація підприємництва означає створення умов і фактичне поширення підприємницьких структур (підприємств), а також забезпечення створення ними доступних для споживача товарів, надання послуг. По-

декуди соціалізація підприємництва може трактуватися як синонім інклюзивного розвитку - за результативністю - соціально-економічними досягненнями. У розвиток цієї ідеї виділяємо сфери життєдіяльності, щодо яких можна ідентифікувати соціалізацію за організаційно-економічним контекстом, наприклад, в оцінках механізму розвитку енергетичних кооперативів.

Кооперація відповідно до загальновизнаних принципів її сприйняття може вважатися найбільш ефективною формою соціалізації підприємництва. У системі традиційного, класичного підприємництва функціонують підприємства різних організаційних та організаційно-правових форм господарювання - кількість і структура яких змінюється. Малопоширеність кооперативів на селі слугує відповідним «соціальним діагнозом» сільському розвитку, адже серед сільськогосподарських підприємств кооперативи становлять незначну частку (табл.).

Динаміка кількості підприємств за організаційними формами господарювання в сільському господарстві України

Рік і категорія підприємств								
2000	2010	2013	2014**	2015**	2016**	2017**	2018**	2019**
<i>Кількість підприємств, од.</i>								
Усього								
51588	56493	49046	46199	45379	47697	45558	49208	48504
Господарські товариства								
6718	7769	8245	7750	7721	7752	8215	10323	10931
Приватні підприємства								
2519	4243	4095	3772	3627	3752	3815	3955	3956
<i>Виробничі кооперативи</i>								
3136	952	809	674	596	582	573	568	554
Фермерські господарства								
38428	41726	34168	33084	32303	33682	34137	33164	32452
Державні підприємства								
385	322	269	228	241	222	218	213	215
Підприємства інших форм								
402	1481	1460	691	891	603	592	681	465

Джерело: Сформовано на основі [13-16].

Затребуваними стають структури, які за формою організації відповідають викликам, що постали перед господарями в умовах нестабільної економіки, високих ризиків. Наприклад, господарські товариства (їх кількість зростає), адже цей тип організаційної структури найбільш адаптований до економіки сільської галузі за постійних трансформацій та невизначеності. Вираженою є нестабільність організаційних форм з переважуючою соціальною спрямованістю господарювання - це, наприклад, кооперативи, а також державні підприємства. На основі їх

утворюються різні типи господарських товариств, а також фермерські господарства, приватні підприємства. В організаційному контексті проявляється капіталістична модель соціалізації підприємств.

Емпірично ідентифікуючи предметну область проведеного дослідження, зазначимо, що енергетичні кооперативи визнаємо структурами з організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання, завдяки яким актуалізується участь у вирішенні проблем енергетичного забезпечення розвитку сільських територій. При цьому

доцільна особливість полягає у тому, що цей процес відбувається за безпосередньої участі селян - членів кооперативу, що результативно посилює соціальну відповідальність кооперативу як підприємницької структури. Тут відзначається енергетичний контекст організаційно-економічної соціалізації підприємництва, господарювання, який ідентифікується за напрямом спеціалізації - енергетичний. Варто зауважити, що саме освоєння громадою кооперативного механізму спільного забезпечення енергії, зокрема з відновлюваних джерел - означає потенційний соціальний ефект.

Стосовно до проблематики позиціонування засад, практики енергетичного кооперування зазначимо, що енергетичні кооперативи найбільш доцільно створювати у сфері альтернативної енергетики. За функціональними характеристиками і проєктованою результативністю енергетичний кооператив можна ідентифікувати як соціальне підприємство. Тобто це підприємство, яке здійснює господарську діяльність для отримання прибутку з метою самофінансування. Згідно із Законом України «Про альтернативні джерела енергії»: «енергетичний кооператив - юридична особа, заснована відповідно до Закону України «Про кооперацію» або Закону України «Про споживчу кооперацію» для здійснення господарської діяльності з виробництва, заготівлі або транспортування паливно-енергетичних ресурсів, а також з метою отримання прибутку, відповідно до вимог законодавства» [21]. У наведеному визначенні чітко прослідковується аспект визначення кооперативу як структури з ознаками соціально спрямованої діяльності, яку прирівнюємо до характеристик соціального підприємництва.

Звертаючись деякою мірою до зарубіжного досвіду енергетичного кооперування, відзначимо, що, наприклад, у Німеччині енергетичні кооперативи формують систему «громадської енергетики» в галузі виробництва-споживання відновлюваної енергії - «енергетичні кооперативи Німеччини виробляють електричну та теплову енергію, а також займаються її транспортуванням (постачанням) для потреб членів своїх кооперативів» [20, с. 95]. У цьому контексті вбачається переконливий приклад організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання через розвиток кооперації в енергетичній сфері, що за ефектами спів-

відноситься із забезпеченням енергетичного добробуту.

Енергетичні кооперативи визнаємо вдалим прикладом соціально спрямованого, соціального підприємництва, механізмом організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання у сегменті відновлюваної енергії. Кінцевий найбільш доцільний і прийнятний ефект від діяльності енергетичного кооперативу, якщо розглядати його за статусом соціального підприємства - потенційно активна участь у реалізації енергетичних стратегій на селі. Така участь відзначена у контексті Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року і, насамперед, щодо сприяння забезпеченню доступу споживачів до певних видів енергії, включаючи відновлювані джерела. З погляду економічної соціалізації тут потрібно навести приклад того, як свого часу певним аналогічним чином організовувався доступ широких верств населення до води у Бангладеші [18], що активно посприяло підвищенню продовольчої безпеки як форми національного добробуту (продовольчого добробуту). Це, зокрема, один із перших прикладів соціального підприємництва, яке можна вважати вищою формою організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання. Розвиток енергетичних кооперативів, на переконання авторів, сприятиме підвищенню енергоефективності розвитку сільських територій і формуванню енергетичного добробуту. Аспект відновлюваності також розглядаємо одним з основних індикаторів організаційно-економічної соціалізації господарювання на селі через становлення та розвиток енергетичних кооперативів.

У заданому контексті енергетична безпека, за статусом енергетичний добробут, опосередковує загальний добробут населення - і не тільки економічний, а й соціально-економічний. Тому через дослідження кооперації в енергетичній сфері й урахування контексту добробуту нами вводиться у систему предметного дискурсу поняття енергетичного добробуту, якого практично можна досягти шляхом організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання на кооперативних засадах, через виконання кооперативами організаційних та економічних функцій для формування енергетичного добробуту сільського населення.

На сучасному етапі, в умовах, коли динаміка зростання цін на енергетичні ресурси, зокрема для побутового споживання, фактично не підйомна стосовно покриття доходами пересічних громадян, селяни - це перші стейкхолдери щодо енергетичного кооперування. Тому з кожним роком мотиваційний потенціал у реалізації можливостей енергетичних кооперативів зростає, особливо в системі відновлюваних джерел. Таким чином, варто погодитись із позицією інших дослідників розвитку енергетичного кооперування: «Перевагами від створення енергокооперативів є підвищення економічної активності громадян; створення доданої вартості; екологічна утилізація відходів сільського господарства; залучення інвестицій для розвитку сільських територій; створення додаткових робочих місць; збільшення податкових надходжень у місцеві бюджети; підвищення енергонезалежності та забезпечення енергетичної автономії сільськогосподарських підприємств» [4, с. 36-37]. До цього ж контексту відносяться переконання інших дослідників [13], за якими кооперація виступає однією із найбільш перспективних форм господарювання, яка, за нашим авторським баченням, є одним із найбільш значимих механізмів організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання; тим паче, що «кооперативні форми господарювання - особливі форми колективного ринкового підприємництва з активною соціальною спрямованістю і захистом своїх членів. Це відображає інтереси суспільства і держави, а також сприяє створенню умов для розвитку відповідних територій» [13, с. 28].

Незалежно від статусу та спеціалізації кооперативи являють собою структури, що характеризуються відповідністю критеріям соціалізації підприємницького господарювання. В силу цього, зокрема в умовах агропромислового і сільського сектору економіки України, кількість кооперативів різновекторно змінюється, переважно в бік зменшення (див. табл.). Якщо ж виділити предметну область енергетичної кооперації, то цей елемент перебуває у зародковому стані. Зокрема висвітлюючи тенденції і динаміку щодо кількості енергетичних кооперативів, звертаючись до публікацій інших авторів [4], інформації з мережі Інтернет [22], наведемо як приклад такі структури: «... енергокооператив на Харківщині, який склада-

ється всього із 3-х домогосподарств, має споживання (1000-1200 кВт·год/місяць), а сонячна електростанція, що вони збудували на власних дахах, виробляє 3000-3300 кВт·год/місяць електричної енергії. Щомісяця кооператив заробляє від 9 до 10 тис. грн. Враховуючи, що будівництво (із документацією) обійшлося у \$13 тис., то проект окупиться за 2,7 роки, безкоштовно забезпечуючи електричною енергією домогосподарства та надаючи додатковий прибуток. У сільських громадах, особливо віддалених сіл, де існують проблеми із постійним енергопостачанням, енергетичні кооперативи, що використовують ресурси розсіяної та прямої сонячної радіації (сонячне світло), можуть стати новим джерелом отримання прибутку сільськими громадами» [22]. Проте потрібно і бажано враховувати специфіку сільського розвитку, який має відповідати формуванню мотиваційних спроможностей поширенню соціального підприємництва. У такому разі важливо задіяти організаційний механізм кооперації з огляду на позитивний зарубіжний досвід його сприйняття при здійсненні соціалізації підприємництва, зокрема і в сфері сільського розвитку. Наприклад, у розвинених країнах пріоритетним соціальним підприємством за організаційною формою визнано кооперативи. Причина в демократичності відносин, обов'язковості взаємної участі у вирішенні статутних завдань, що зумовлює підвищену мотивацію до досягнення загального результату.

При визначенні стратегічних пріоритетів кооперації на селі потрібно враховувати соціально-економічні конвергенції суб'єктів господарювання. Тобто наближення інтересів, їх консолідація і пошук спільного в реалізації виступає мотиваційною базою для кооперування. Кооперація, як система консолідації поєднання зусиль сільських господарів для організаційно-економічного забезпечення вирішення господарських і соціальних проблем на селі, потребує соціально-економічної конвергенції інтересів.

У цьому стратегічно проявляється соціально-економічна природа кооперації на селі як механізму коаліційного вирішення проблеми сільського розвитку. У стратегічному аспекті кооперація вважається ефективним організаційно-економічним механізмом соціалізації господарських суб'єктів через сприяння зближенню інтересів. Це так званий спосіб організованої міжгосподарської

конвергенції можливостей для спільного досягнення цілей. На засадах конвергенції в кооперуванні формуватиметься підґрунтя для консолідації можливостей і ресурсів, що забезпечуватиме ефективну модель соціально-економічного розвитку сільських територій, сільськогосподарського виробництва. У загальному кооперація має забезпечити конвергенцію (наближення) економічних і соціальних параметрів сільського розвитку. Тим паче, що сьогодні якраз відбувається соціально-економічна дивергенція, дезорганізація виробництва.

Висновки. Кооперація дозволяє оптимізувати логістику, формувати передумови для ефективного ціноутворення і справедливого перерозподілу доходів між учасниками продуктового ланцюга. Проте в Україні кооператив не сприймають як ефективну організаційно-економічну структуру, відсутні необхідні передумови - зокрема ідеологічного характеру. Кооперація забезпечить соціально-економічне зростання сільських територій, при цьому пріоритет підтримки слід надавати обслуговуючим кооперативам. Наприклад, за допомогою розвитку ко-

операції видається можливим формування несировинних джерел підвищення сільського добробуту. Кооперація - ефективний вихід, адже кооперативи сприятимуть соціалізації підприємництва, економічному добробуту і конкурентоспроможності малих суб'єктів. Кооперативна суб'єктність може бути сформована тільки за умови створення необхідних передумов, заснованих на довірі селян до кооперативних господарств. Через розвиток кооперації постає реальна можливість зменшення кількості неформалізованих суб'єктів господарювання, які перебуватимуть в «тіні». Енергетичні кооперативи зокрема можуть постати як класичні соціальні підприємства із забезпечення селян відновлюваними (біологічними) джерелами енергії, представляючи господарський сегмент інфраструктури соціально-побутового забезпечення. У цьому контексті за допомогою поширення енергетичних кооперативів розглядаємо інфраструктурну модель енергоефективності господарювання на селі, яка відзначається соціальною спрямованістю та ефектами сталого розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Бородаєвський С.В. Історія кооперації. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 446 с.
2. Вебер Макс. Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння / з нім. пер. М. Кушнір. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2012. 1112 с.
3. Галушка З. І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 408 с.
4. Гончарук І. В. Досвід формування енергетичної автономії сільських територій: оцінка ролі кооперативів. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2020. № 1. С. 23-40.
5. Гончарук І. В. Роль сільськогосподарських кооперативів у забезпеченні сталого розвитку сільських територій Вінницької області. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 8. С. 56-67.
6. Дюк А. А. Концептуально-методичні засади оцінки організаційно-економічної соціалізації підприємництва на селі. *Економіка АПК*. 2020. № 4. С. 111-120.
7. Дюк А. А. Організаційно-економічна соціалізація підприємництва на селі в умовах трансформації господарювання. *Економіка АПК*. 2020. № 5. С. 108-117.
8. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. Т. 1 / за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2005. 616 с.
9. Івашина С. Ю. Теоретико-методологічний підхід до визначення критеріїв соціалізації економіки. *Науковий погляд. Економіка та управління*. 2016. № 2. С. 54-62. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2016_2_8.
10. Калетнік Г. М. Стратегіко-інституційні засади ефективності використання потенціалу аграрного сектору економіки. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2015. № 1. С. 3-15.
11. Калетнік Г. М. Економіка виробництва біопалива в Україні та забезпечення продовольчої безпеки. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 30-36.
12. Калетнік Г. М., Прутська Т. Ю. Трансакційні витрати підприємницької діяльності в агробізнесі. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2014. № 2. С. 3-11.

References

1. Borodaievskiy, S.V. (2019). Istorii kooperatsii [History of cooperation.]. Kyiv: Tsentru uchbovoi literatury [In Ukrainian].
2. Veber, M. (1922). Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie [Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology]. Tübingen: Mohr [In German].
3. Halushka, Z.I. (2009). Sotsializatsiia transformatsiinoi ekonomiky: osoblyvosti, problemy, priorytety: monohrafiia [Socialization of transformational economy: features, problems, priorities: monograph]. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t [In Ukrainian].
4. Honcharuk, I.V. (2020). Dosvid formuvannia enerhetychnoi avtonomii silskykh terytorii: otsinka roli kooperatyviv [Experience of Forming of Energy Autonomy in Rural Areas: Assessing the Role of Cooperatives]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, Issue 1(51), pp. 23-40 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2020-1-2>.
5. Honcharuk, I.V. (2017). Rol silskohospodarskykh kooperatyviv u zabezpechenni staloho rozvytku silskykh terytorii Vinnytskoi oblasti [Role of Agricultural Cooperatives in Providing Sustainable Development of Rural Areas of Vinnytsia Region]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, Issue 8, pp. 56-67 [In Ukrainian].
6. Diuk, A.A. (2020). Kontseptualno-metodychni zasady otsinky orhanizatsiino-ekonomichnoi sotsializatsii pidpriemnytstva na seli [Conceptual and methodical bases for the evaluation of organizational and economic socialization of rural entrepreneurship]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 111-120 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202004111>.
7. Diuk, A.A. (2020). Orhanizatsiino-ekonomichna sotsializatsiia pidpriemnytstva na seli v umovakh transformatsii hospodariuvannia [Organizational-economic socialization of entrepreneurship under the conditions of economic transformation]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 108-117 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202005108>.
8. Mochernyi, S.V. (Ed.) (2005). Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk: u 2 t. T. 1. [Economic encyclopedic dictionary: in 2 vols. Vol. 1]. Lviv: Svit [In Ukrainian].

13. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі : наук. доп. / Ю. О. Лупенко та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 114 с.

14. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.

15. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.

16. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки : монографія / [Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. та ін.] ; за ред. М. Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 374 с.

17. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Київ : Києво-Могилянська академія, 2011. 242 с.

18. Юнус М. Мир трех нулей. Как справиться с нищетой, безработицей и загрязнением окружающей среды / пер. с англ. Москва : Альпина Паблишер, 2019. 275 с.

19. Яхно П. Т. Соціалізація економіки та індивідуалізація споживчого ринку як необхідної передумови національного розвитку. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2019. Вип. 2 (80). С. 12-17.

20. Шпикуляк О. Г., Іванченко В. О. Досвід Німеччини у розвитку енергетичних кооперативів: перспективи для України. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 92-101.

21. Про альтернативні джерела енергії : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text>.

22. Як змінюється зелена енергетика в Україні. URL : <https://ecoenerhiia.ua/news/jak-zminjuetsja-zelena-energetika-v-ukraini.html>.

23. Shpykuliak O., Bilokinn I. "Green" cooperatives in the formation of an institutional mechanism of development of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5 № 2. P. 249-255. Riga: Publishing House "Baltija Publishing". <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-249-255>.

24. Sakovska O., Shpykuliak O. State regulation of the functioning and development of agricultural cooperatives in the grain market. Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2019: Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020. 33rd IBIMA Conference: 10-11 April 2019 Granada, Spain. Editor Khalid S. Soliman. 2019. P. 8316-8321. URL : <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85074096591&partnerID=MN8TOARS> (дата звернення: 07.08.2020).

9. Ivashyna, S.Yu. (2016). Teoretyko-metodolohichniy pidkhid do vyznachennia kryteriv sotsializatsii ekonomiky [Theoretical and methodological approach to defining criteria of socialization of the economy]. *Naukovyi pohliad: Ekonomika ta upravlinnia*, 2, pp. 54-62. Retrieved from: http://scientificview.umsf.in.ua/archive/2016/2_56_2016/8.pdf [In Ukrainian].

10. Kaletnik, H.M. (2015). Stratehiko-instytutsiini zasady efektyvnosti vykorystannia potentsialu aharnoho sektoru ekonomiky [Strategic and Institutional Groundwork of Efficient Use of Potential Agricultural Sector]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky, Issue 1*, pp. 3-15 [In Ukrainian].

11. Kaletnik, H.M. (2010). Ekonomika vyrobnytstva biopalyva v Ukraini ta zabezpechennia prodovolchoi bezpeky [Economics of biofuel production in Ukraine and food security]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 30-36 [In Ukrainian].

12. Kaletnik, H.M. & Prutska, T.Yu. (2014). Transaktsiini vytraty pidpriemnytskoi diialnosti v ahrobiznesi [Transaction Costs of Entrepreneurship Activity in Agribusiness]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU. Seriya ekonomichni nauky, Issue 2(88)*, pp. 3-11 [In Ukrainian].

13. Lupenko, Yu.O., et al. (2019). Perspektyvni formy orhanizatsii hospodarskoi diialnosti na seli: naukova dopovid [Promising forms of economic activity in the countryside: a scientific report]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

14. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Yo., et al. (2017). Rozvytok malykh ahrarykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyschi: indykatory ta efektyvnist [Development of small agricultural enterprises in a market institutional environment: indicators and efficiency]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

15. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Zaiats, V.M., et al. (2016). Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsiinalnyi aspekt: monohrafiia [Development of entrepreneurship and cooperation: institutional aspect: monograph]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

16. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H., Mamchur, V.A., et al. (2019). Rozvytok silskohospodarskoi kooperatsii ta intehtatsiini protsesy v ahrarynomu sektori ekonomiky: monohrafiia [Development of agricultural cooperation and integration processes in the agricultural sector of the economy: monograph]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

17. Shumpeter, Y.A. (2011). Teoriia ekonomichnoho rozvytku. doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidсотка ta ekonomichnoho tsyклу [The Theory of Economic Development. An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [In Ukrainian].

18. Yunus, M. (2017). A World of Three Zeros: The New Economics of Zero Poverty, Zero Unemployment, and Zero Net Carbon Emissions. PublicAffairs [In English].

19. Yakhno, T.P. (2019). Sotsializatsiia ekonomiky ta indyvidualizatsiia spozhyvchoho rynku yak neobkhidnoi peredumovy natsionalnoho rozvytku [Socialization of the economy and individualization of the consumer market as a necessary condition of national development]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarynoho universytetu. Seriya Ekonomika i menedzhment, Issue 2(80)*, pp. 12-17 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32845/bsnau.2019.2.3>.

20. Shpykuliak, O.H. & Ivanchenko V.O. Dosvid Nimechchyny u rozvytku enerhetychnykh kooperatyviv: perspektyvy dlia Ukrainy [Experience of Germany in development of energy cooperatives: perspectives for Ukraine]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 92-101 [In Ukrainian].

21. Pro alternatyvni dzherela enerhii: Zakon Ukrainy [On Alternative Energy Sources: Law of Ukraine] (2003). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text> [In Ukrainian].

22. Ihnatiev, S. (2017). Yak zminiuietsia zelena enerhetyka v Ukraini [How green energy is changing in Ukraine]. Retrieved from: https://nv.ua/ukr/biz/experts/yak-zminyuyetsya-zelena-energetika-v-ukrajini-613993.html?utm_content [In Ukrainian].

23. Shpykuliak O. & Bilokinn I. (2019). "Green" cooperatives in the formation of an institutional mechanism of development of alternative power engineering in the agrarian sector of the economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 5 (2), pp. 249-255. Riga: Publishing House "Baltija Publishing" [In English]. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-249-255>.

24. Sakovska O. & Shpykuliak O. (2019). State regulation of the functioning and development of agricultural cooperatives in the grain market. Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2019: Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020. 33rd IBIMA Conference: 10-11 April 2019 Granada, Spain. Editor Khalid S. Soliman. (pp. 8316-8321). Retrieved from: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85074096591&partnerID=MN8TOARS> [In English].

Kaletnik G. M., Diuk A. A. Development of cooperation in the energy sphere of organizational and economic socialization of entrepreneurial management in the rural area

The purpose of the article is by theoretically and methodically, with empirical estimates, to characterize the foundations of the cooperation of development of organizational and economic socialization of entrepreneurial management in the rural energy sector.

Research methods. Among the methods used: abstract-logical - to determine the nature and principles of organizational and economic socialization of entrepreneurial management, taking into account the factor of coordination in the agricultural sector; comparative analysis - to determine the organizational structure of business entities in the study area; prognostic - to assess the prospects for the development of energy cooperation in achieving energy well-being in rural development.

Research results. Theoretical and methodological principles of organizational and economic socialization of entrepreneurial management in the rural areas are substantiated. The role of energy cooperatives in shaping the energy well-being of rural communities has been established.

Scientific novelty. The methodical connection of organizational and economic socialization of entrepreneurship with cooperation as factors of balancing economic and social interests in the system of rural development is determined; priorities for improving relations in the system of social services; organizational conditions for intensifying the use of renewable energy sources in the formation of energy well-being in rural areas.

Practical significance. The practical conditions and features of the development of cooperation in the energy sphere of organizational and economic socialization of entrepreneurial management in the rural areas are determined. Theoretical and methodological characteristics of the connection of energy cooperation with the formation of energy-efficient rural development, which practically involves the active participation of rural residents in the organization of self-sufficiency of energy resources through mechanisms of participation in creating and ensuring the functioning of energy cooperatives. It is proved that cooperation is an important structural mechanism for achieving energy efficiency. Tabl.: 1. Refs.: 24.

Keywords: socialization; energy cooperative; organizational and economic socialization; business management; social entrepreneurship.

Kaletnik Grygorii Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, head of the department of administrative management and alternative energy sources, the president of Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna St., Vinnytsia, 21008)

E-mail: rector@vsau.org

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4848-2796>

Diuk Anna Andriivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of economics, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna St., Vinnytsya, 21008)

E-mail: annaduke@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-6480-0558>

Калетник Г. Н., Дюк А. А. Развитие кооперации в энергетической сфере организационно-экономической социализации предпринимательского хозяйствования на селе

Цель статьи - теоретико-методически с эмпирическими оценками охарактеризовать основы развития кооперации в энергетической сфере организационно-экономической социализации предпринимательского хозяйствования на селе.

Методика исследования. Среди использованных методов: абстрактно-логический - для определения сущности и основ организационно-экономической социализации предпринимательского хозяйствования с учетом фактора координации в аграрной сфере; сравнительного анализа - для установления организационной структуры субъектов хозяйствования исследуемой сферы; прогностический - для оценивания перспективности развития энергетической кооперации в достижении энергетического благополучия в сельском развитии.

Результаты исследования. Обоснованы теоретико-методологические положения относительно организационно-экономической социализации предпринимательского хозяйствования на селе. Выявлена роль энергетических кооперативов в формировании энергетического благополучия сельских общин.

Элементы научной новизны. Определены методический связь организационно-экономической социализации предпринимательства с кооперацией как факторов сбалансирования экономических и социальных интересов в системе сельского развития; приоритетов улучшения отношений в системе социально-бытового обслуживания населения; организационных условий активизации использования возобновляемых источников энергии при формировании энергетического благополучия на селе.

Практическая значимость. Определены практические условия и особенности развития кооперации в энергетической сфере организационно-экономической социализации предпринимательского хозяйствования на селе. Систематизированы теоретико-методические характеристики связи энергетической кооперации с формированием системы энергоэффективного сельского развития, что практически предполагает активное участие сельских жителей в организации самообеспечения энергетическими ресурсами через механизмы участия в создании и обеспечении функционирования энергетических

кооперативов. Доказано, что кооперация является важным структурным механизмом достижения энергоэффективности хозяйствования. Табл.: 1. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: социализация; энергетический кооператив; организационно-экономическая социализация; предпринимательское хозяйство; социальное предпринимательство.

Калетник Григорий Николаевич - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заведующий кафедрой административного менеджмента и альтернативных источников энергии, президент Винницкого национального аграрного университета (21000, г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: rector@vsau.org

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4848-2796>

Дюк Анна Андреевна - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, Винницкий национальный аграрный университет (21000, г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: annaduke@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-6480-0558>

Стаття надійшла до редакції 14.11.2020 р.

Фахове рецензування: 16.11.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Калетник Г. М., Дюк А. А. Розвиток кооперації в енергетичній сфері організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання на селі. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 19 – 29. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011019>

Kaletnik, G.M. & Diuk, A.A. (2020). Rozvytok kooperatsii v enerhetychnii sferi orhanizatsiino-ekonomichnoi sotsializatsii pidpriemnytskoho hospodariuvannia na seli [Development of cooperation in the energy sphere of organizational and economic socialization of entrepreneurial management in the rural area]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 19 – 29 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011019>

* * *

Новини АПК

Підвищення якості життя людей та сталий розвиток агровиробництва - ключові цілі Стратегії продовольчої безпеки України

3 грудня поточного року відбулося підсумкове засідання міжвідомчої робочої групи щодо розробки Стратегії продовольчої безпеки України. Робоча група створена за дорученням Прем'єр-міністра України під головуванням Міністра розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства Ігоря Петрашка.

В Україні виробляється достатньо продовольства для забезпечення здорового харчування. Проте частина населення має обмежений доступ до необхідних харчових продуктів через низьку купівельну спроможність. Відповідно це призводить до росту захворюваності, зниженню життєвої та ділової активності, економічних збитків.

Так, згідно з прогнозами FAO, якщо актуальні моделі харчування збережуться до 2030 року, то рівень світових щорічних витрат у сфері охорони здоров'я, пов'язаних із смертністю та неінфекційними захворюваннями, досягне 1,3 трлн доларів США. Розрахунки FAO показують, що щорічні втрати ВВП становлять 5%.

Тому з метою зниження рівня захворюваності, забезпечення повноцінного доступу кожної людини до продовольства, продовольчої незалежності та сталого розвитку сільського господарства опрацьовується Стратегія продовольчої безпеки України.

Стратегія передбачає упродовж всього періоду її реалізації спільну та скоординовану діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування у партнерстві з науковими установами, інститутами громадянського суспільства, міжнародними організаціями та бізнесу.

«Реалізація Стратегії дасть можливість забезпечити продовольчу незалежність, підвищити якість життя людей та стимулювати агровиробництво. Це у свою чергу надасть можливість нарощувати експорт сільськогосподарських і продовольчих товарів, забезпечуючи надходження валютних коштів та зростання ВВП», - прокоментував Міністр Ігор Петрашко.

Пресслужба Мінекономіки

УДК 168:330.34:631.164.23

JEL Classification: Q16; Q14

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011030>

М. П. САХАЦЬКИЙ, Г. М. ЗАПША,
доктори економічних наук, професори
П. М. САХАЦЬКИЙ, аспірант*

Науково-економічне забезпечення інвестування аграрного сектору та його економічної результативності

Мета статті – обґрунтувати теоретико-методичні положення та розробити прикладні рекомендації щодо науково-економічного забезпечення інвестування аграрного сектору та підвищення його економічної результативності.

Методика дослідження. Під час дослідження використано: діалектичний метод наукового пізнання (стосовно соціально-економічних процесів інвестування аграрного сектору та його економічної результативності в їх взаємозв'язку та взаємозалежності); аналізу й синтезу (для вивчення стану та динаміки інвестування аграрного сектору), системний (для узагальнення зроблених висновків та обґрунтування пропозицій); метод порівняння (для порівняння процесів інвестування сільського господарства та інших секторів економіки).

Результати дослідження. Встановлено значну вагомість капітальних інвестицій аграрного сектору в загальнонаціональному інвестиційному підсумку. Визначено, що інвестиційна привабливість сільського господарства поступається перед більшістю галузей господарського комплексу країни. Рекомендовано для підвищення економічної результативності інвестування аграрного сектору зберегти державну підтримку сільського господарства та агропромислового комплексу; забезпечувати розвиток у сільській місцевості виробничо-господарської, соціальної та ринкової інфраструктури.

Елементи наукової новизни. Отримали подальший розвиток обґрунтування щодо необхідності науково-економічного забезпечення інвестування аграрного сектору та підвищення його економічної результативності, поліпшення інвестиційної привабливості сільського господарства і здійснення для цього комплексу економічних, соціальних та інституціональних заходів.

Практична значущість. Полягає у розробці рекомендацій щодо забезпечення інвестування аграрного сектору та підвищення його економічної результативності, які можуть використовуватися як органами державної влади, так і органами місцевого самоврядування, а також суб'єктами господарювання при формуванні й реалізації інвестиційних програм і проектів. Табл.: 2. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: інвестування; капітальні інвестиції; прямі інвестиції; інвестиційна привабливість; аграрний сектор; економічна результативність; види економічної діяльності; валова додана вартість.

Сахацький Микола Павлович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і маркетингу, Одеська державна академія будівництва та архітектури (65029, м. Одеса, вул. Дідріхсона, 4)

E-mail: np.sakhatskyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8765-766X>

Запша Галина Миколаївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Одеський державний аграрний університет (65012, м. Одеса, вул. Пантелеймонівська, 13)

E-mail: galina.zapsha@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2657-9367>

Сахацький Павло Миколайович – аспірант кафедри менеджменту і маркетингу, Одеська державна академія будівництва та архітектури (65029, м. Одеса, вул. Дідріхсона, 4)

E-mail: pasha.sakhatskyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5684-3686>

Постановка проблеми. Актуальність дослідження науково-економічного забезпе-

чення інвестування аграрного сектору та його економічної результативності зумовлюється, по-перше, соціально-економічною вагомістю виробництва сільськогосподарської продукції, без якої втрачається можливість існування людини та її сенс функціонування всіх інших сфер її життєдіяльності;

* Науковий керівник – В. Ф. Семенов, доктор економічних наук, професор.

© М. П. Сахацький, Г. М. Запша,
П. М. Сахацький, 2020

по-друге, залежністю розвитку пріоритетної в господарському комплексі аграрної галузі від інвестування через особливості її виробничо-господарської діяльності та специфіки поєднання в ній економічних, соціальних, інституціональних та еколого-біологічних чинників; по-третє, необхідністю превентивного розвитку сільського господарства як першоджерельного носія космічних технологій за рахунок використання на Землі сонячної енергії, зростання і накопичення якої на сьогодні значною мірою визначається сучасними інвестиційно-інноваційними інструментами.

Ринкова економіка потребує від усіх без винятку суб'єктів господарювання ефективного ведення виробничо-господарської діяльності та отримання максимальних прибутків. Тому бізнес зацікавлений в нарощуванні інвестицій у сфери, які забезпечують йому бажаний ефект. Проте економічна привабливість аграрного сектору для інвестування обмежується низкою ризиків, походження яких має надзвичайно різноманітну природу: від планетарних кліматичних змін та погодних аномалій - до укорінених на конкретних сільських територіях звичаїв і традицій та до турбулентності глобалізаційних явищ на зразок пандемії коронавірусу COVID-19. Відтак, науково-економічне забезпечення інвестування аграрного сектору та підвищення його економічної результативності повинно враховувати як дію об'єктивних ринкових законів, так і збалансовувати чинники економічної, соціальної, інституціональної та екологічної сфер життєдіяльності людини.

Дослідження проводилися відповідно до плану науково-дослідних робіт Одеського державного аграрного університету в межах теми: «Розвиток менеджменту і маркетингу в аграрному секторі економіки України в умовах економічної глобалізації» (номер державної реєстрації 0115U007157) та Одеської державної академії будівництва та архітектури за темою: «Ефективний розвиток виробничо-господарської діяльності підприємств трансформаційної економіки (за видами економічної діяльності)» (номер державної реєстрації 0108U010760).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-прикладні проблеми інвестування економіки, аграрного сектору та його соціально-економічної результативності досліджуються й висвітлюються такими вітчизняними вченими, як П. І. Гайдуцький [1];

М. І. Кісіль [2]; М. М. Кропивко [3]; Ю. О. Лупенко, О. В. Захарчук [4]; Т. В. Мацибора [5]; М. А. Однорог [6]; П. Т. Саблук [8], а також зарубіжними науковцями, серед яких: М. Porter [7], А. А. Thompson, А. J. Strickland [10], R. E. Freeman [11], Harrison Jeffrey S., Caron H. St. John [12] та іншими науковцями і практиками. Ними створена досить потужна теоретико-методологічна, методична та прикладна база для наукового супроводу інвестування аграрного сектору. Проте динаміка його внутрішніх і зовнішніх економіко-соціально-екологічних змін актуалізує продовження досліджень із ключових напрямів науково-економічного забезпечення інвестування аграрного сектору для підвищення його економічної результативності.

Мета статті - обґрунтувати теоретико-методичні положення та розробити прикладні рекомендації щодо науково-економічного забезпечення інвестування аграрного сектору та підвищення його економічної результативності.

Виклад основних результатів дослідження. Дослідження показують, що в реальній економіці інвестиції мають різне виробничо-господарське призначення. Вкладення коштів у купівлю активів матеріальної і нематеріальної природи породжує інвестиційну різноплановість та багатофункціональність. З огляду на це наукові дослідження інвестування проводяться за різними видами економічної діяльності та її адміністративно-територіальними рівнями, висвітлюючи при цьому як економічну доцільність укладення коштів у виробництво конкретних видів продукції, так і у виробничо-господарську діяльність окремих ринкових суб'єктів, галузей, господарських комплексів, у тому числі регіонального, національного та світового масштабів.

Так, американський вчений професор Michael E. Porter (2008) інвестування досліджує з позицій економічної конкуренції. Підґрунтя галузевої привабливості для інвестицій дослідник вбачає у дії п'яти конкурентних сил, вплив яких формується внутрішньогалузевими конкурентами, товарами-замінниками, постачальниками, стейкхолдерами та клієнтами. Разом вони визначають структуру галузі, її рентабельність, а відтак й інвестиційну привабливість. Справедливість викладених теоретичних положень щодо інвестиційної галузевої приваб-

ливості вчений підтверджує конкретними прикладами з реальної економіки США [7].

Американські науковці Harrison Jeffrey S. (1994) та Caron H. St. John (1994) інвестування висвітлюють з позицій теорії і практики стратегічного управління організаціями та стейкхолдерами [13]. Об'єктивність такого підходу витікає з того, що стратегічне управління підпорядковує всю виробничо-господарську діяльність суб'єкта господарювання отриманню прибутку в довгостроковій перспективі. Це повною мірою відповідає призначенню інвестицій та мотивує зацікавлені сторони - стейкхолдерів.

Вченим США R. E. Freeman (1984) інвестиційна діяльність презентується в контексті стратегічного управління процесами довгострокової взаємодії стейкхолдерів з господарюючим суб'єктом, ефективне функціонування якого поєднує інтереси не лише внутрішньогосподарського, а й навколишнього середовища [12]. Адже завдяки цьому задовольняються інтереси як споживачів, що купують і використовують продукцію ринкового суб'єкта, так і його працівників, постачальників, посередників та різноманітних контактних аудиторій.

До американської школи дослідників інвестування виробництва продукції та надання послуг належать також А. А. Thompson (1987) та А. J. Strickland (1987), які при опрацюванні сучасних проблем менеджменту та маркетингу аргументовано розкривають доцільність важливості реалізації стратегії розвитку кожним суб'єктом господарювання, незалежно від масштабів його ресурсного потенціалу та виду економічної діяльності [11]. Актуалізує таке бачення інвестиційних процесів економічна глобалізація, що загострює конкуренцію між товаровиробниками за фінансові, матеріальні, технічні, енергетичні, трудові та інші ресурси.

Масштабним за змістом і глибоким за предметністю постає дослідження науково-економічне забезпечення інвестування аграрного сектору та підвищення його економічної результативності, здійсненого академіком НААН П. Т. Саблуком - стосовно активізації росту агропромислового виробництва і сільських територій [8]; вченого-економіста М. І. Кісіля - стосовно інвестиційних проблем в аграрному секторі економіки [2]; доктора економічних наук М. М. Кропивка - щодо особливостей інноваційно-інвестиційної діяльності фермерсь-

ких господарств [3]; академіка НААН Ю. О. Лупенка та доктора економічних наук, професора О. В. Захарчука - предметно інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства України [4]. Їх наукова ґрунтовність базується на чіткому дотриманні методології наукового дослідження та комплексному використанні всезагальних філософських, загальнонаукових та спеціальних дослідницьких методів. Узагальнюючий висновок полягає в тому, що дослідники виявили наявність значного впливу наукового забезпечення інвестування на економічний і соціальний розвиток аграрного сектору та сільських територій.

Саме тому конкретні обставини, що складаються в суспільстві, об'єктивно вимагають від науковців доповнювати дослідництво інвестиційного забезпечення аграрного сектору. Так, академіком П. І. Гайдуцьким значна увага приділяється проблемі інвестуванню аграрного сектору в умовах глибинних суспільно-політичних та соціально-економічних зрушень в країні. Основні складові його дослідження, що присвячена аграрній реформі Л. Д. Кучми в Україні [1], висвітлюють процеси трансформації інвестиційного забезпечення національного сільського господарства.

Меншою чи більшою мірою про інвестування йдеться, коли автор змістовно викладає такі розділи, як: уроки історії аграрних реформ, політична боротьба за аграрну реформу в Україні, земельна реформа, господарська реформа, формування аграрного ринку, фінансова реформа АПК, ефективність аграрної реформи, соціальна реформа на селі [1]. Також у післямові, при обґрунтуванні пріоритетів на найближчу перспективу, всі заявлені положення вченого мають безпосереднє відношення до політики інвестування аграрного сектору.

Поділяємо точку зору академіка П. І. Гайдуцького щодо важливості в подальшому збереження фіксованого сільськогосподарського податку, продовження компенсаційного режиму повернення податку на додану вартість, збереження механізму компенсації відсотків за кредитами для мотивації інноваційного розвитку та агропромислової інтеграції, збереження механізмів компенсації частини вартості придбаної вітчизняної техніки та субсидування її лізингу, підсилення підтримки соціального розвитку села, розширення повноважень місцевих

громад щодо розвитку аграрного й соціального секторів [1, с. 525-527]. Усі вони являють собою джерела інвестування аграрного сектору, вагома соціально-економічна результативність яких підтверджується існуючою практикою господарювання на землі та слугує надійним фундаментом подальшого поглиблення аграрних реформ.

Вітчизняна дослідниця аграрної економіки Т. В. Мацибора висвітлює інвестування через призму інвестиційної привабливості продукції сільськогосподарських підприємств. Нею цілком доречно наголошується на тому, що на вкладення коштів інвестора мотивує інвестиційна привабливість виробництва конкретної сільськогосподарської продукції, яка й виступає визначальним індикатором щодо інвестиційної привабливості сільськогосподарського підприємства як цілісного майнового комплексу [5]. Відтак, науково-методичне забезпечення оцінки інвестиційної привабливості сільськогосподарської продукції в прикладному аспекті правомірно рекомендується використовувати для розробки й впровадження конкретних інвестиційних програм та проєктів в аграрному секторі.

На підставі дослідження особливостей інвестиційної діяльності в аграрному секторі, вчений-економіст М. А. Однорог робить узагальнюючі висновки щодо необхідності збільшення частки власних коштів підприємств у загальному обсязі капітальних вкладень; розширення практики спільного державно-комерційного фінансування проєктів; посилення контролю держави за цільовим витрачанням коштів державного бюджету, спрямованих на інвестиції; розширення практики страхування і гарантування підтримуваних державою інвестиційних проєктів; стимулювання іноземних інвестицій у вкладення коштів в розвиток економіки України [6]. За спірності положення авторської рекомендації стосовно подальшого збільшення частки власних коштів підприємств у загальному обсязі капітальних вкладень, інші висновки слід віднести до таких, що зберігають свою поточну актуальність.

Водночас зміни, що відбуваються в інвестуванні аграрного сектору під впливом різних чинників, потребують поглибленого наукового дослідження цього процесу. Дослідницька логіка полягає в тому, щоб на основі аналізу стану та тенденцій вкладення капітальних інвестицій в сільське господарство та його прямого інвестування порівняно з іншими видами економічної діяльності, з'ясувати економічну результативність згаданого соціально-економічного явища та, за необхідності, обґрунтувати на науковій основі рекомендації щодо його подальшого удосконалення та розвитку. Об'єктивність оцінювання результативності інвестування ґрунтується на показниках, динаміка яких у кількісному вимірі віддзеркалює внесок у національну валову додану вартість як сільського господарства, так і інших основних секторів господарського комплексу, а також показує окупність понесених на виробничо-господарську діяльність витрат.

Аргументами на користь вибраного для дослідження періоду за 2015-2019 рр. слугує: по-перше, наявність в прямому доступі для широкого загалу офіційних статистичних даних Державної служби статистики України; по-друге, певна фінансово-економічна стабільність як в Україні, так і у світовій економіці; по-третє, тривалість часового періоду, протягом якого не враховуються інвестування в економіку в тимчасово окуповані території АР Крим, м. Севастополя, а також у частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях; по-четверте, відсутність масштабних суспільно-політичних та соціально-економічних зрушень, інших аномальних явищ, на зразок коронавірусної пандемії COVID-19 та природно-погодних катаклізмів, що дозволяє отримувати найбільш точну інформацію для аналітики інвестування аграрного сектору.

Згідно із статистичними даними [10], вартість вкладених у 2019 р. у сільське господарство капітальних інвестицій та їх динаміка, включно з іншими видами економічної діяльності господарського комплексу України, була на такому рівні (табл. 1).

1. Стан та динаміка капітальних інвестицій за основними видами економічної діяльності, млн. грн*

Основні види економічної діяльності	Рік					2019 р., %, до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Усього	273116	359216	448462	578726	623979	228,5
Сільське господарство	29310	49660	63401	65059	58555	199,8
Промисловість	87656	117754	143300	199896	254196	290,0
Будівництво	43464	44444	52176	55994	62347	143,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	20663	29957	33665	51818	44174	213,8
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	18704	25107	37944	50078	43793	234,1
Тимчасове розміщування й організація харчування	1393	1478	2134	2675	2832	203,3
Інші види економічної діяльності	71081	89992	115000	152161	157507	221,6

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя, а також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf. С. 23.

Як засвідчує аналіз наведених даних, у 2019 р. в сільському господарстві сукупно наростили основні фонди, нематеріальні активи, корпоративні права, цінні папери на суму 58 555 млн грн, або 9,4 % від усієї вартості інвестицій в господарський комплекс України. Звітнього року в національному інвестиційному рейтингу аграрний сектор посідає четверту сходинку і поступається перед промисловістю за коштами набутих майнових та інтелектуальних цінностей - у 4,3 рази, сектору, що об'єднує інші види економічної діяльності - у 2,7 рази, будівництву - на 6,1 %.

У відсотках до загальнонаціонального інвестиційного підсумку, аграрний сектор лише на 2,3 в. п. випереджає сферу, що охоплює разом оптову та роздрібну торгівлю; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; та на 2,4 в. п. - сферу, що представляє разом транспорт, складське господарство, поштову й кур'єрську діяльність. Протягом періоду дослідження збільшення капітальних інвестицій в сільське господарство становить 199,8 %, що на 28,7 в. п. менше середнього значення аналогічного показника по національному господарському комплексу та випереджає (на 56,3 в. п.) лише перед сектором будівництва.

Варто зазначити, що частка капітальних інвестицій сільського господарства в загальному підсумку сягає свого максимуму у 2017 р. (14,1%) і стрімко щорічно знижується, досягаючи звітнього року найменшого за

період дослідження значення - тільки 9,4 %. Тоді як у промисловості частка капітальних інвестицій формує загальний позитивний інвестиційний тренд та тримається досить стабільною, за наявності певних щорічних відхилень, в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів, транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності, інших видах економічної діяльності. Відтак, інвестиційна привабливість сільського господарства, й так суттєво поступаючись основним секторам економіки, з прискоренням продовжує втрачатися.

Наведений висновок підтверджується динамікою прямих інвестицій. Вони як акціонерний капітал спрямовуються на купівлю контрольного пакета акцій підприємств й виступають своєрідною формою кредитування їх виробничо-господарської діяльності. Оскільки таке кредитування здійснюється інвесторами безпосередньо, то частка прямих інвестицій у сільське господарство в їх загальному обсязі являє собою індикатор привабливості галузі відносно інших секторів економіки. Проте статистичні дані про прямі інвестиції в економіку України за видами економічної діяльності у 2019 р. відсутні, тому аналіз відповідних цифрових матеріалів проводився за 2014-2018 роки.

Згідно з даними Державної служби статистики України [9, с. 25] обсяг прямих інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство разом на початок 2018 р. становив усьо-

го 578,6 млн дол. США, або тільки 1,8 % від загального підсумку, та випереджає за значенням цього показника лише такий вид економічної діяльності, як тимчасове розміщення й організація харчування (1,1%).

Таким чином, значною мірою залежний від акціонерного капіталу, досліджуваний аграрний сектор в прямому інвестуванні є одним з його явних аутсайдерів. При цьому про зниження інвестиційної привабливості сільського господарства засвідчує факт неухильного зменшення частки прямих інвестицій упродовж останніх трьох років [9, с. 25]. Тоді як саме акціонерний капітал виступає досить чітким індикатором інвестиційної привабливості відповідної сфери бізнесу. Адже інвестори, вкладаючи власні кошти в цінні папери, рухоме і нерухоме майно, права користування землею та інші цінності, мають достатньо компетенцій щодо функціонування механізму інвестування та досить ретельно опрацьовують інформацію про об'єкти інвестування.

Необхідність поліпшення інвестиційної привабливості аграрного сектору підтверджують показники результативності його функціонування, що наочно віддзеркалюють

негативні протягом останніх років зміни частки досліджуваної галузі у валовій доданій вартості України (табл. 2). Вибір цього показника пояснюється здатністю відображати вартість виробленої продукції без вартості понесених на проміжне споживання витрат. Це дозволяє уникати штучного збільшення цінностей через можливий їх подвійний рахунок та показує тільки те, що являє собою реально створену додану вартість.

За даними офіційної статистики [10, с. 25], у 2019 р. валова додана вартість, створена сільським, лісовим та рибним господарствами, становила 3418141 млн грн, або 10,5 % до загальнонаціонального підсумку. За цим показником досліджуваний сектор поступається перед промисловістю, частка якої становить 23,1%, оптовою та роздрібною торгівлею; ремонтом автотранспортних засобів і мотоциклів (15,3%), та сферою, що об'єднує різні інші види економічної діяльності (39,1 %). При цьому, будучи на сьогодні рушійною силою національного господарського комплексу, частка досліджуваного сектору у валовій доданій вартості щорічно неухильно скорочується.

2. Стан та динаміка валової доданої вартості за основними видами економічної діяльності (у фактичних цінах, млн грн)*

Основні види економічної діяльності	Рік					2019 р., %, до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Валова додана вартість	1689387	2023228	2519561	3016960	3418141	202,3
Сільське, лісове та рибне господарство	239806	279701	303949	360757	358072	149,3
Промисловість	393142	505432	632887	746066	790057	201,0
Будівництво	38928	47457	64431	82924	106751	274,2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	273989	318075	409994	471456	524083	191,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	134978	156745	191209	225989	268968	199,3
Тимчасове розміщення й організація харчування	11946	15551	18727	23123	34630	289,9
Інші види економічної діяльності	596598	700267	898364	1106645	1335580	223,9

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя, а також без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf. С. 25.

Протягом останніх чотирьох років питома вага сільського, лісового та рибного господарства у валовій доданій вартості України скоротилася на 3,7 в. п., досягнувши свого максимуму ще у 2015 р. (14,2 %). Піст валової

доданої вартості досліджуваного сектору протягом п'яти років (всього 149,3%) є найнижчим серед всіх основних видів економічної діяльності, тоді як у середньому по господарському комплексу країни він стано-

вить 202,3 %. По суті, аграрний сектор за ростом валової доданої вартості є одним з економічних аутсайдерів, наочно демонструючи потребу в поліпшенні інвестиційної привабливості галузі.

Для залучення інвестицій в аграрний сектор та підвищення його економічної результативності важливо продовжувати зберігати фіксований сільськогосподарський податок, компенсаційний режим повернення податку на додану вартість, компенсування відсотків за кредитами та частини вартості придбаної вітчизняної техніки, субсидування лізингу придбання вітчизняної техніки. Оскільки в аграрному секторі виробничо-господарська діяльність тісно пов'язана з соціальною сферою, то в сільській місцевості необхідно одночасно інвестувати розвиток соціальної та ринкової інфраструктури. Такий системний підхід можливий за наявності в селі висококваліфікованих кадрів з аграрного менеджменту, маркетингу, підприємництва, будівництва, туризму, освіти, охорони здоров'я, культури та інших суміжних з аграрним сектором видів економічної діяльності.

Забезпечення конкурентоспроможності аграрних суб'єктів господарювання та їх продукції як на внутрішньому, так і на світовому ринках вимагає надійного наукового супроводу всіх секторів економіки національного агропромислового комплексу. Відтак, аграрна економічна наука має бути віднесена до числа національних пріоритетів та повинна мати належне державне фінансування.

Висновки. Узагальнення результатів наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, існуючої практики інвестування аграрного сектору та його економічної результативності дають підстави для таких висновків та рекомендацій:

1. Виявлено наявність значного впливу наукового забезпечення інвестування на економічний і соціальний розвиток аграрного сектору та сільських територій. Обґрунтовано необхідність використання системного підходу до інвестування аграрного сектору зважаючи на багатофункціональність та взаємозалежність складових його виробничо-господарської діяльності, що має економічну, соціальну та екологічну природу. Аргументовано важливість покращення інвестиційної привабливості сільського господарства та здійснення для цього комплексу

економічних, соціальних та інституціональних заходів.

2. Встановлено, що аграрний сектор за обсягами капітальних інвестицій та їх вагомістю посідає четверту сходинку в національному інвестиційному рейтингу й особливо суттєво поступається перед промисловістю (у 4,3 рази) та сектором, що об'єднує інші види економічної діяльності (у 2,7 рази).

3. Визначено, що інвестиційна привабливість сільського господарства поступається перед більшістю галузей господарського комплексу країни. Останніми роками частка капітальних інвестицій сільського господарства в загальнонаціональному підсумку знижується, тоді як у більшості інших секторів економіки вона відзначається відносною стабільністю, а в промисловості - зростає. Зниження інвестиційної привабливості сільського господарства підтверджується щорічним зменшенням частки прямих інвестицій. Наслідком цього стало те, що за часткою у валовій доданій вартості країни сільське господарство (разом із лісовим та рибним господарством) займає лише четверте місце, і його вагомість неухильно зменшується.

4. Рекомендовано для підвищення економічної результативності інвестування аграрного сектору: продовжувати зберігати фіксований сільськогосподарський податок, компенсаційний режим повернення податку на додану вартість, компенсування відсотків за кредитами та частини вартості придбаної вітчизняної техніки, субсидування лізингу придбання вітчизняної техніки; здійснювати державну підтримку розвитку в сільській місцевості виробничо-господарської, соціальної та ринкової інфраструктури; здійснювати за рахунок державного бюджетування підготовку для села висококваліфікованих кадрів у сфері аграрного підприємництва, менеджменту, маркетингу, будівництва, архітектури, туризму, освіти, охорони здоров'я, культури та інших суміжних з аграрним сектором видів економічної діяльності; віднести інвестування аграрної економічної науки та освіти до числа основних національних пріоритетів з відповідним цьому державним бюджетуванням.

5. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у науковому опрацюванні проблем інвестування: конкретних видів сільськогосподарського виробництва; соціально-економічного розвитку сільських територій; обслуговуючих сільське госпо-

дарство сфер агропромислового комплексу (для збалансування міжгалузевих інтересів); диверсифікації виробничо-господарської ді-

яльності в сільській місцевості; розвитку аграрної освіти та науково-дослідної роботи.

Список бібліографічних посилань

1. Гайдучий П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ : ДКС Центр, 2020. 544 с.
2. Кісіль М. І. Наукові дослідження інвестиційних проблем в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 84-96.
3. Кропивко М. М. Особливості інноваційно-інвестиційної діяльності фермерських господарств України. *Економічний дискурс*. 2018. Вип. 1. С. 106-112.
4. Лупенко Ю. О., Захарчук О. В. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 9-16.
5. Мацибора Т. В. Оцінка інвестиційної привабливості продукції сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 50-55.
6. Однорог М. А. Особливості інвестиційної діяльності в аграрному секторі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 126. Ч. II. С. 108-115.
7. Porter Michael E. The Five Competitive Forces That Shape Strategy. Harvard Business Review. January 2008. P. 78-93.
8. Саблук П. Т. Наукові агроекономічні дослідження в інтересах активізації росту АПВ і сільських територій. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 19-23.
9. Сільське господарство України : Стат. зб. 2018 р. Державна служба статистики України. Київ, 2019. 235 с. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/Zb_sg_2018%20.pdf.
10. Сільське господарство України : Стат. зб. 2019 р. Державна служба статистики України. Київ, 2020. 230 с. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf.
11. Thompson A. A., Strickland A. J. III. Strategic Management: Concepts and Cases. 1987 4th ed. University of Alabama, Business Publication Inc., Plano, Texas.
12. Freeman R. E. Strategic management: a stakeholder approach. First Edition. Boston: Harpercollins College Div, January 1984. 275 p.
13. Harrison Jeffrey S., Caron H. St. John. Strategic Management of Organizations and Stakeholders. Theory and Cases. West Publishing Co. 1994.

References

1. Haidutskyi, P.I. (2020). Ahrarna reforma L.D. Kuchmy v Ukraini [Agrarian reform of LD Kuchma in Ukraine]. Kyiv: DKS Tsentri [In Ukrainian].
2. Kisil, M.I. (2016). Naukovi doslidzhennia investytsiinykh problem v ahrarnomu sektori ekonomiky [Scientific research of investment problems in the agricultural sector of the economy]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 84-96 [In Ukrainian].
3. Kropyvko, M.M. (2018). Osoblyvosti innovatsiino-investytsiinoi diialnosti fermerskykh hospodarstv Ukrainy [Features of innovation and investment activities of farms in Ukraine]. *Ekonomichnyi dyskurs*, vol. 1, pp. 106-112 [In Ukrainian].
4. Lupenko, Yu.O. & Zakharchuk, O.V. (2018). Investytsiine zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [Investment support of innovative development of agriculture of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 9-16 [In Ukrainian].
5. Matsyhora, T.V. (2019). Otsinka investytsiinoi pryvablyvosti produktsii silskohospodarskykh pidpriemstv [Evaluation of investment attractiveness of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 50-55 [In Ukrainian].
6. Odoroh, M.A. (2015). Osoblyvosti investytsiinoi diialnosti v ahrarnomu sektori [Features of investment activity in the agricultural sector]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, vol. 126 (part II), pp. 108-115 [In Ukrainian].
7. Porter, Michael E. (2008). The Five Competitive Forces That Shape Strategy. *Harvard Business Review*, pp. 78-93 [In English].
8. Sabluk, P.T. (2017). Naukovi ahroekonomichni doslidzhennia v interesakh aktyvizatsii rostu APV i silskykh terytorii [Scientific agro-economic researches for the benefit of activation of AIP growth and rural areas]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 19-23 [In Ukrainian].
9. Silske hospodarstvo Ukrainy: Statystychnyi zbirnyk 2018 r. [Agriculture of Ukraine: Statistical Collection 2018]. (2019). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv [In Ukrainian].
10. Silske hospodarstvo Ukrainy: Statystychnyi zbirnyk 2019 r. [Agriculture of Ukraine: Statistical Collection 2019]. (2020). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Kyiv [In Ukrainian].
11. Thompson, A.A. & Strickland, A. (1987) Strategic Management: Concepts and Cases. 4th ed. University of Alabama, Business Publication Inc., Plano, Texas [In English].
12. Freeman, R.E. (1984). Strategic management: a stakeholder approach. First Edition. Boston: Harpercollins College Div, January [In English].
13. Harrison, Jeffrey S. & Caron H. St. John (1994). Strategic Management of Organizations and Stakeholders. Theory and Cases. West Publishing Co. [In English].

Sakhatskyi M. P., Zapsha H. M., Sakhatskyi P. M. Scientific and economic support of investment in the agricultural sector and its economic efficiency

The purpose of the article is to substantiate the theoretical and methodological provisions and develop applied recommendations for scientific and economic support of investment in the agricultural sector and increase its economic efficiency.

Research methods. The study uses: dialectical method of scientific knowledge (in relation to socio-economic processes of investment in the agricultural sector and its economic effectiveness in their relationship and interdependence); analysis and synthesis (to study the state and dynamics of investment in the agricultural sector), the system method (to summarize the conclusions and justify the proposals); comparison (to compare the investment processes of agriculture and other sectors of the economy).

Research results. The significant weight of capital investments of the agricultural sector in the national investment result has been established. It is determined that the investment attractiveness of agriculture is inferior to most sectors of the economic complex of the country. It is recommended to maintain state support of agriculture and agro-industrial complex to increase the economic efficiency of investment in the agricultural sector; to ensure the development of industrial, economic, social and market infrastructure in rural areas.

Scientific novelty. Substantiation was further developed on the need for scientific and economic support for investment in the agricultural sector and increase its economic efficiency, improve the investment attractiveness of agriculture and the implementation of this set of economic, social and institutional measures.

Practical significance. It consists in the development of recommendations for investment in the agricultural sector and increase its economic efficiency, which can be used by both public authorities and local governments, as well as businesses in the formation and implementation of investment programs and projects. *Tabl.: 2. Refs.: 13.*

Keywords: investing; capital investments; direct investments; investment attractiveness; agricultural sector; economic efficiency; types of economic activity; gross value added.

Sakhatskyi Mykola Pavlovych – doctor of economic sciences, professor, professor of the department of management and marketing, Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture (4, Didrihsona St., Odesa, 65029)

E-mail: np.sakhatskyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8765-766X>

Zapsha Halyna Mykolaivna – doctor of economic sciences, professor, head of the department of management, Odessa State Agrarian University (13, Panteleimonivska St., Odesa, 65012)

E-mail: galina.zapsha@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2657-9367>

Sakhatskyi Pavlo Mykolaiovych – post-graduate student of the department of management and marketing, Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture (4, Didrihsona St., Odesa, 65029)

E-mail: pasha.sakhatskyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5684-3686>

Сахацкий Н. П., Запша Г. Н., Сахацкий П. Н. Научно-экономическое обеспечение инвестирования аграрного сектора и его экономической результативности

Цель статьи – обосновать теоретико-методические положения и разработать прикладные рекомендации по научно-экономическому обеспечению инвестирования аграрного сектора и повышения его экономической результативности.

Методика исследования. Во время исследования использованы: диалектический метод научного познания (относительно социально-экономических процессов инвестирования аграрного сектора и его экономической результативности в их взаимосвязи и взаимозависимости); анализа и синтеза (для изучения состояния и динамики инвестирования аграрного сектора); системный (для обобщения сделанных выводов и обоснования предложений); метод сравнения (для сравнения процессов инвестирования сельского хозяйства с другими секторами экономики).

Результаты исследования. Установлено значительную весомость капитальных инвестиций аграрного сектора в общенациональном инвестиционном итоге. Определено, что инвестиционная привлекательность сельского хозяйства уступает большинству отраслей хозяйственного комплекса страны. Рекомендуется для повышения экономической результативности инвестирования аграрного сектора сохранить государственную поддержку сельского хозяйства и агропромышленного комплекса; обеспечивать развитие в сельской местности производственно-хозяйственной, социальной и рыночной инфраструктуры.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие обоснования относительно необходимости научно-экономического обеспечения инвестирования аграрного сектора и повышения его экономической результативности, улучшения инвестиционной привлекательности сельского хозяйства, и осуществления для этого комплекса экономических, социальных и институциональных мер.

Практическая значимость. Заключается в разработке рекомендаций по обеспечению инвестирования аграрного сектора и повышения его экономической результативности, которые могут использоваться как органами государственной власти, так и органами местного самоуправления, а также субъектами хозяйствования при формировании и реализации инвестиционных программ и проектов. Табл.: 2. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: инвестирование; капитальные инвестиции; прямые инвестиции; инвестиционная привлекательность; аграрный сектор; экономическая результативность; виды экономической деятельности; валовая добавленная стоимость.

Сахацкий Николай Павлович – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры менеджмента и маркетинга, Одесская государственная академия строительства и архитектуры (65029, г. Одесса, ул. Дидрихсона, 4)

E-mail: np.sakhatskyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8765-766X>

Запша Галина Николаевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой менеджмента, Одесский государственный аграрный университет (65012, г. Одесса, ул. Пантелеймоновская, 13)

E-mail: galina.zapsha@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2657-9367>

Сахацкий Павел Николаевич – аспирант кафедры менеджмента и маркетинга, Одесская государственная академия строительства и архитектуры (65029, г. Одесса, ул. Дидрихсона, 4)

E-mail: pasha.sakhatskyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5684-3686>

Стаття надійшла до редакції 15.11.2020 р.

Фахове рецензування: 20.11.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Сахацкий М. П., Запша Г. М., Сахацкий П. М. Научно-экономическое обеспечение инвестирования аграрного сектора та його економічної результативності. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 30 – 38. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011030>

Sakhatskyi, M.P., Zapsha, H.M. & Sakhatskyi, P.M. (2020). Naukovo-ekonomichne zabezpechennia investuvannia aharnoho sektoru ta yoho ekonomichnoi rezultatyvnosti [Scientific and economic support of investment in the agricultural sector and its economic efficiency]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 30 – 38 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011030>

*

О. А. КОЗАК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Оцінка ролі та значення молокопродуктового підкомплексу для вирішення продовольчого забезпечення та національної економіки

Мета статті - здійснити оцінку ролі сучасного молокопродуктового підкомплексу України у вирішенні продовольчого забезпечення та його значення для національної економіки.

Методика дослідження. Ґрунтуючись на діалектичному методі пізнання і системному підході до аналізу ролі й значення молокопродуктового підкомплексу, використано такі методи: аналізу та синтезу - при оцінці молокопродуктового підкомплексу за його складовими та з наступним об'єднанням цих складових у систему; емпіричний - при комплексній оцінці сучасного стану об'єкта дослідження; абстрактно-логічний - для узагальнення наукових досліджень та обґрунтування висновків; порівняльної оцінки - при зіставленні молокопродуктового підкомплексу України та світу; монографічний - для аналізу наукових здобутків українських і закордонних учених; графічний - ілюстрованого зображення результатів обрахунків.

Результати дослідження. Узагальнено поняття «молокопродуктовий підкомплекс» та запропоновано схему його виробничо-економічних зв'язків. Охарактеризовано переваги молокопродуктового підкомплексу з позиції виробників молока та молочної промисловості. Виявлено значення молочних продуктів у харчових раціонах українців та встановлено чинники, що впливають на зміни у споживанні. Виділено основні позиції впливу молокопродуктового підкомплексу на функціонування національної економіки.

Елементи наукової новизни. На основі комплексної оцінки значення молока і молочних продуктів для українських споживачів та ролі молокопродуктового підкомплексу для національної економіки України доведено об'єктивну необхідність й очевидну пріоритетність галузі серед інших секторів, що потребує відповідного відображення при розробці державних стратегій гарантування продовольчої безпеки.

Практична значущість. Викладені основні положення і висновки спрямовані на фактичне підтвердження важливої ролі молокопродуктового підкомплексу у формуванні продовольчої безпеки країни та для зміцнення національної економіки, що може бути використано органами державного управління при обґрунтуванні стратегій розвитку підкомплексу в частині характеристики його значення та відповідно надання пріоритетності з першочерговим запровадженням ефективних заходів державної політики. Стаття може становити інтерес для учасників молокопродуктового підкомплексу, споживачів та громадських організацій. Табл.: 2. Рис.: 4. Бібліогр.: 28.

Ключові слова: молокопродуктовий підкомплекс; молочні продукти; споживання; молочне скотарство; молочно промисловість; доходи; продовольча безпека; національна економіка.

Козак Ольга Анатоліївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Постановка проблеми. Молочні продукти - це одні з найдослідженіших продуктів, що мають очевидну, доведену корисність для здоров'я людини і являють собою невід'ємну частину раціону в більшості країн світу протягом тисячоліть. Важливість молочних продуктів для харчування населення визначає роль молокопродуктового підкомплексу у вирішенні продовольчої проблеми та його внеску в національну економіку.

Про особливий статус молокопродуктового підкомплексу України свідчить той факт, що окремі види молочної продукції (молоко,

сметана, кефір, ряжанка, сири кисломолочні, масло вершкове) належать до соціально значимих продуктів, тобто необхідних для забезпечення життєдіяльності людини [14]. У Законі України № 1870-IV «Про молоко та молочні продукти» від 24 червня 2004 р. (зі змінами) [13] зазначається, що розвиток виробництва молока є пріоритетною сферою в Україні.

Протягом періоду ринкових трансформацій молокопродуктовий підкомплекс України втратив значну частину свого потенціалу, проте від цього не став менш важливим для соціально-економічного розвитку держави,

а значення його в контексті продовольчої безпеки з роками лише посилюються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виявленню особливостей та соціально-економічному значенню молокопродуктового підкомплексу приділена значна увага у працях вітчизняних учених, зокрема: В. Г. Андрійчука; Т. В. Божидарніка [1]; В. І. Бойка; С. В. Васильчак [2]; О. Ю. Грищенко [8, 9, 17]; М. М. Ільчука [4, 5]; О. В. Коваленко [7, 16]; Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка [17]; М. Й. Маліка, [17]; М. К. Пархомця [11]; О. А. Петриченка [12]; П. Т. Саблука; М. П. Сичевського [15]; О. М. Шпичака [18] та ін. Аспекти світової молочної продовольчої системи знайшли відображення у звітах міжнародних профільних установ - Глобальної молочної платформи (Global Dairy Platform) [21], ФАО (FAO) [19, 27], Молочної економічної консультативної організації (CLAL) [26], Міжнародної мережі порівняння молочних ферм (IFCN) [24]. Проте, враховуючи наукову і практичну цінність опублікованих праць, прискорення трансформацій у молокопродуктовому підкомплексі України, швидкі зміни, спричинені зовнішніми та внутрішніми факторами, потребують аналітичної оцінки його ролі та значення з позицій продовольчої безпеки та впливу на функціонування національної економіки. Це дозволить визначити стратегічні орієнтири розвитку молочного сектору.

Мета статті - здійснити оцінку ролі сучасного молокопродуктового підкомплексу України у вирішенні продовольчого забезпечення та його значення для національної економіки.

Методологія дослідження. Ґрунтуючись на діалектичному методі пізнання і системному підході до аналізу ролі та значення молокопродуктового підкомплексу, використано такі методи: аналізу та синтезу - при оцінці молокопродуктового підкомплексу за його складовими та з наступним об'єднанням цих складових у систему; емпіричний - при комплексній оцінці сучасного стану об'єкта дослідження; абстрактно-логічний - для узагальнення наукових досліджень та обґрунтування висновків; порівняльної оцінки - при зіставленні стану молокопродуктового підкомплексу України та світу; монографічний - для аналізу наукових здобутків українських і закордонних учених; графіч-

ний - для ілюстративного зображення результатів обрахунків.

Виклад основних результатів дослідження. Особлива роль молочних продуктів і відповідно молокопродуктового підкомплексу, який їх постачає, зумовила наявність багатьох досліджень його розвитку серед вітчизняних учених. Насамперед це пов'язано із прихильністю українців до згаданого продукту, а тому більшість дослідників прямо чи дотично у своїх працях висвітлюють різні аспекти його діяльності. Існує багато визначень поняття «молокопродуктовий підкомплекс», у більшості з яких наголошується на «важливості» підкомплексу. Так, академік НААН О. М. Шпичак та доктор економічних наук М. М. Ільчук характеризують молокопродуктовий підкомплекс як важливу частину сфери матеріального виробництва АПК, що забезпечує населення високоякісними продуктами харчування (молоко, м'ясо), а переробну, харчову, фармацевтичну й інші галузі промисловості - цінною сировиною та включає сферу виробництва молока і сферу молокопереробної промисловості [18, с. 4], [4, с. 43]. Як важливий міжгалузевий складник агропромислового комплексу, що утворюється за наявності виробництва кормів, виробників молока, молокопереробних підприємств, торговельної мережі з реалізації молокопродукції кінцевому споживачеві та транспортної логістики, визначає молокопродуктовий підкомплекс О. А. Петриченко [12, с. 43]. При цьому Т. В. Божидарнік відзначає, що молокопродуктовий підкомплекс є важливим фактором забезпечення продовольчої безпеки країни, оскільки продукує виробництво молока та молокопродуктів, необхідних для відтворення населення і створення сировинної бази для субгалузей [1, с. 37]. Разом з тим О. М. Капась, зазначаючи, що молокопродуктовий підкомплекс повинен посідати важливе місце в економіці України, дає його визначення як органічно сформовану структуру, в якій технічно й економічно поєднуються галузі та види діяльності, що можуть забезпечити високий синергійний ефект, який розвивається на основі всебічного дотримання властивих йому принципів [6, с. 97].

Отже, молокопродуктовий підкомплекс - це сукупність галузей, зайнятих виробництвом, переробкою та реалізацією молочної продукції з метою задоволення потреб населення та отримання прибутку підприємства-

ми підкомплексу. Ця складна організаційно-економічна система взаємопов'язаних виробництв і підгалузей сільського господарства, переробної промисловості, торгівлі та обслуговуючих галузей має єдину об'єднувальну ознаку - кінцевий продукт: молоко та молочні продукти. До складу досліджуваного підкомплексу входять: сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, господарства населення, молочні заводи, міні-заводи (підсобні переробні підприємства) сільськогосподарських підприємства, молочні кооперативи, сімейні ферми, крафтові виробники, підприємства роздрібної торгівлі та громадського харчування.

Молокопродуктовий підкомплекс належить до найбільших підкомплексів, врахову-

ючи обсяги виробництва продукції, чисельність зайнятих працівників, використання виробничих фондів, капітальних вкладень та сировинних ресурсів, про що свідчить схема його функціональної структури (рис. 1).

Молокопродуктовий підкомплекс характеризується наявністю складних і багатоаспектних взаємозв'язків як всередині окремих блоків, так і між ними. Їх сутність може проявлятися по-різному, залежно від організаційно-економічних умов функціонування складових підкомплексу, а також від зовнішніх макроекономічних факторів - стану агропродовольчого сектору країни, стану і динаміки світового ринку виробництва молока та продуктів тваринництва в цілому.

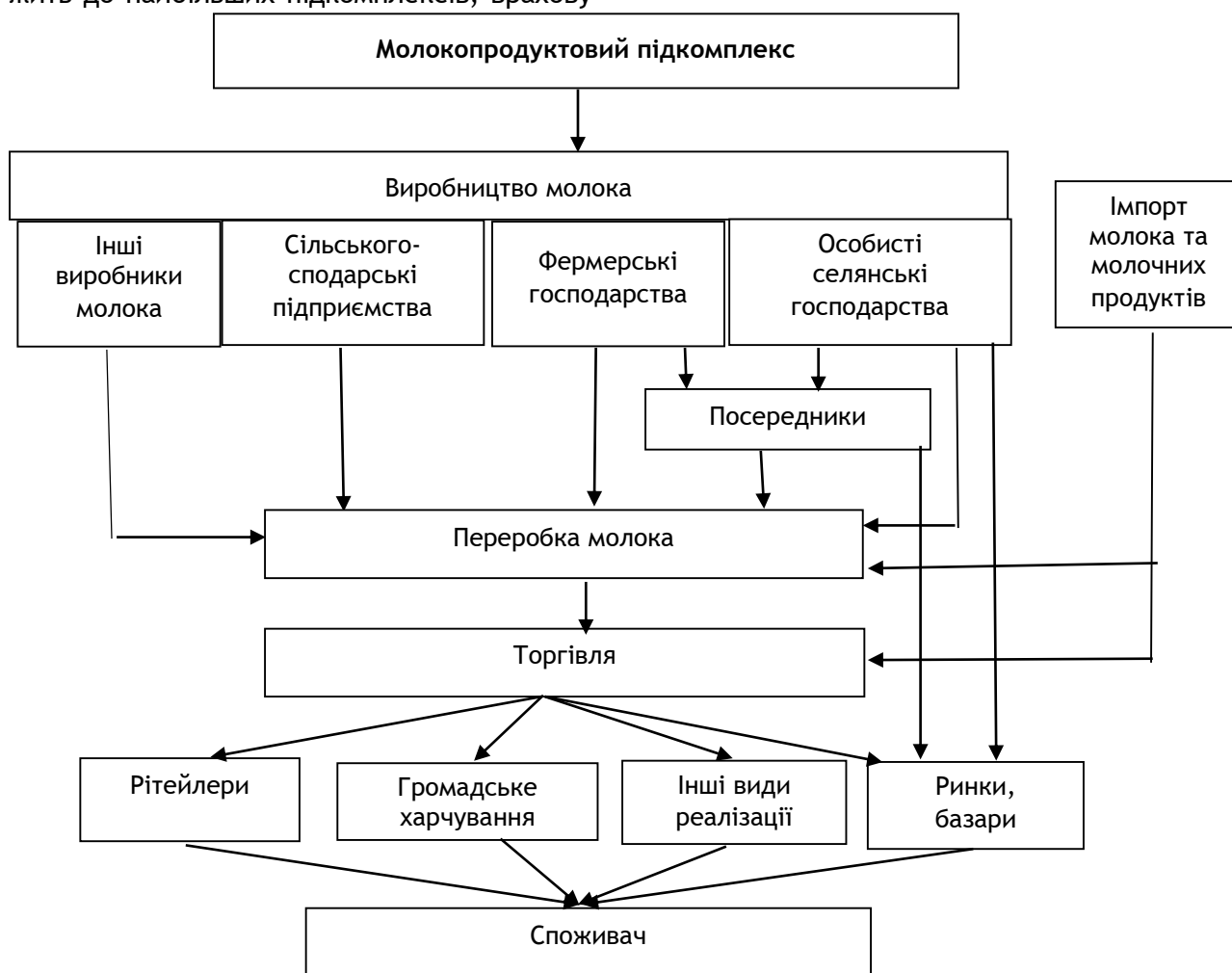

Рис. 1. Схема молокопродуктового підкомплексу України

Джерело: Сформовано автором.

Основним ядром молокопродуктового підкомплексу виступає молочне виробництво. Розвиток молочного скотарства (збільшення поголів'я, підвищення продуктивності тварин) дасть можливість створювати додаткові робочі місця, поповнювати сільські бюд-

жети, що позитивно вплине на динаміку соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів та розвиток сільських територій.

Внаслідок біологічних особливостей молочна худоба здатна споживати і добре за-

своювати дешеві рослинні корми, які містять багато клітковини. Наявність у корови багатокамерного шлунка дає можливість їй перетравлювати клітковину корму на 55-65%, тоді як у свиней і коней цей показник становить 18-30%. За перетворенням рослинного протеїну у тваринний молочна худоба посідає перше місце (22-30%), а за перетворенням енергії корму в енергію продуктів харчування на 25% - друге місце після курей яєчного напрямку продуктивності. У процесі трансформації трави, соломи та побічних продуктів сільськогосподарських культур в молоко, багате на поживні речовини, дійні корови підвищують цінність харчових продуктів, перетворюючи неїстівні рослинні матеріали та низькоякісні рослинні білки у білки вищої якості та з більшою біологічною цінністю. Дослідження засвідчили, що коефіцієнт конверсії коливається від 107 до 374% для енергії та від 208 до 1430% для білка, що демонструє виняткову здатність молочної корови перетворювати неїстівну рослинну сировину та побічні продукти рослинництва у високопоживну продукцію для людей [21].

Раціон молочних корів здебільшого складається з ресурсів, які люди не можуть або не хочуть споживати. Ці ресурси включають не тільки траву та інші культури, багаті на клітковину, а й побічні продукти від кормових і харчових ланцюгів. Тварини лише незначно конкурують із людськими харчовими ресурсами. Фактично вони перетворюють неїстівні для людей ресурси у високоякісний білок та необхідні мікроелементи [20].

За рівнем продуктивності молочні корови значно переважають інших сільськогосподарських тварин. В успішних господарствах середньорічні надої від корови становлять 7000-10000 кг молока, за можливості одержувати від рекордисток 25000-27000 кг і більше за лактацію з витратою корму на 1 кг молока 0,7-0,9 корм. од. Кожна кормова одиниця, що використовується на виробництво молока, дешевша, ніж та, що витрачається на виробництво свинини, яєць і м'яса птиці та забезпечує удвічі більше калорій, ніж при виробництві свинини, в 2,5 раза більше, ніж для одержання яєць та в 6-8 разів більше, ніж при виробництві яловичини та баранини [2, с. 12].

За рахунок молочного скотарства в основному формується і м'ясний потенціал країни. Яловичина й телятина відзначаються ви-

сокими смаковими якостями і користуються підвищеним попитом у населення. У раціоні людини на ці продукти має припадати 50% загальної потреби у тваринному білку [10, с. 30]. Однією з особливостей українського м'ясного скотарства слід вказати слабкий його розвиток в Україні як самостійної галузі. Чисельність господарств, які спеціалізуються на виробництві м'яса яловичини (без молочного напрямку), у 2018 р. становила близько 50 (великих і середніх), або 2,2% від усіх господарств, які утримували худобу. Решта - це молочнотоварні ферми, де виробництво яловичини фактично побічний продукт при виробництві молока. Звідси, основне джерело отримання яловичини переробними підприємствами - відгодівельний молодняк зі шлейфу молочних стад (переважно бички) сільськогосподарських підприємств. При цьому м'ясна худоба реалізується за цінами молочної, що не дає поштовху для розвитку м'ясного скотарства як окремої галузі [8, с. 24].

Від стану молочного скотарства значною мірою залежить розвиток молочної промисловості. З молока можна одержати багато смачних і корисних продуктів, які відрізняються властивостями, складом і поживністю. Як результат, молочна промисловість набагато важливіша для сектору виробництва молока, ніж переробна промисловість для інших галузей сільського господарства.

Молочна промисловість України - це одна з провідних галузей АПК, головною метою функціонування якої є підвищення ефективності переробки молочної сировини, розширення асортименту виробництва високоякісної та конкурентоспроможної продукції. На молочних підприємствах України виробляють велику кількість харчових і технічних продуктів: різні види питного молока й вершків, кисломолочні продукти, вершкове масло, сичужні сири, згущені та сухі молоко і вершки, морозиво та заморожені десерти і т.ін., продукцію з незбираного молока, в тому числі кисломолочну, масло тваринне, твердий сир, сухі молочні продукти, молочні консерви. Асортимент молочної продукції, різної за якісним складом, харчовою цінністю та вмістом компонентів може задовольнити потреби будь-яких категорій населення.

За даними Агентства із розвитку інфраструктури фондового ринку (АПІФРУ - SMIDA), з 2019 р. у складі молокопереробної промис-

ловості України налічується 430 заводів, з яких 167 - у сільській місцевості [15, с. 121]. Близько 130 молокозаводів входять до складу міжнародних або українських компаній, інші - це приватні підприємства. Ряд молокозаводів, які увійшли до великих молочних холдингів, нині використовуються як пункти збору та охолодження молокосировини, тоді як деякі з них припинили існування [16, с. 31]. Невеликі заводи переробляють від 500 т до 10 тис. т молока за рік, великі потужні підприємства - близько 20 тис. тонн. Малі та середні підприємства переважно працюють на старому обладнанні з низьким рівнем автоматизації. Асортимент таких підприємств не перевищує 10 найменувань продукції.

Особливістю молочної промисловості вирізняється можливість одного підприємства виробляти кілька видів молочної продукції. Спеціалізацію такого підприємства визначають враховуючи найбільшу частку виробленої продукції або для виробництва якої було використано найбільшу кількість сировини. Останнім часом експерти наголошують на поступовій спеціалізації підприємств - організацію усіх ланок виробничого процесу відповідно до сучасних вимог та стандартів.

Впровадження міжнародного досвіду на вітчизняних молокопереробних підприємствах, зокрема застосування нових технологій, новітніх моделей управління, досягнен-

ня маркетингу, дозволяють створити ефективну систему виробництва молочних продуктів та підвищити конкурентоспроможність виробництва.

Упродовж останніх 15 років міжнародні компанії виявляють неабиякий інтерес до придбання вітчизняних молочних заводів. При цьому регіональні малі підприємства розглядаються інвесторами як доповнення до великих підприємств, оскільки у них невеликий асортимент молочної продукції. Викуплені невеликі молокопереробні підприємства об'єднують в холдинги. Великі молочні заводи, які зазвичай розташовані біля великих міст, також знаходяться в полі зору іноземних покупців. Нові тренди змінюють структуру виробників молочної продукції. Сформовані в Україні за територіальним принципом об'єднання, які виробляли увесь спектр молочної продукції (від незбираної до сирів та молочних консервів), змінюються новими структурами, заснованими на принципах спеціалізації на конкретній продукції.

В Україні молоко історично та традиційно виступає одним із найважливіших продуктів у харчових раціонах її мешканців. Це підтверджує структура добового раціону харчування з розрахунку на одну людину. Варто зазначити, що у 2019 р. частка молочних продуктів зросла порівняно з 2008 р. на 1,8% (рис. 2).

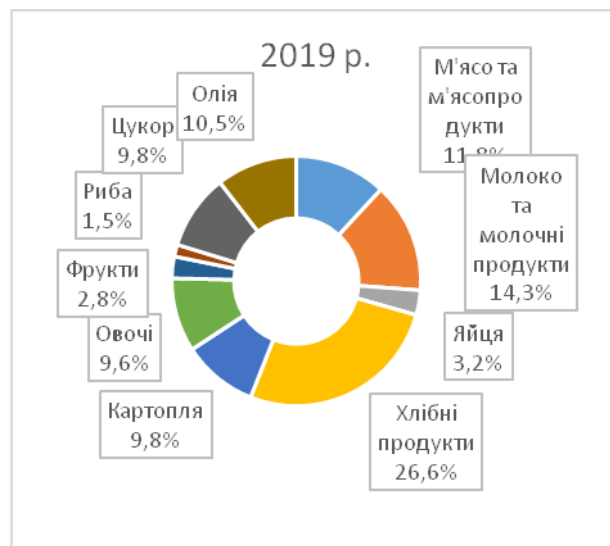
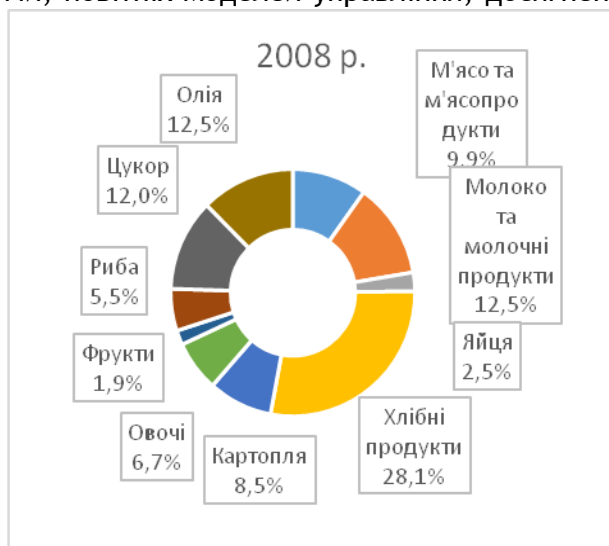

Рис. 2. Структура добового раціону харчування у розрахунку на одну людину, %

Джерело: Складено автором за даними Державної служби статистики України [3], для розрахунку калорійності складових раціону використано таблиці поживних речовин ФАО [19].

Як засвідчують наведені дані, молоко і молочні продукти стабільно посідають друге місце після хліба та хлібопродуктів у добовому раціоні населення України. При цьому

частка молочних продуктів за досліджуванний період збільшилася від 12,5 до 14,3%.

Сприятливі для молочного скотарства природно-кліматичні умови практично по

всій території України зумовили традиційно високий рівень споживання молока і молочних продуктів. Так, споживання молока і молочних продуктів на одну особу у 2019 р. становило 200,5 кг у перерахунку на молоко. При цьому норма споживання знаходиться на рівні 380 кг у рік. У середньому у світі цей показник становить 117 кг, в Східній, Південно-східній Азії та Південній Азії, Африці та на Близькому Сході, а також у Латинській Америці - 103 кг на душу населення, у країнах Океанії, Північної Америки та Європи - 272 кг. У розвинутих країнах рівень споживання молока близько 400 кг і більше (Австрія - 382 кг, Данія - 502, Ірландія 733, Нідерланди - 616, Нова Зеландія - 616, Швеція - 415 кг). Як особливість України слід вказати лідерство щодо споживання продукції з незбираного молока з показником 109 кг на одну особу, або 50% від всього спожитого молока [26]. Молоко і кисломолочна продукція користуються найбільшим попитом та споживаються протягом всього життя, а не тільки в дитячому й похилому віці. Так, за даними міжнародного аналітичного агентства CLAL, Україна до 2017 р. була абсолютним світовим лідером за обсягами споживання питного молока, кисломолочних продуктів та молочних напоїв з показником близько 120 кг на одну особу. З 2017 р. вона посіла друге місце (110 кг), віддавши першість Білорусі (112 кг). При цьому, в Білорусі відповідно виробляється близько 800 кг молока проти 238 кг в Україні. Отже, можна констатувати один із найвищих показників споживання незбираної молочної продукції у світі. Це важливий факт, який значно відрізняє Україну від сучасних світових трендів у споживанні молочних продуктів та впливає на проєкцію молочної продовольчої системи країни.

Молочні продукти являють собою найбільш доступне джерело харчування з точки зору поживних речовин [22]. Так, у США молоко і молочні продукти коштують близько 0,23 дол. за 100 ккал, що менше, ніж м'ясо, птиця, риба, яйці, фрукти, овочі. Це один із найдешевших джерел дієтичного кальцію, рибофлавіну та вітаміну B₁₂ у раціонах. У Німеччині ціна 100 ккал молока та молочних продуктів становить 0,19 євро [27]. Тобто молоко - це відносно дешеве джерело основних поживних речовин, що особливо важливо для країн, які розвиваються та де все ще існує нестача поживних речовин у раціонах.

Молочні продукти слугують головним джерелом білка - поживної речовини, необхідної для підтримки нормального обміну речовин, роботи органів внутрішньої секреції та нервової системи. Якщо вуглеводи і жири, що містяться як у рослинах, так і організмі тварин, взаємозамінні, то тваринний білок має у своєму складі важливі амінокислоти, які відсутні в рослинному. На 1 кг маси тіла людини на першому році її життя потрібно 5 г білка, від 1 до 3 років відповідно 4, від 4 до 7 - 3,5, від 8 до 12 - 2,5, від 13 до 17 - 1,5 г на добу [10, с. 37]. У боротьбі за продовольчу безпеку білок буде визначальним компонентом.

В Україні молочний білок є одним із найдешевшим серед продуктів тваринного походження (табл. 1). Виробництво молочного білка також обходиться дешевше. Так, для виробництва 1 кг молочного білка потрібно використати 3,9 кг білків корму, або менше ніж для одержання такої кількості білка з яловичини на 61% і свинини - 45%. Тому для одержання білка з молока та продуктів його переробки потрібно витратити значно менше коштів, ніж для одержання білка з інших продуктів тваринного походження.

1. Порівняльна вартість 1 г білка у продуктах тваринного походження в Україні

Продукт	Вміст білка, г у 1 кг	Середня споживча ціна за 1 кг, грн		Вартість 1 г білка, грн		Місце за вартістю білка	
		2008 р.	2019 р.	2008 р.	2019 р.	2008 р.	2019 р.
Молоко (2,6% жирності)	28	4,54	25,31	0,13	0,71	1	2
Сир жирний	140	40,00	105,70	5,60	14,80	5	5
Сир нежирний	180	18,00	47,76	3,24	8,60	4	3
Масло	8	30,30	42,59	0,24	0,34	2	1
М'ясо птиці	182	17,24	59,37	3,14	10,81	3	4
Яловичина	186	38,04	132,81	7,07	24,70	7	7
Свинина	143	40,97	119,24	5,86	17,05	6	6

Джерело: Розраховано автором за даними [3].

Щоденно мільярди людей отримують необхідне харчування, споживаючи молоко та молочні продукти, що робить їх одним з основних будівельних блоків добового раціону в більшості країн світу. Молочні продукти забезпечують збалансоване харчування, яке значно підвищує потребу організму в енергії, білку та мікроелементах. Багатий на поживні речовини склад молочних продуктів надає користь здоров'ю протягом усього життя - від допологового харчування вагітних до здорових дітей та сімей, а також літніх людей. Навіть невелика кількість молока може поліпшити харчування тих, хто живе у сім'ях з низькими доходами. Прогнозований світовий попит на сире молоко становитиме 1138 млн т до 2050 р. [24, с. 62]. Оскільки

споживання молока в розвинених країнах характеризується стабілізацією, на 50% росту обсягів відбудеться в основному за рахунок збільшення споживання у країнах, що розвиваються. Перед Україною важливим завданням постає підвищення споживання молока, адже так і не вдалося досягти до-реформеного рівня, а скорочення за 1990-2019 рр. мало 46,2% (рис. 3). Наразі споживання молока та молочної продукції забезпечується лише на 53% від раціональної норми 380 кг на одну особу в рік. За розрахунками вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки», для повного забезпечення населення України відповідно до раціональної норми необхідно виробляти 17,7 млн т молока [17, с. 20].

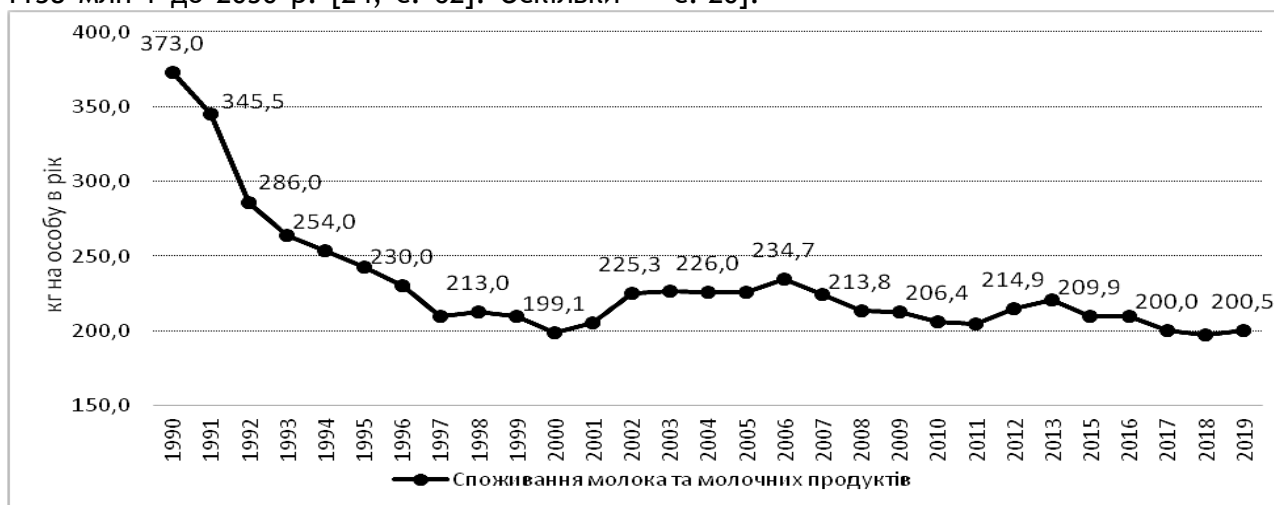

Рис. 3. Споживання молока та молочних продуктів в Україні (у перерахунку на молоко, кг на особу в рік)

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України [3].

Рівні споживання молочних продуктів на одну особу визначаються рядом факторів, включаючи економічні, такі як величина доходів та відповідно ціни, демографічні чинники - урбанізація, а також соціальні й культурні. Економічне зростання та ріст доходів стимулювали збільшення споживання молочних продуктів у більшості країн, що

розвиваються. Так, молочні продукти мають високу еластичність попиту за доходом, особливо при низьких рівнях останнього (табл. 2). Це означає, що невелике зростання доходів веде до значнішого збільшення витрат на молочні продукти. При цьому молочні продукти мають вищу еластичність попиту, зокрема ніж м'ясо та риба.

2. Еластичність попиту на молоко та інші продукти харчування залежно від доходів

Продукт	Країни з низьким рівнем доходів	Країни з середнім рівнем доходів	Країни з високим рівнем доходів
Зернові	0,59	0,34	0,08
М'ясо	0,80	0,69	0,53
Молоко	0,83	0,72	0,55
Риба	0,69	0,56	0,42
Олія	0,60	0,37	0,15
Фрукти	0,66	0,51	0,36
Напої та тютюн	1,73	0,92	0,67
Інші продукти	1,82	0,98	0,70

Джерело: Складено за даними [25, с. 20].

Тому при збільшенні доходів витрати на молочні продукти зростатимуть у відсотковому відношенні швидше, ніж на інші продукти харчування. Більше того, еластичність попиту на всі категорії продуктів харчування, включаючи молочні, знижується із ростом рівня доходів. Тому ріст споживання молочних продуктів значною мірою реагуватиме на збільшення доходів, особливо в країнах з низьким та середнім рівнем доходів.

В Україні, як у одній із найбідніших держав Європи, відзначається висока залежність споживання продовольства, у тому числі молока та молочних продуктів, від рівня доходів населення. Цей факт зумовлює ряд наслідків, які суттєво впливають на функціонування молокопродуктового підкомплексу України. Зокрема:

1. Низький рівень доходів, а особливо у мешканців сіл та невеликих містечок, де існують проблеми із зайнятістю, а також традиційно високий попит на молочні продукти, змусили частину домогосподарств (до 1 млн) до самозабезпечення власних сімей через утримання корів у своїх домогосподарствах. Частка цих господарств у валовому виробництві молока в Україні за період 2000-2019 рр. не опускалася нижче 70%. Про неринковий характер виробництва свідчить те, що в господарствах населення залишається до 90% виробленого молока.

2. Низькі доходи спричиняють високі витрати на харчування (понад 40%). Країни з низьким рівнем доходів та відповідно високою часткою витрат на харчування надзвичайно вразливі щодо забезпечення продовольчої безпеки. Коефіцієнти еластичності попиту на молочні продукти за доходами підтверджують, що із зменшенням доходів лише найдешевші види молочних продуктів залишаються нееластичними.

3. Дослідження засвідчили, що для досягнення раціональної норми споживання молока (380 кг) доходи на одну особу повинні перевищувати 5 тис. грн у місяць. Проте населення з такими доходами у 2018 р. становило лише 30%. Решта - або обмежують себе у споживанні, обираючи дешевший сегмент молочної продукції, або ж мають альтернативу зайнятися виробництвом особисто.

4. Дослідження переконують, що з ростом доходів споживання молочних продуктів у перерахунку на молоко зростає до нормативного показника (380 кг), а то й дещо перевершує його. При цьому раціон змінюється у

бік дорожчих молочних сегментів [9, с. 84]. Після досягнення норми споживання молока та за умови подальшого збільшення доходів український споживач переорієнтовується на інші продукти. Тобто споживання молочних продуктів має свою верхню межу, яку й можна вважати нормативом споживання.

5. У цілому 13 млн сільського населення України споживає від 43 до 48% молочних продуктів (за винятком вершкового масла), вироблених господарствами населення. Зменшення частки господарств населення у валовому виробництві молока відбувається повільними темпами, хоча з 2019 р. молочні заводи почали виводити їх молоко з промислової переробки. Проте український споживач переконаний у більшій корисності домашньо виготовленої молочної продукції та не довіряє продуктам молочної промисловості більше, ніж господарствам населення.

6. Молочні продукти залишатимуться в українських раціонах за будь-яких рівнів доходів. Частка населення, яка добровільно відмовляється від молочних продуктів, дуже незначна. Суттєве зменшення доходів активізуватиме домашнє виробництво, збільшення - діяльність молочної промисловості.

Урбанізація стала чи не найголовнішим фактором зміни молочних раціонів населення світу. Зростання доходів міського населення відразу позначалося на збільшенні вмісту тваринних продуктів у раціонах, серед яких молочні виявилися найдоступнішими, а тому першими замінювали рослинні продукти. Наступним етапом стало збільшення споживання вершкового масла і твердих сирів та поступове зменшення так званих свіжих молочних продуктів (fresh dairy products), які включають питне молоко, ферментовані продукти, молочні напої та м'які сири. Асортимент згаданої продукції значно розширився, задовольняючи потреби найвибагливішого споживача. Так, лише питне молоко можна знайти з різним вмістом жиру і білка, з наповнювачами, підсолоджувачами, виробленого за спеціальною технологією (наприклад, ультрапастеризоване молоко чи молоко А2) та від різних видів тварин: буйволів, кіз, овець, верблюдів, віслюків, коней, оленів та навіть лосів. У сукупності молоко від інших тварин становить до 15% загальносвітового його виробництва. І хоча продукти з молока цих тварин програють у кількості, це часто компенсується якістю та високою ціною.

Культура харчування поза домом активізувала ринок молочних інгредієнтів. Збільшення кількості людей, організм яких не засвоює лактозу, спонукало молочну промисловість розпочати виробництво безлактозної молочної продукції. Проте збільшення рівня виробництва молока на потреби зростаючого попиту через урбанізацію, на думку вчених, становить серйозну загрозу зовнішньому середовищу [28, с. 204]. Як відомо, у світі активно вивчається вплив раціонів харчування на зміну клімату. Йдеться про формування сталих продовольчих систем для забезпечення захисту планети. Повільно формується концепція зниження вмісту м'ясо-молочних продуктів у раціонах харчування в контексті запобігання наслідкам зміни клімату [23, с. 84-85; 7, с. 138]. Тобто, з одного боку урбанізація призводить до збільшення обсягів споживання молочних продуктів, з іншого - у світі триває пошук шляхів зменшення їх споживання, особливо в країнах, де цей рівень досить високий. Тому в розвинених країнах світу ведеться активна кампанія щодо популяризації рослинних видів молока, широка реклама шкоди молочних продуктів, а також докази ще більшої шкоди для навколишнього середовища від самих корів.

Популярні світові тренди зумовлені урбанізацією, зокрема збільшення споживання молочних продуктів із зростанням доходів міських мешканців, також і в Україні, хоча урбанізація відбувається невисокими темпами. За період 1991-2019 рр. частка міського населення зросла від 67,5% до 69,5%. Популяризація рослинних «молочних» продуктів наразі також неактуальна, оскільки українці надають

перевагу традиційним продуктам та не довіряють замінникам, особливо молочним. Різких змін цієї особливості найближчим часом не передбачається. Досить кволо та без очікуваної масовості розвивається і ринок молочних інгредієнтів у зв'язку з харчуванням поза домом. Так, у 2019 р. витрати на харчування поза домом у великих містах України становили лише 3% від споживчих грошових витрат, у малих містах - 1,7%, у сільській місцевості - 1,5%. Стосовно поліпшення раціонів у напрямі зменшення вмісту продуктів тваринництва, то це зазвичай притаманно країнам з високим рівнем економічного розвитку, де харчування з високим вмістом продуктів тваринництва спричинили захворювання. В Україні пересічний раціон, навпаки, характеризується нестачею тваринних білків. Заміна тваринних жирів рослинними набуло поширення в Україні, проте мотиви зовсім не екологічного характеру. Основна причина цього - обмежена купівельна спроможність. Ставлення суспільства до молоковісних продуктів негативне, проте рівень їх споживання досить високий через низьку купівельну спроможність окремих соціально вразливих груп населення. При зростанні доходів споживач відмовляється від таких продуктів на користь традиційного асортименту.

Функціонування молокопродуктового підкомплексу впливає на національну економіку. Так, молочний сектор становить 36,1% у вартості валової продукції тваринництва та 9,5% усієї продукції сільського господарства України (рис. 4). Належний стан молочного тваринництва є однією з ознак прогресу в розвитку сільськогосподарської сфери [5, с. 14].

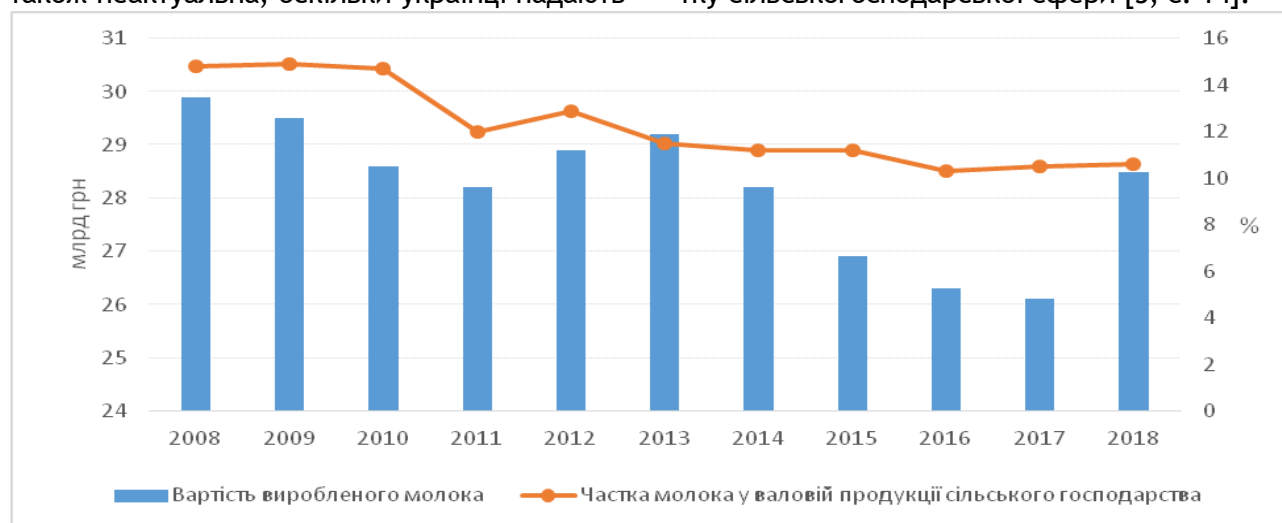

Рис. 4. Вартість виробленого молока та його частка у валовому виробництві продукції сільського господарства

Джерело: Розраховано та складено за даними Державної служби статистики України [3].

Особливе значення молочного скотарства полягає в тому, що його продукція (молоко) реалізується щоденно - це дає можливість постійно поновлювати обігові кошти товаровиробників та підприємств молочної промисловості, повніше й рівномірніше використовувати трудові ресурси, техніку і виробничі приміщення [11, с. 66].

Молочна промисловість відіграє важливу роль у зростанні української економіки, забезпеченні соціально-економічної стабільності та продовольчої безпеки населення. Тут успішно відбувається процес приватизації, що сприяло залученню інвестицій у розвиток і модернізацію її підприємств, виходу на зовнішні ринки та підвищенню конкурентоспроможності.

Молочна продукція входить до трійки секторів агробізнесу в Україні зі стабільним позитивним торговельним балансом, забезпечуючи експортну виручку 0,3 млрд дол. США валютних надходжень. Крім того, це 2,28 млрд грн надходжень у вигляді ПДВ, ЄСВ, ПДФО та військового збору. Частка молочної продукції в загальному експорті країни у 2019 р. становила 0,54%, а в загальному обсязі експорту сільськогосподарської продукції - близько 1,23%.

Молочна промисловість перетворює всього один вид малотранспортабельної сировини (молока) у велику різноманітність харчових продуктів, які можуть зберігатися протягом тривалого часу. Це дозволяє охоплювати нові регіони збуту молочних продуктів, які можуть територіально розташовуватися на значних відстанях. Для держави подібне надає додаткові економічні стимули. Продукція молокопродуктового підкомплексу використовується у багатьох інших галузях: харчовій промисловості й громадському харчуванні, хімічній, фармацевтичній, легкій, м'ясопереробній промисловості тощо.

Висновки. Молокопродуктовий підкомплекс - це сукупність галузей, зайнятих виробництвом, переробкою і реалізацією молочної продукції з метою задоволення потреб населення та отримання прибутку підприємствами підкомплексу. Являючи собою один із найбільших підкомплексів, враховуючи обсяги виробництва продукції, чисельність зайнятих працівників, використання виробничих фондів, капітальних вкладень

та сировинних ресурсів, для нього характерний ряд беззаперечних переваг, зумовлених, насамперед, особливостями молочної худоби. Зокрема, це стосується високого коефіцієнта конверсії корму в енергію, здатність перетравлювати неїстівну рослинну сировину та побічні продукти рослинництва у високопоживну продукцію для людини, дешевша вартість кормової одиниці за більшої кількості отриманих калорій, формування м'ясних ресурсів та ін.

Значення молочної промисловості полягає у можливості з одного продукту (молока) виробити велику різноманітність молочних продуктів, що дозволяє задовольнити потреби різних категорій населення.

Із точки зору споживача, то у структурі добового харчового раціону молоко і молочні продукти традиційно посідають друге місце після хліба та хлібопродуктів, що частково зумовлено найдешевшою вартістю молочної білка серед продуктів тваринного походження. За обсягами споживання молока та продуктів із незбираного молока українці є постійними світовими лідерами (110 кг у рік на одну особу), поступаючись лише Білорусії з 2017 р. Незважаючи на стабільно високий попит на молочні продукти в Україні, який виправдано становить 380 кг на одну особу в рік, споживання суттєво обмежується доходами населення. Ріст доходів значною мірою реагуватиме на збільшення споживання молочних продуктів.

Посилення урбанізації у світі поступово змінює структуру харчових раціонів, збільшуючи у них частку продуктів тваринництва, серед яких молочні найдоступніші, а тому замінюють рослинні першими. При цьому в розвинених країнах, де рівень споживання молочних продуктів досить високий, ведеться активна кампанія щодо зменшення у споживанні продуктів тваринництва, оскільки їх виробництво, на думку вчених, становить серйозну загрозу для зовнішнього середовища.

Молокопродуктовий підкомплекс має важливе значення для економіки держави, поповнюючи обігові кошти виробників і переробників, забезпечуючи робочими місцями значну кількість населення та постачаючи сировину для багатьох галузей національної економіки.

Список бібліографічних посилань

1. Божидарник Т. В. Молокопродуктовий підкомплекс як важливий фактор забезпечення продовольчої безпеки країни. *Агросвіт*. 2010. №18. С.32-37. 266.
2. Васильчак С. В. Формування та розвиток регіонального ринку молока і молочних продуктів : монографія. Львів : НВФ «Українські технології», 2005. 240 с.
3. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> 41.
4. Ільчук М. М. Виробництво молока та ринок молокопродуктів. Київ : Аграрна наука, 2001. 217 с.
5. Ільчук М. М. Ефективне функціонування молокопродуктового підкомплексу України. Київ : Нічлава, 2004. 312 с.
6. Капась О. М. Актуальні проблеми розвитку молокопродуктового підкомплексу України. *Економіка АПК*. 2013. № 9. С. 92-97.
7. Коваленко О. В. Зміни в структурі харчових раціонів у країнах світу: вплив на світову економіку та екологію. Інноваційний розвиток харчової індустрії : зб. наук. праць за матеріалами V Міжнар. наук.-практ. конф., Матеріали виступів на пленарному засіданні, Секція 1. «Інноваційні технології в харчовій індустрії», Секція 2. «Розвиток конкурентоспроможної харчової промисловості та механізми організації ефективних продовольчих ринків», 14 грудня 2017 р. Київ : Інститут продовольчих ресурсів НААН, 2017. С. 138-144.
8. Козак О. А., Грищенко О. Ю. Особливості формування попиту та пропозиції на ринку яловичини. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 21-31. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201907021>.
9. Козак О. А., Грищенко О. Ю. Сучасні тенденції споживання молочних продуктів в Україні та напрямки їх змін під впливом пандемії. *Актуальні проблеми інноваційного розвитку аграрного сектору економіки : матеріали Одинадцяті міжнародної науково-практичної молодіжної конференції, 10 квітня 2020 року*. / редкол. : Ю. О. Лупенко та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. С. 82-86.
10. Молочна та молокопереробна промисловість: Україна-2007. Гром. орг. «Асоціація «Український клуб аграрного бізнесу». Київ : Логос, 2008. 232 с.
11. Пархомець М. К. Економічний механізм розвитку молокопродуктового підкомплексу АПК Західного регіону України. Тернопіль : Економічна думка, Ерудит, 2001. 321 с.
12. Петриченко О. А. Тенденції й особливості розвитку молокопродуктового підкомплексу України. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 42-50.
13. Про молоко та молочні продукти : Закон України № 1870-IV від 24 червня 2004 р. (зі змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1870-15#Text>.
14. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про внутрішню торгівлю» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. №1200-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2009-%D1%80#Text>.
15. Сичевський М. П. Харчова промисловість як основа продовольчої безпеки та розвитку держави. Київ : Аграрна наука, 2019. 388 с.
16. Сіра Ю. В., Коваленко О. В. Молочна промисловість: сучасний стан та перспективи розвитку. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 90 с.
17. Стратегічні напрями розвитку сільськогосподарського виробництва України (методичні підходи та розрахунки) / [Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волосюк Ю. В.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 28 с.
18. Стан і перспективи молокопродуктового підкомплексу АПК України / Шпичак О. М., Зимовець В. Н., Сеперович Н. В. та ін. Київ : ІАЕ, 1999. 158 с.
19. FAO. Nutritive factors. URL : http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/ess_test_folder/Food_security/Excel_sheets/Nutritive_Factors.xls.
20. Gerber P., Vellinga T., Opio C. et al. Productivity gains and emissions intensity reduction in dairy systems *Livestock Sci*. 2011. Vol. 139. P. 100-108.

References

1. Bozhidarник, T.V. (2010). Molokoproduktoviy pidkompleks yak vazhlyvyi faktor zabezpechennia prodovolchoi bezpeky krainy [Dairy subcomplex as an important factor in ensuring food security of the country]. *Ahrosvit*, 18, pp. 32-37 [In Unrainian].
2. Vasylychak, S.V. (2005). Formuvannia ta rozvytok rehionalnogo rynku moloka i molochnykh produktiv: monohrafiia [Formation and development of the regional market of milk and dairy products: monograph]. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii» [In Unrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> 41 [In Unrainian].
4. Ilchuk, M.M. (2001). Vyrobnystvo moloka ta rynek molokoproduktiv [Milk production and dairy market]. Kyiv: Ahrarna nauka [In Unrainian].
5. Ilchuk, M.M. (2004). Efektyvne funktsionuvannia molokoproduktivoho pidkompleksu Ukrainy [Effective functioning of the dairy subcomplex of Ukraine]. Kyiv: Nichlava [In Unrainian].
6. Kapas, O.M. (2013). Aktualni problemy rozvytku molokoproduktivoho pidkompleksu Ukrainy [Actual problems of development of the dairy subcomplex of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 92-97 [In Unrainian].
7. Kovalenko, O.V. (2017). Zminy v strukturi kharchovykh ratsioniv u krainakh svitu: vplyv na svitovu ekonomiku ta ekolohiiu [Changes in the structure of food rations in the world: the impact on the world economy and ecology]. *Innovatsiinyi rozvytok kharchovoi industrii: zb. nauk. prats za materialamy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Materialy vystupiv na plenarnomu zasidanni, Sektsiia 1. «Innovatsiini tekhnolohii v kharchovii industrii», Sektsiia 2. «Rozvytok konkurentospromozhnoi kharchovoi promyslovosti ta mekhanizmy orhanizatsii efektyvnykh prodovolchykh rynkiv»*, 14 hrudnia 2017 r. (pp. 138-144). Kyiv: Instytut prodovolchykh resursiv NAAN [In Unrainian].
8. Kozak, O.A. & Hryshchenko, O.Yu. (2019). Osoblyvosti formuvannia popytu ta propozyitsii na rynku yalovychnyny [Demand and supply features in the beef market]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 21-31 [In Unrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201907021>.
9. Kozak, O.A. & Hryshchenko, O.Yu. (2020). Suchasni tendentsii spozhyvannia molochnykh produktiv v Ukraini ta napriamy yikh zmin pid vplyvom pandemii [Current trends in dairy consumption in Ukraine and directions of their changes under the influence of the pandemic]. *Aktualni problemy innovatsiinoho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky: materialy Odynadtsiatoi mizhnarodnoi nauково-praktychnoi molodizhnoi konferentsii, 10 kvitnia 2020 roku*. Yu.O. Lupenko (Ed.). (pp. 82-86). Kyiv: NNTs «IAE» [In Unrainian].
10. Molochna ta molokopererobna promyslovist: Ukraina-2007 [Dairy and milk processing industry: Ukraine - 2007]. (2008). Hrom. Orh. «Asotsiatsiia «Ukrainskyi klub ahrarnoho biznesu». Kyiv: Lohos [In Unrainian].
11. Parkhomets, M.K. (2001). Ekonomichnyi mekhanizm rozvytku molokoproduktivoho pidkompleksu APK Zakhidnogo rehionu Ukrainy [Economic mechanism of development of dairy subcomplex of agro-industrial complex of the Western region of Ukraine]. Ternopil: Ekonomichna dumka, Erudyt [In Unrainian].
12. Petrychenko, O.A. (2018). Tendentsii y osoblyvosti rozvytku molokoproduktivoho pidkompleksu Ukrainy [Trends and features of development of the dairy subcomplex of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 42-50 [In Unrainian].
13. Pro moloko ta molochni produkty: Zakon Ukrainy # 1870-IV vid 24 chervnia 2004 r. (zi zminamy) [On milk and dairy products: Law of Ukraine No. 1870-IV from June 24, 2004 (as amended)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1870-15#Text> [In Unrainian].
14. Pro skhvalennia Kontseptsii proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnutrishniu torhivliu»: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 zhovtnia 2009 r. # 1200-r. [On approval of the Concept of the draft Law of Ukraine "On Internal Trade": Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from October 7, 2009 No. 1200-r]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2009-%D1%80#Text> [In Unrainian].

21. Global Dairy Platform. Perspective enhancing nutritional security: how dairy optimizes natural resources. URL : <https://www.globaldairyplatform.com/wp-content/uploads/2018/04/enhancing-nutritional-security-how-dairy-optimizes-natural-resources.pdf>.

22. Gregory D. Miller, Nancy Auestad. Toward a sustainable dairy sector: Leadership in sustainable nutrition. *International Journal of Dairy Technology*. 20 May 2013. <https://doi.org/10.1111/1471-0307.12067>.

23. Hedenus F., Wirsenius S., Johansson D.J.A. The importance of reduced meat and dairy consumption for meeting stringent climate change targets. *Climatic Change*. 2014. Vol. 124. P. 79-91.

24. Hemme (ed.) 2020: IFCN Dairy Report 2020, IFCN, Kiel, Germany.

25. Muehlhoff Ellen, Bennett Anthony. McMahon Deirdre Milk and dairy products in human nutrition. FAO. Rome 2013. URL : <http://www.fao.org/3/i3396e/i3396e.pdf>.

26. Per capita Consumption. URL : https://www.clal.it/en/?section=tabs_consumi_procapite.

27. The global dairy sector: facts. FAO, December 2016. URL : <https://www.fil-idf.org/wp-content/uploads/2016/12/FAO-Global-Facts-1.pdf>.

28. Vermeulen S.J., Campbell B.M., Ingram J.S.I. Climate change and food systems. *Environment and Resources*. 2012. Vol. 37. P. 195-222. URL : <http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev-environ-020411-130608>.

15. Sychevskyi, M.P. (2019). Kharchova promyslovist yak osnova prodovolchoi bezpeky ta rozvytku derzhavy [Food industry as a basis for food security and state development]. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].

16. Sira, Yu.V. & Kovalenko, O.V. (2014). Molochna promyslovist: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Dairy industry: current status and development prospects]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].

17. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Hryshchenko, O.Yu. & Volosyuk, Yu.V (2016). Stratehichni napriamy rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva Ukrainy (metodychni pidkhody ta rozrakhunky) [Strategic directions of development of agricultural production of Ukraine (methodical approaches and calculations)]. Yu.O. Lupenko, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].

18. Shpychak, O.M., Zymovets, V.N., Seperovych, N.V., et al. (1999). Stan i perspektyvy molokoproductovoho pidkompleksu APK Ukrainy [Status and prospects of the dairy subcomplex of the agro-industrial complex of Ukraine]. Kyiv: IAE [In Ukrainian].

19. FAO. Nutritive factors. Retrieved from: http://www.fao.org/fileadmin/templates/ess/ess_test_folder/Food_security/Excel_sheets/Nutritive_Factors.xls [In English].

20. Gerber, P., Vellinga, T., Opio, C., et al. (2011). Productivity gains and emissions intensity reduction in dairy systems. *Livestock Sci.*, vol. 139, pp. 100-108 [In English].

21. Global Dairy Platform. Perspective enhancing nutritional security: how dairy optimizes natural resources. (2018). Retrieved from: <https://www.globaldairyplatform.com/wp-content/uploads/2018/04/enhancing-nutritional-security-how-dairy-optimizes-natural-resources.pdf> [In English].

22. Gregory, D. Miller & Nancy, Auestad. (2013). Toward a sustainable dairy sector: Leadership in sustainable nutrition. *International Journal of Dairy Technology* [In English]. <https://doi.org/10.1111/1471-0307.12067>.

23. Hedenus, F., Wirsenius, S. & Johansson, D.J.A. (2014). The importance of reduced meat and dairy consumption for meeting stringent climate change targets. *Climatic Change*, vol. 124, pp. 79-91 [In English].

24. Hemme, T. (Ed.). (2020): IFCN Dairy Report 2020, IFCN, Kiel, Germany [In English].

25. Muehlhoff, Ellen & Bennett Anthony. (2013). McMahon Deirdre Milk and dairy products in human nutrition. FAO. Rome Retrieved from: <http://www.fao.org/3/i3396e/i3396e.pdf> [In English].

26. Per capita Consumption. Retrieved from: https://www.clal.it/en/?section=tabs_consumi_procapite [In English].

27. The global dairy sector: facts. (2016). FAO. Retrieved from: <https://www.fil-idf.org/wp-content/uploads/2016/12/FAO-Global-Facts-1.pdf> [In English].

28. Vermeulen, S.J., Campbell, B.M. & Ingram J.S.I. (2012). Climate change and food systems. *Environment and Resources*, vol. 37, pp. 195-222. Retrieved from: <http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev-environ-020411-130608> [In English].

Kozak O. A. Assessment of the role and significance of the dairy subcomplex for solution of food supply and the national economy

The purpose of the article is to assess the role of the modern dairy subcomplex of Ukraine in solving food supply and its importance for the national economy.

Research methods. Based on the dialectical method of cognition and a systematic approach to the analysis of the role and significance of the dairy subcomplex, the following methods were used: analysis and synthesis - when assessing the dairy subcomplex in the context of its components and with the subsequent combination of these components into a system; empirical - in the complex assessment of the current state of the research object; abstract-logical - to summarize scientific research and substantiate conclusions; comparative assessment - when comparing the dairy subcomplex of Ukraine and the world; monographic - for the analysis of scientific achievements of Ukrainian and foreign scientists; graphic - illustrative representation of the calculation results.

Research results. The concept of "dairy subcomplex" is generalized and a scheme of its production and economic relations is proposed. The advantages of the dairy subcomplex from the standpoint of milk producers and the dairy industry are characterized. The values of dairy products in Ukrainian food rations have been determined and factors influencing changes in consumption have been established. The main positions of the impact of the dairy subcomplex on the functioning of the national economy are highlighted.

Scientific novelty. On the basis of a comprehensive assessment of the importance of milk and dairy products for Ukrainian consumers and the role of the dairy subcomplex for the national economy of Ukraine, the objective necessity and obvious priority of the industry among other sectors has been proved, which requires appropriate reflection in the development of state strategies for ensuring food security.

Practical significance. The main provisions and conclusions are presented aimed at the factual confirmation of the important role of the dairy subcomplex in the formation of food security of the country and for strengthening the national economy, which

can be used by government bodies in substantiating development strategies for the subcomplex in terms of characterizing its value and, accordingly, giving priority with the priority introduction of effective measures public policy. The work may be of interest to the participants of the dairy subcomplex, consumers and public organizations. Tabl.: 2. Figs.: 4. Refs.: 28.

Keywords: dairy subcomplex; dairy products; consumption; dairy farming; dairy industry; income; food security; national economy.

Kozak Olga Anatoliivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of economics of agricultural production and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Козак О. А. Оценка роли и значения молокопродуктового подкомплекса для решения продовольственного обеспечения и национальной экономики

Цель статьи - осуществить оценку роли современного молокопродуктового подкомплекса Украины в решении продовольственного обеспечения и его значения для национальной экономики.

Методика исследования. Основываясь на диалектическом методе познания и системном подходе к анализу роли и значения молокопродуктового подкомплекса, использованы следующие методы: анализа и синтеза - при оценке молокопродуктового подкомплекса по его составляющим и с последующим объединением этих составляющих в систему; эмпирический - при комплексной оценке современного состояния объекта исследования; абстрактно-логический - для обобщения научных исследований и обоснования выводов; сравнительной оценки - при сопоставлении молокопродуктового подкомплекса Украины и мира; монографический - для анализа научных достижений украинских и зарубежных ученых; графический - иллюстративного изображения результатов вычислений.

Результаты исследования. Обобщено понятие «молокопродуктовый подкомплекс» и предложена схема его производственно-экономических связей. Охарактеризованы преимущества молокопродуктового подкомплекса с позиции производителей молока и молочной промышленности. Выявлены значение молочных продуктов в пищевых рационах украинцев и установлены факторы, влияющие на изменения в потреблении. Выделены основные позиции воздействия молокопродуктового подкомплекса на функционирование национальной экономики.

Элементы научной новизны. На основе комплексной оценки значения молока и молочных продуктов для украинских потребителей и роли молокопродуктового подкомплекса для национальной экономики Украины доказано объективную необходимость и очевидную приоритетность отрасли среди других секторов, что требует соответствующего отражения при разработке государственных стратегий обеспечения продовольственной безопасности.

Практическая значимость. Изложенные основные положения и выводы направлены на фактическое подтверждение важной роли молокопродуктового подкомплекса в формировании продовольственной безопасности страны и для укрепления национальной экономики, что может быть использовано органами государственного управления при обосновании стратегий развития подкомплекса в части характеристики его значения и соответственно предоставления приоритетности с первоочередным введением эффективных мер государственной политики. Статья может представлять интерес для участников молокопродуктов подкомплекса, потребителей и общественных организаций. Табл.: 2. Илл.: 4. Библиогр.: 28.

Ключевые слова: молокопродуктовый подкомплекс; молочные продукты; потребление; молочное скотоводство; молочная промышленность; доходы; продовольственная безопасность; национальная экономика.

Козак Ольга Анатольевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Стаття надійшла до редакції 12.11.2020 р.

Фахове рецензування: 18.11.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Козак О. А. Оцінка ролі та значення молокопродуктового підкомплексу для вирішення продовольчого забезпечення та національної економіки. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 39 — 51. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011039>

Kozak, O.A. (2020). Otsinka roli ta znachennia molokoproduktovoho pidkompleksu dlia vyrishennia prodovolchoho zabezpechennia ta natsionalnoi ekonomiky [Assessment of the role and significance of the dairy subcomplex for solution of food supply and the national economy]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 39 — 51 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011039>

* * *

Н. Г. КОПИТЕЦЬ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, докторант

Аналіз цінової ситуації на ринку м'яса великої рогатої худоби

Мета статті - дослідити сучасну цінову ситуацію на ринку м'яса великої рогатої худоби з урахуванням особливостей формування цінового ланцюга "виробництво - переробка - торгівля - споживач" яловичини.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: абстрактно-логічний, системного аналізу - для узагальнення теоретичних положень, обґрунтування висновків; порівняльного аналізу - для порівняння показників та виявлення тенденцій їх зміни у часі; статистичний - при здійсненні оцінки цін на ринку м'яса великої рогатої худоби; табличний - для наочного зображення отриманих результатів дослідження; монографічний - при деталізації цінової ситуації на ринку м'яса великої рогатої худоби; графічний - для виявлення та ілюстрації тенденцій досліджуваних економічних явищ.

Результати дослідження. Здійснено аналіз цінової ситуації на ринку м'яса великої рогатої худоби з деталізацією окремих видів цін у різних областях країни. Оцінено тенденції і визначено закономірності динаміки цін на велику рогату худобу та продукти переробки в оптовій і роздрібній торгівлі. В Україні впродовж 2017-2020 рр. відмічається чітка тенденція до зростання всіх видів цін. Виявлено, що підвищення закупівельних цін на молодняк великої рогатої худоби зумовлює зростання оптово-відпускних та роздрібних цін на різні види м'яса. Обґрунтовано, що ціна становить значний інтерес для всіх учасників ринку м'яса великої рогатої худоби. Рівень цін впливає на ефективність діяльності як окремого виробника, так і на розвиток економіки будь-якої країни. Ціни чітко відображають процеси виробництва, обміну, розподілу та споживання.

Елементи наукової новизни. Уточнено, що в умовах низької купівельної спроможності більшої частини населення України фактичні роздрібні ціни на яловичину і телятину в торговельній мережі залишаються досить високими та не сприяють зростанню попиту на згаданий вид м'яса.

Практична значущість. Результати дослідження можуть становити інтерес для використання учасниками продовольчого ланцюга "виробництво - переробка - реалізація - споживання" яловичини. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 23.

Ключові слова: ринок м'яса великої рогатої худоби; цінова ситуація; ціна реалізації; оптово-відпускна ціна; роздрібна ціна; купівельна спроможність.

Копитець Наталія Григорівна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант відділу ціноутворення та аграрного ринку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: Nataliia_kopitets@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9827-2981>

Постановка проблеми. Успішний розвиток економіки будь-якої країни або суб'єкта ринкових відносин залежить від чіткого й ефективного функціонування цін, бо в них віддзеркалюється вся сукупність економічних відносин і взаємозв'язок учасників суспільного виробництва [15].

Проблема ціноутворення на сільськогосподарську продукцію в Україні охоплює інтереси як безпосередніх її виробників, так і переробників, експортерів, трейдерів та ін. Вона має значно ширше значення. З одного боку, для пересічних громадян визначає цінову доступність забезпечення щоденних

потреб у продуктах харчування, яка в своїй основі формується у цінах на сільськогосподарську продукцію. А це, у свою чергу, впливає на параметри забезпечення продовольчої безпеки держави. З іншого боку, досліджувана проблема виступає одним з основних критеріїв конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції як на внутрішньому, так і на світовому ринках [16].

Процес ціноутворення відбувається під постійним впливом багатьох і часто суперечливих факторів, що негативно впливає й на стабільність розвитку внутрішнього ринку. Разом із тим аналіз динаміки цін дає змогу відстежити зміни в ринковому середовищі,

вчасно виявити та запобігти розвитку диспропорцій у попиті та пропозиції [13].

Скотарство залишається однією з провідних, історично традиційних для України галузей тваринництва, спроможної в умовах обмеженості матеріальних і фінансових ресурсів не лише збільшити виробництво сировини для м'ясопереробної промисловості, а й забезпечити економію витрат завдяки унікальним якостям м'яса великої рогатої худоби [18].

Вирощуванню худоби, передусім м'ясного спрямування, завжди належала важлива роль у подоланні продовольчої проблеми. З економічної точки зору яловичина є не тільки частиною пропозиції сільськогосподарської продукції, а ще й способом утилізації пасовищних земель, які б в іншому разі мали незначну цінність для харчового виробництва. М'ясне виробництво також інтенсивніше впливає на використання трудових ресурсів і завдяки цьому сприяє створенню робочих місць на фермах та сільському розвитку в цілому [6]. Соціальні функції домашньої худоби відповідають символічним цінностям, які пов'язані з використанням тварин для виконання ряду ритуалів і соціальних зобов'язань сімей та спільнот [19].

Наразі м'ясне скотарство залишається найбільш проблемною галуззю тваринництва і потребує дослідження цінової ситуації на ринку м'яса.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування та розвитку ринку м'яса великої рогатої худоби, в тому числі м'ясного, розглянуто в наукових дослідженнях багатьох вчених. Оцінку стану розвитку виробництва м'яса великої рогатої худоби в Україні здійснював П. Р. Пуцентейло [11], тоді як Ю. В. Вдовиченко, В. І. Вороненко, В. О. Найдьонова і Л. О. Омельченко досліджували м'ясне скотарство в зональному вимірі, зокрема, у степовій зоні України [1]. Організаційно-економічні засади функціонування м'ясного скотарства вивчали О. А. Шуст і В. І. Радько [18]. Європейський ринок яловичини та місце і роль у ньому України досліджував В. О. Ляховець [6]. Економічні аспекти виробництва тваринницької продукції в Україні розглядали І. В. Свиноус, А. М. Гура, Д. М. Микитюк [14].

Питання ціноутворення на продукцію аграрного виробництва знайшли своє відображення у наукових працях відомих вчених-економістів. Теоретико-методологічні

та практичні основи ціноутворення були висвітлені в монографії О. М. Шпичака, О. В. Боднар, О. О. Шпичака [17].

Ціновий паритет реконструкції технологічної потужності ланцюга постачання в сільськогосподарському секторі став об'єктом досліджень О. Варченко, І. Свиноуса, В. Скоцика та ін. [23]. Цінову конкурентність аграрного сектору вивчав Б. Й. Пасхавер [10].

Вплив сезонності виробництва на динаміку цін на м'ясну та молочну продукцію розглядали Р. Мудрак, І. Нижник, В. Лагодієнко і Н. Лагодієнко [21]. Соціальні аспекти формування цін на сільськогосподарську продукцію в регіонах України досліджувала Л. О. Мармуль [8].

Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць з означеної теми, проблемні питання функціонування ринку м'яса великої рогатої худоби, в тому числі формування та аналізу динаміки цін, не втрачають своєї актуальності.

Мета статті - дослідити сучасну цінову ситуацію на ринку м'яса великої рогатої худоби з урахуванням особливостей формування цінового ланцюга "виробництво - переробка - торгівля - споживач" яловичини.

Виклад основних результатів дослідження. Економічні відносини в суспільстві у цілому і конкретного суб'єкта господарювання зокрема формуються навколо ціни, яка визначає принципи і засади перерозподілу вартостей, а також рівень добробуту учасників ринку. Методологія і традиції функціонування цін визначені історично у ракурсі розуміння природи й ознак ціни як одного з фундаментальних інститутів економічного процесу. Навколо сутності категорії ціни економічна думка напрацьовувала багато підходів і принципів, які склалися у межах історичного розвитку суспільства, але ціна - це грошовий вираз вартості товару, інститут регулювання товарообмінних процесів та джерело фінансових ресурсів для відтворення вкладених у виробництво активів, стимул економіко-соціального прогресу [4].

Важливість великої рогатої худоби, особливо для сільського населення, обґрунтовується у дослідженнях і зарубіжних вчених. Так, J. J. McDermott (2010) та ін. зазначав, що 1 мільярд бідних людей у всьому світі залежить від домашньої худоби як джерела коштів для існування [20]. За визначенням П. Т. Саблука, ціна - це запорука

ефективності сільськогосподарського виробництва [12].

Останніми роками монополія переробки та збуту підприємств, а також постачальників матеріалів і технічних ресурсів для промислового виробництва еквівалентного обміну між I та II сферами, які має агропромисловий комплекс, різко загострилася. Нееквівалентний обмін між галузями сільського господарства і промисловістю через порушення цінового паритету призводить до погіршення умов відтворення в сільському господарстві [22].

Недосконалий ціновий механізм перерозподілу доданої вартості у всьому ланцюгу від виробництва до продажу продукції кінцевому споживачеві вирізняється ключовою проблемою розвитку вітчизняного ринку м'яса великої рогатої худоби. Як наслідок, у програші залишаються як виробники, так і споживачі.

Функції ціни як макроекономічного фактора стабілізації і розвитку ринку яловичини, сталого, а також ефективного його функціо-

нування важко переоцінити. Це визначається насамперед тим, що ціна впливає на формування попиту і пропозиції на ринку, свідчить про динаміку ринкових параметрів [7].

Закупівельні ціни на молодняк великої рогатої худоби протягом 2019 р. зростали порівняно з 2017 р. у 1,0-1,4 раза та на кінець року становили в середньому по Україні 38 029 грн/т (табл.).

Максимальні ціни спостерігалися на підприємствах Чернігівської (42 500 грн/т), Київської та Дніпропетровської (42 000 грн/т) областей, тоді як мінімальні - Чернівецької (34 600 грн/т) області.

У 2019 р. закупівельні ціни на молодняк великої рогатої худоби протягом року зменшилися на 1,4 % порівняно з січнем 2019 р. і на 1,2 % порівняно з груднем 2018 р. У 2020 р. відбувалося незначне коливання цін. У жовтні закупівельна ціна зросла на 2,2 % порівняно з січнем цього ж року і на 4,5 % порівняно з жовтнем 2019 р. - до 39 024 грн/т.

Динаміка закупівельних цін на молодняк великої рогатої худоби в Україні, грн/т

Місяць	Рік				2019 р. до 2015 р., %
	2017	2018	2019	2020	
Січень	28359	37462	38562	38191	196,0
Лютий	29473	38306	38598	38042	188,7
Березень	30005	39430	38425	38606	176,5
Квітень	30370	39142	37807	38813	160,5
Травень	30413	39091	37487	38928	158,4
Червень	31522	38302	37246	38953	149,8
Липень	31507	38649	37252	38692	147,9
Серпень	32090	38445	37299	38433	147,0
Вересень	32970	38664	37115	38667	147,1
Жовтень	35973	38373	37350	39024	146,5
Листопад	36033	38655	37275		146,9
Грудень	36933	38511	38029		151,3
Грудень до січня, %	130,2	102,8	98,6		x

Джерело: Розроблено за даними [3].

Низькі закупівельні ціни на молодняк великої рогатої худоби та їх зниження сприяє збільшенню доходів переробних підприємств та роздрібною мережі. При цьому вони мають набагато коротший виробничий цикл і набагато менші витрати виробництва.

Оптово-відпускна ціна на яловичину I категорії протягом 2019 р. зросла в 1,0-1,3 раза порівняно з 2017 р. Станом на грудень 2019 р. оптово-відпускна ціна становила 85,47 грн/кг, що на 7,8 % більше, ніж у січні 2019 р. і на 7,5 % - ніж у грудні 2018 р. Високі оптово-відпускні ціни напри-

кінці 2019 р. спостерігалися у Луганській (125,0 грн/кг), Хмельницькій (95,0) і Запорізькій (93,0 грн/кг) областях. Найнижчі ціни були на підприємствах Івано-Франківської (46,20 грн/кг), Полтавської (59,60), Волинської (67,85) і Харківської (69,15 грн/кг) областей.

Протягом 2020 р. оптово-відпускна ціна на яловичину I категорії зросла на 13 % (від 85,76 до 96,92 грн/кг), а порівняно з жовтнем 2019 р. - на 13,5 %.

Роздрібна ціна на яловичину протягом 2019 р. зросла у 1,5-1,9 раза і на кінець ро-

ку становила: на тазостегнову частину яловичини - 102,46 грн/кг, а на яловичину без кістки - 129,33 грн/кг.

У 2019 р. роздрібна ціна на тазостегнову частину яловичини збільшилася від 98,54 грн за 1 кг до 102,46 грн за 1 кг, тобто на 4 %. В областях України ціни на тазостегнову частину яловичини у грудні 2019 р. коливалися в межах від 90,81 грн/кг (Запорізька обл.) до 126,58 грн/кг (Харківська обл.).

Протягом 2019 р. роздрібні ціни на яловичину без кістки не зазнали суттєвих змін. Так, вони коливаються в межах 128,66-129,33 грн/кг. Порівняно з відповідним періодом 2018 р. збільшилися на 0,5 %, а порівняно з груднем 2017 р. - на 9,8 %. Найвищими ціни на яловичину без кістки у грудні 2019 р. виявилася в Донецькій (138,11 грн/кг), Харківській (136,97) областях та у м. Київ (137,92 грн/кг). Найнижчими по Україні вони були в Одеській (121,31 грн/кг), Сумській (122,396) та Чернігівській (122,86 грн/кг) областях.

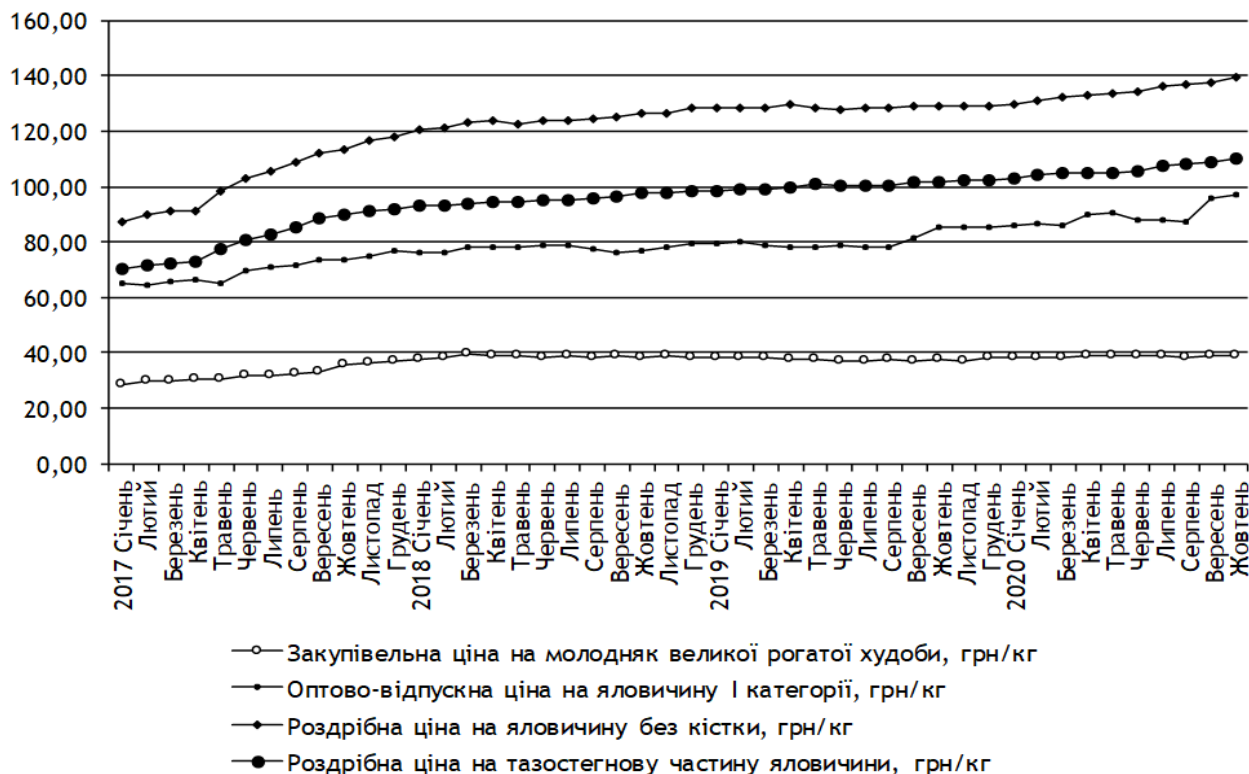
Протягом січня-жовтня 2020 р. роздрібна ціна на яловичину без кістки зросла на 7,5 %, на тазостегнову частину яловичини - на 6,9 %, що становило відповідно 139,58 грн/кг і 110,18 грн/кг. Останнє подорожчання відбулося через "роздування цін"

на ці види м'яса за рахунок скорочення поголів'я великої рогатої худоби. Отже, роздрібні ціни на яловичину залишаються на відносно високому рівні та зростають щороку.

Найчіткіше демонструють таку ситуацію цінові продовольчі ланцюги, які включають закупівельну ціну на молодняк великої рогатої худоби, оптово-відпускну на яловичину I категорії і роздрібні ціни на яловичину без кістки та тазостегнову частину яловичини (рис.).

Отримані тут результати підтверджуються й дослідженнями інших науковців. Так, Л. Мармоль зазначає, що «аналіз роздрібних цін по основних видах продукції тваринництва свідчить, що продукція сільського господарства при переважаючій питомій вазі сировини у структурі ціни збиткова, а переробна промисловість і торгівля від реалізації готової продукції отримують значний прибуток» [8].

Неузгодженість економічних відносин між учасниками ланцюга "виробництво - переробка - торгівля - споживач" яловичини впливає як на забезпеченість м'ясопереробних підприємств сировиною, так і на формування цін, які б задовольняли всіх учасників, та виступає причиною незадовільної цінової ситуації на згаданий вид м'яса.

Ціновий ланцюг «виробництво - переробка - торгівля - споживач» яловичини

Джерело: Розроблено за даними [3].

Важливу роль у розв'язанні існуючої цінової ситуації на ринку м'яса великої рогатої худоби відіграє система реалізації. Мається на увазі сформована та діюча інфраструктура ринку.

Особливістю формування цін на продовольчі товари вирізняється залежність кон'юнктури ринку від таких факторів: достатність сировинних ресурсів; якість сировини і готової продукції; ціна реалізації сировини; місце реалізації готової продукції; торгова марка; рівень платоспроможності населення. Проте найзначніший вплив на ціну виявляє саме рівень купівельної спроможності населення. Звідси ціна виступає на сьогодні одним з основних чинників, що формує конкурентні переваги товару та визначає ринкову частку підприємств на ринку [9].

Натепер ціновий механізм не забезпечує ефективного регульованого ціноутворення. Сільськогосподарські товаровиробники за існуючих ринкових цін неспроможні без належної підтримки відновлювати виробничий потенціал у достатніх для розширеного відтворення галузі обсягах, що обмежує зростання ефективності їх господарювання [2].

Зважаючи на всю важливість галузі скотарства для вітчизняної економіки, її фактичний стан свідчить про кризові процеси. З одного боку - низькі закупівельні ціни не забезпечують і простого відтворення первинних виробників, тоді як з іншого - високі роздрібні ціни на яловичину та м'ясопродукти зумовлюють надприбутки торгівлі. При цьому попит на продукцію зменшується у зв'язку з низькою купівельною спроможністю кінцевих споживачів [5].

Самостійно вийти із ситуації, що склалася, товаровиробники продукції скотарства не в змозі. Саме тому при вирішенні цієї проблеми необхідно враховувати інтереси і товаровиробників, і переробників м'ясної продукції. Розвиток ринку великої рогатої худоби практично залежить від політики

уряду щодо нього. Можна передбачити, що в країні і надалі відбуватиметься скорочення поголів'я великої рогатої худоби та обсягів внутрішнього виробництва яловичини і телятини доти, поки не будуть створені рівні умови для господарювання всіх учасників м'ясного ринку.

Висновки. Ґрунтуючись на детальному вивченні значної кількості наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених з означеної проблеми та статистичної інформації доцільно виділити наступне:

1. Визначено, що ціна становить значний інтерес для всіх учасників ринку м'яса великої рогатої худоби. Рівень цін впливає на ефективність діяльності як окремого виробника, так і на розвиток економіки будь-якої країни. Ціни чітко відображають процеси виробництва, обміну, розподілу та споживання.

2. Здійснено аналіз цінової ситуації на ринку м'яса великої рогатої худоби з деталізацією окремих видів цін у різних областях країни. В Україні впродовж 2017-2020 рр. відмічається чітка тенденція до зростання всіх видів цін. Виявлено, що підвищення закупівельних цін на молодняк великої рогатої худоби зумовлює зростання оптово-відпускних та роздрібних цін на різні види м'яса з неї.

3. Уточнено, що в умовах низької купівельної спроможності більшої частини населення України фактичні роздрібні ціни на яловичину і телятину в торговельній мережі залишаються досить високими та не сприяють зростанню попиту на згаданий вид м'яса.

Стратегічною метою збалансованості ринку м'яса великої рогатої худоби виступає забезпечення платоспроможного і стабільного внутрішнього попиту на яловичину та телятину, збільшення частки цього виду м'яса у структурі споживання з розрахунку на одну особу та узгодженість відносин між учасниками ринку.

Список бібліографічних посилань

1. Вдовиченко Ю. В., Вороненко В. І., Найдьонов В. О., Омельченко Л. О. М'ясне скотарство в степовій зоні України : монографія. Нова Каховка : ПІЕЛ, 2012. 308 с.
2. Верстюк Г. П. Концептуальний аналіз проблем і механізмів ціноутворення. *Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці : матеріали І Міжнародної науково-методичної конференції*. Чернівці: ДрукАрт, 2009. С. 49.
3. Державна служба статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua>.
4. Копи́тець Н.Г., Волошин В.М. Оцінка цінової ситуації на ринку м'яса птиці. *Економіка АПК*. 2019. №11. С. 42-49. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201911042>.

References

1. Vdovychenko, Yu.V., Voronenko, V.I., Naidonova, V.O. & Omelchenko, L.O. (2012). *Miasne skotarstvo v stepovii zoni Ukrainy: monohrafiia* [Meat cattle breeding in the steppe zone of Ukraine: monograph]. Nova Kakhovka: PYEL [In Ukrainian].
2. Verstiuk, H.P. (2009). *Kontseptualnyi analiz problem i mekhanizmiv tsinoutvorennia* [Conceptual analysis of problems and pricing mechanisms]. *Materialy I Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii „Matematychni metody, modeli ta informatsiini tekhnolohii v ekonomitsi”*. Chernivtsi: DrukArt, pp. 49 [In Ukrainian].

5. Копитець Н., Волошин В. Ринок м'яса великої рогатої худоби: виробництво та ціна. *Галицький економічний вісник*. Тернопіль : ТНТУ, 2019. Т. 61, № 6. С. 7-13. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2019.06.
6. Ляховець В. О. Європейський ринок яловичини: місце та роль України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 9. С. 101-104.
7. Ляховець В. О. Ціна як макроекономічний фактор розвитку економічного механізму ринку яловичини. *Глобальні проблеми економіки і фінансів: тези доповідей X міжнар. наук.-практ. конф.* Київ : Інтернаука, 2017. URL : <http://www.internauka.com/issues/conf-2017/august/2895>.
8. Мармуль Л. О. Соціальні аспекти формування цін на сільськогосподарську продукцію у регіонах України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 5, Ч. 1. С. 209-212.
9. Мостенська Т. Л., Сичевський М. П. Вплив ціни на конкурентоспроможність продукції на ринку молока. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2013. № 52. С. 165-175.
10. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектора. *Економіка України*. 2007. № 1. С. 78-87.
11. Пуцентейло П. Р. Оцінка стану розвитку виробництва м'яса великої рогатої худоби в Україні. *Інноваційна економіка*. 2010. № 3 (17). С. 74-81.
12. Саблук П. Т. Ціна - запорука ефективності сільськогосподарського виробництва. *Вісник економічної науки України*. 2010. № 2 (18). С. 212-213.
13. Сало І. А. Особливості ціноутворення на ринку плодів та ягід. *Економіка АПК*. 2009. № 10. С. 82-86.
14. Свиноус І. В., Гура А. М., Микитюк Д. М. Економічні аспекти виробництва тваринницької продукції в Україні. *Економіка та управління АПК*. 2013. Вип. 11. С. 29-33.
15. Смольнякова Н.М. Теорія ціни як методологічна основа формування сучасної цінової політики. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2011. № 1. С. 274-283.
16. Шпичак О. М., Боднар О. В., Копитець Н. Г. та ін. Цінова ситуація на ринках продукції тваринництва в Україні. К. : ННЦ «ІАЕ», 2017. 52 с.
17. Шпичак О. М., Боднар О. В., Шпичак О. О. Теоретико-методологічні та практичні основи ціноутворення : монографія. Київ : ЦП «Компринт», 2017. 545 с.
18. Шуст О. А., Радько В. І. Організаційно-економічні засади функціонування м'ясного скотарства в Україні. *Економіка АПК*. 2014. № 6. С. 10-15.
19. Bettencourt E. M. V., Tilman M., Narciso V., Carvalho M. L. S., & Henriques P. D. S. The Livestock Roles in the Well-being of Rural Communities of Timor-Leste. *Revista de Economia e Sociologia Rural*. 2015. Vol. 53(Suppl. 1). P. 63-80. <https://doi.org/10.1590/1234-56781806-94790053s01005>.
20. McDermott J.J. et al. Sustainable intensification of small-scale livestock systems in the tropics. *Livestock*. 2010. Vol. 130. P. 95-109. <https://doi.org/10.1016/j.livsci.2010.02.014>.
21. Mudrak R., Nyzhnyk I., Lagodiienko V., Lagodiienko N. Impact of seasonal production on the dynamics of prices for meat and dairy products in Ukraine. *TEM Journal*. 2019. Vol. 8. №. 4. P. 1159-1168. <https://doi.org/10.18421/TEM84-08>.
22. Tomilin O. O. Regulation of the equivalence of inter-sectoral relations in the Agroindustrial complex: theoretical aspects. *Regional economy*. 2012. № 5. P. 70-76.
23. Varchenko, O., Svytnous, I., Skotsyk, V., Grynchuk, Y., Khakhula, L. Price Parity of Reconstructing Technological Supply Chain Capacity in the Agricultural Sector of Ukraine. *International Journal of Supply Chain Management*. 2018. № 4. P. 397-406.
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
4. Kopytets, N.H. & Voloshyn, V.M. (2019). Otsinka tsinovoї situatsii na rynku miasa ptytsi [Estimating the price situation of the poultry meat market]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 42-49. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201911042> [In Ukrainian].
5. Kopytets, N. & Voloshyn, V. (2019). Rynok miasa velykoi rohatoi khudoby: vyrobnytstvo ta tsina. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk. Ternopil: TNTU*, vol. 61 (6), pp. 7-13. DOI: 10.33108/galicianvisnyk_tntu2019.06 [In Ukrainian].
6. Liakhovets, V.O. (2016). Yevropeyskyi rynok yalovychnyn: mistse ta rol Ukrainy [The European beef market: the place and role of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: zbirnyk nauk. prats. Ser.: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, 9, pp. 101-104 [In Ukrainian].
7. Liakhovets, V.O. (2017). Tsina yak makroekonomichnyi faktor rozvytku ekonomichnoho mekhanizmu rynku yalovychnyn [Price as a macroeconomic factor in the development of the economic mechanism of the beef market]. *Hlobalni problemy ekonomiky i finansiv: tezy dopovidei X mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Kyiv: Internauka. Retrieved from: <http://www.internauka.com/issues/conf-2017/august/2895> [In Ukrainian].
8. Marmul, L.A. (2014). Sotsialni aspekty formuvannia tsin na silskohospodarsku produktsiiu v rehionakh Ukrainy [Social aspects of formation of prices for agricultural products in the regions of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 5, part 1, pp. 209-212 [In Ukrainian].
9. Mostenska, T.L. & Sychevskyi M.P. (2013). Vplyv tsiny na konkurentospromozhnist produktsii na rynku moloka [The impact of prices on the competitiveness of products in the milk market]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnolohii*, 52, pp. 165-175 [In Ukrainian].
10. Paskhaver, B. (2007). Tsinova konkurentnist aharnoho sektora [Price competitiveness of the agricultural sector]. *Ekonomika Ukrainy*, 1, pp. 78-87 [In Ukrainian].
11. Putsenteilo, P.R. (2010). Otsinka stanu rozvytku vyrobnytstva miasa velykoi rohatoi khudoby v Ukraini [Assessment of the state of development of cattle meat production in Ukraine]. *Innovatsiina ekonomika*, 3 (17), pp. 74-81 [In Ukrainian].
12. Sabluk, P.T. (2010). Tsina — zaporuka efektyvnosti silskohospodarskoho vyrobnytstva [Price is the key to the efficiency of agricultural production]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (18), pp. 212-213 [In Ukrainian].
13. Salo I.A. (2009). Osoblyvosti tsinoutvorennia na rynku plodiv ta yahid [Features of pricing in the market of fruits and berries]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 82-86 [In Ukrainian].
14. Svytnous, I.V., Hura, A.M. & Mykytiuk, D.M. (2013). Ekonomichni aspekty vyrobnytstva tvarynnystvskoi produktsii v Ukraini [Economic aspects of livestock production in Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, 11, pp. 29-33 [In Ukrainian].
15. Smolnialkova, N.M. (2011). Teoriia tsiny yak metodolohichna osnova formuvannia suchasnoi tsinovoї polityky [Price theory as a methodological basis for the formation of modern pricing policy]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, 1, pp. 274-283 [In Ukrainian].
16. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V., Kopytets, N.H., et al. (2017). Tsinova situatsiia na rynkakh produktsii tvarynnystva v Ukraini [Price situation in livestock markets in Ukraine]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
17. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V. & Shpychak, O.O. (2017). Teoretyko-metodolohichni ta praktychni osnovy tsinoutvorennia: monohrafiia [Theoretical, methodological and practical bases of pricing: monograph]. Kyiv: TsP «Komprynt» [In Ukrainian].
18. Shust, O.A. & Radko, V.I. (2014). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady funktsionuvannia m'iasnoho skotarstva v Ukraini [Organizational and economic principles of functioning of livestock breeding in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 10-15 [In Ukrainian].

19. Bettencourt, E. M. V., Tilman, M., Narciso, V., Carvalho, M. L. S., & Henriques, P. D. S. (2015). The Livestock Roles in the Wellbeing of Rural Communities of Timor-Leste. *Revista de Economia e Sociologia Rural*, 53(Suppl. 1), pp. 63-80. DOI: <https://doi.org/10.1590/1234-56781806-94790053s01005> [In English].
20. McDermott, J.J., et al. (2010). Sustainable intensification of small-scale livestock systems in the tropics. *Livestock*, 130, pp. 95-109. DOI: 10.1016 / j.livsci.2010.02.014 [In English].
21. Mudrak, R., Nyzhnyk, I., Lagodiienko, V. & Lagodiienko, N. (2019). Impact of seasonal production on the dynamics of prices for meat and dairy products in Ukraine. *TEM Journal*, vol. 8(4), pp. 1159-1168. DOI: 10.18421/TEM84-08 [In English].
22. Tomilin, O.O. (2012). Regulation of the equivalence of intersectoral relations in the Agroindustrial complex: theoretical aspects. *Regional economy*, 5, pp. 70-76 [In English].
23. Varchenko, O., Svytnous, I., Skotsyk, V., Grynychuk, Y. & Khakhula, L. (2018). Price Parity of Reconstructing Technological Supply Chain Capacity in the Agricultural Sector of Ukraine. *International Journal of Supply Chain Management*, 4, pp. 397-406 [In English].

Kopytets N. H. Analysis of the price situation in the cattle meat market

The purpose of the article is to investigate the current price situation in the cattle meat market, taking into account the peculiarities of the beef price chain “production - processing - trade - consumer”.

Research methods. The following methods have been used in the research process: abstract and logical, system analysis - for generalize theoretical positions, formulating conclusions; comparative analysis - for compare indicators and identify trends in their change over time; statistical - for assessing the cattle meat market; tabular - for visual representation of the research results; monographic - for detailing the price situation in the beef market; graphic - for identify and illustrate the trends of the research economic phenomena.

Research results. An analysis of the price situation in the cattle meat market with details of individual species priced in different areas of the country. Trends and regularities of dynamics of prices for cattle and products of processing in wholesale and retail trade are estimated. There is a clear tendency of annual increase in prices for cattle meat market in Ukraine during 2017-2020. It was found that the increase in purchase prices for young cattle causes an increase in wholesale and retail prices for various types of meat. It is justified that the price is important to all cattle meat market participants. The level of prices affects the efficiency of both individual producers and the development of the economy of any country. Prices clearly reflect the processes of production, exchange, distribution and consumption.

Scientific novelty. It is specified that under the conditions of low purchasing power of most of the population of Ukraine, the actual retail prices for beef and veal within the trade network are quite high and do not contribute to the growth of demand for this type of meat.

Practical significance. The research results can be useful for all participants in the food chain “production - processing - distribution - consumption” of the cattle market. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 23.

Keywords: cattle meat market; price situation; selling price; wholesale price; retail price; purchasing power.

Kopytets Nataliia Hryhorivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, competitor for doctor's degree of the department of pricing and agrarian market, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: Nataliia_kopitets@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9827-2981>

Копитец Н. Г. Анализ ценовой ситуации на рынке мяса крупного рогатого скота

Цель статьи - исследовать современную ценовую ситуацию на рынке мяса крупного рогатого скота с учетом особенностей формирования ценовой цепи “производство - переработка - торговля - потребитель” говядины.

Методика исследования. В процессе исследования использованы следующие методы: абстрактно-логический, системного анализа - для обобщения теоретических положений, обоснования выводов; сравнительного анализа - для сравнения показателей и выявления тенденций их изменения во времени; статистический - при осуществлении оценки цен на рынке мяса крупного рогатого скота; табличный - для наглядного изображения полученных результатов исследования; монографический - при детализации ценовой ситуации на рынке мяса крупного рогатого скота; графический - для выявления и иллюстрации тенденций исследуемых экономических явлений.

Результаты исследования. Осуществлен анализ ценовой ситуации на рынке мяса крупного рогатого скота с детализацией отдельных видов цен в разных областях страны. Оценены тенденции и определены закономерности динамики цен на крупный рогатый скот и продукты переработки в оптовой и розничной торговле. В Украине в течение 2017-2020 гг. отмечается четкая тенденция роста всех видов цен. Выявлено, что повышение закупочных цен на молодняк крупного рогатого скота вызывает рост оптово-отпускных и розничных цен на различные виды мяса. Обосновано, что цена представляет значительный интерес для всех участников рынка мяса крупного рогатого скота. Уровень цен влияет на эффективность деятельности как отдельного производителя, так и на развитие экономики любой страны. Цены четко отражают процессы производства, обмена, распределения и потребления.

Элементы научной новизны. Уточнено, что в условиях низкой покупательной способности большей части населения Украины фактические розничные цены на говядину и телятину в торговой сети остаются достаточно высокими и не способствуют росту спроса на упомянутый вид мяса.

Практическая значимость. Результаты исследования могут представлять интерес для использования участниками продовольственной цепи “производство - переработка - реализация - потребление” говядины. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 23.

Ключевые слова: рынок мяса крупного рогатого скота; ценовая ситуация; цена реализации; оптово-отпускная цена; розничная цена; покупательская способность.

Копитец Наталия Григорьевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант отдела ценообразования и аграрного рынка, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: Nataliia_kopitets@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9827-2981>

Стаття надійшла до редакції 12.11.2020 р.

Фахове рецензування: 20.11.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Копитец Н. Г. Аналіз цінової ситуації на ринку м'яса великої рогатої худоби. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 52 – 59. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011052>

Kopytets, N.H. (2020). Analiz tsinovoi sytuatsii na rynku m'iasa velykoi rohatoi khudoby [Analysis of the price situation in the cattle meat market]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 52 – 59 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011052>

* * *

Новини АПК

Найвищий приріст у 2020 році досягнуто на збиранні проса - Юрій Лупенко

Найбільше у 2020 році зросло виробництво проса - на 44,7 % порівняно з 2019 роком. Проте приріст досягнуто виключно за рахунок розширення на 64,1 % посівних площ під цією культурою на тлі зменшення її урожайності на 12 % - до 16,8 ц/га, поінформував директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» академік НААН Юрій Лупенко, коментуючи нещодавно оприлюднені дані Державної служби статистики України щодо збору врожаю сільськогосподарських культур станом на 1 листопада 2020 року.

За рахунок розширення посівних площ збільшилося і виробництво гречки - на 12,8 %, тоді як урожайність цієї культури зменшилась проти попереднього року на 5,9 % - до 12,7 ц/га. Крім проса та гречки, з усіх сільськогосподарських культур зросли лише обсяги виробництва жита - на 34,1 %, вівса - на 21,1, овочів закритого ґрунту - на 4,9, картоплі - на 3,0 %, а також кользи (ярого ріпаку) - на 1,0 %. По перелічених культурах приріст досягнуто як за рахунок збільшення площ, так і урожайності, пояснив науковець. Причому найбільше зростання цих показників відбулося по житю озимому: посівні площі під цією культурою збільшилися на 17,7 %, а урожайність - на 13,9 %.

Проте збільшення виробництва зазначеної продукції не компенсувало спад по інших, більш вагомих культурах, зауважив Юрій Лупенко.

У цілому виробництво рослинницької продукції у січні-жовтні 2020 року зменшилося проти відповідного періоду минулого року на 16,9 %, тоді як за цей же період 2019 року був приріст на 3,7 %. Найбільший спад поки що спостерігається по зернових і зернобобових культурах - на 22,4 %, соняшнику - на 14,6 %, а також по сої - майже на третину.

І якщо по окремих культурах, збирання яких ще не завершилось - кукурудза, соя, показник може покращитись, то загалом вийти на показники 2019 року. вже не вдасться, спрогнозував Юрій Лупенко.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 657.6

JEL Classification: M42

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011060>

**В. М. ЖУК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН
К. П. МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук,
доцент, докторант**

Інститут аудиту: сутність та його складові

Мета статті - сформулювати змістову сутність поняття «інститут аудиту» через оцінку її відповідності ключовим параметрам соціально-економічних інститутів, розробити класифікацію та ієрархію її складових.

Методика дослідження. Застосовано загальнонаукові прийоми, серед яких: метод бібліографічного дослідження (для визначення теоретико-методологічних підходів до розкриття і формування сутності поняття «інститут аудиту»); методи аналізу й оцінки (для з'ясування відповідності аудиту параметрам соціально-економічного інституту); методи моделювання (для визначення внутрішньої побудови інституту аудиту, класифікації та ієрархії його складових); методи узагальнення (для формалізації трансформації аудиту в інститут).

Результати дослідження. Проведено оцінку системи аудиту на її відповідність ключовим параметрам соціально-економічного інституту. Встановлено, що з дев'яти таких параметрів система аудиту відповідає п'ятьом, а ще за чотирма аудиту як соціально-економічний інститут формується. Розглянуто і виділено внутрішні складові інституту аудиту як єдиної ідеологічної системи. Розроблено класифікацію та ієрархію складових інституту аудиту. Обґрунтовано доцільність використання теоретико-методологічних знань про особливості, класифікацію, ієрархію побудови при розробці програм і стратегії розвитку аудиту. Побудовано структурну модель інституту аудиту та розкрито механізми його еволюції. Дано визначення категорії «соціально-економічний інститут аудиту» та розкрито її предметно-функціональну сутність.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні уявлення про систему аудиту шляхом виявлення її зовнішньої відповідності ознакам соціально-економічного інституту та наявності внутрішньої інституціональної побудови з характерною для інститутів класифікацією та ієрархією складових. Таким чином сформовано основи інституціональної парадигми та теорії аудиту.

Практична значущість. Полягає у врахуванні істотних змін у науковому і суспільному сприйнятті аудиту як важливого соціально-економічного інституту. Сформовано наукове забезпечення комплексного формування змісту законодавства, програм і стратегій розвитку аудиторської діяльності. Закладено фундаментальні основи розвитку професійно-громадських об'єднань аудиторів, роботи регуляторних, освітніх та наукових інституцій аудиту. Табл.: 3. Рис.: 4. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: аудит; інститут аудиту; теорія аудиту; розвиток аудиту; система аудиту; класифікація складових інституту аудиту; ієрархія складових інституту аудиту.

Жук Валерій Миколайович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу обліку та оподаткування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10А, офіс 1)

E-mail: zhuk@faaf.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1367-5333>

Мельник Катерина Петрівна - кандидат економічних наук, доцент, докторант відділу обліку та оподаткування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10А, офіс 1)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-9167-5801>

Постановка проблеми. Про інститут аудиту або необхідність застосування «інституціональної методології» в дослідженнях з аудиту заявляє більшість вчених. Такий підхід цілком закономірний, виходячи з визнання інституціональних доктрин у сучасних соціальних і економічних науках, нагромадження вчених-інституціоналістів Коміте-

том присудження премії з економіки на честь Альфреда Нобеля, широкої обізнаності з цією теорією на практиці. З іншого боку, в сучасних нормативних документах та теоретичних уявленнях аудит (аудиторська діяльність) ідентифікується як комплекс правових, організаційних і методичних положень, що формують відповідну систему, яка забезпечує незалежну, професійну оцінку фінансової звітності суб'єктів господарю-

© В. М. Жук, К. П. Мельник, 2020

вання. Тобто поряд із використанням терміна «інститут» вченими допускається обмежена (цехова) інституційна корисність, що засвідчує недостатню науково-теоретичну обґрунтованість претензій на статус саме інституту аудиту.

Відтак, незважаючи на те, що це дослідження не претендує на першість у ідентифікації системи аудиту як інституту, значно важливішим видається обґрунтування тако-

го сприйняття в кореляції з постулатами й параметрами інституціональних соціальних і економічних теорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковцями С.В. Шульгою та Л.С. Новіченко на основі ґрунтовного дослідження праць ряду вчених щодо явища «інститут аудиту» запропоновано «основні складові інституту аудиту» [20, с. 366] (рис. 1).

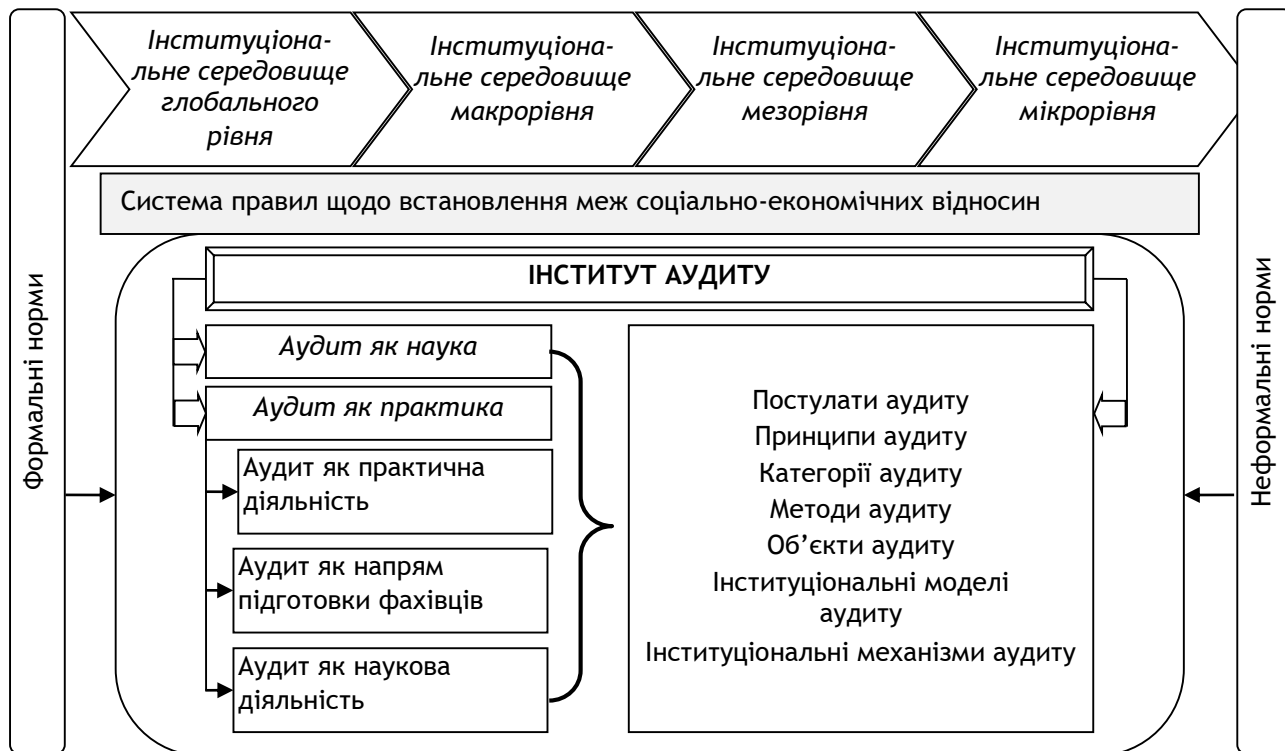

Рис. 1. Основні складові інститут аудиту

Джерело: [20].

Отже, на цьому рисунку згадані дослідники посиляються на формальні і неформальні норми, які впливають на складові інституту аудиту: «аудит як наука», «аудит як практика», «аудит як напрям підготовки фахівців» тощо. Дещо окремо виділено: «постулати аудиту, об'єкти аудиту, інституціональні механізми аудиту». Також відображено рівні інституційного середовища, де, як слід розуміти, і функціонує інститут аудиту, а це середовище, мабуть, виступає «системою правил щодо встановлення меж соціально-економічних відносин».

Звісно, має місце авторське бачення сутності інститут аудиту і сформована певна новизна, від якої можуть відштовхуватися подальші дослідження й критична оцінка напрацьованого. На що звертається увага:

- по-перше, формальні і неформальні інститути серед вчених також називаються

«нормами». Проте важливо з'ясувати, чи вони внутрішні складові інститут аудиту, чи це для нього зовнішні норми із загального інституційного середовища (як зображено на рис. 1)? Чи вони є і ззовні, і в середині?

- по-друге, постулати аудиту, його принципи, категорії, інше на рис. 1 - це щось окреме в інституті аудиту чи це все ж якісь «норми»?

- по-третє, аудит як практика, наука, підготовка кадрів (рис. 1) - це теж «норми» чи щось інше?

Насамкінець, що собою являє інститут аудиту, яке його місце в соціально-економічному середовищі, для чого він там? Що слугує «головним» в інституті аудиту, які його складові, чи є у них певна ієрархія, яку слід врахувати при управлінських рішеннях, у програмних документах?

Спираючись на праці російських дослідників, В. В. Рядська вказує, що «визначення інституту аудиту було вперше сформульоване групою російських учених під керівництвом професора В.В. Панкова» [14, с. 139]. Дійсно, у статті «Институциональные механизмы регулирования аудиторской деятельности и обеспечение качества аудита» йдеться, що «Під інститутом аудиту слід розуміти сукупність формальних і неформальних норм, правил і стандартів, що визначають рамки взаємодії різних суб'єктів щодо аудиторської діяльності» [10, с. 188].

У цілому з таким визначенням варто погодитися, адже воно відповідає трактуванню поняття «інститут» у економічних і соціальних теоріях. Інша справа, що вказані вчені не оцінювали явище/систему аудит на предмет його відповідності параметрам інституту, які визначені у цих теоріях. Звідси, результати їхніх досліджень зводяться ви-

ключно до інституціоналізації аудиту під впливом нормативно-правових, у тому числі запозичених та адаптованих міжнародних норм.

Наприклад, у статті В.В. Рядської йдеться про інституціоналізацію аудиту під впливом норм Європейського Союзу [14]. Зокрема, дослідниця стверджує, що «З позицій інституціональної методології, зміни, які постійно відбуваються в системі нормативного забезпечення функціонування будь-якого інституту, необхідно розглядати як результат інституціональної статистики і динаміки одночасно» [14, с. 142].

Важливою стала робота С.В. Шульги та Л.С. Новіченко «Інститут аудиту: сутність та основні складові», в якій учені не тільки систематизували трактування поняття «інститут аудиту» в різних наукових джерелах [20, с. 366], а й запропонували власне визначення (табл. 1).

1. Трактування поняття «інститут аудиту»

Вчений	Трактування
Панков В. В., Акаємова Н. В., Кожухов В. Л.	Інститут аудиту - сукупність формальних і неформальних норм, правил і стандартів, що визначають рамки взаємодії різних суб'єктів щодо аудиторської діяльності [10, с. 188]
Ітигілова О. Ю.	Інститут аудиту - це економічний інститут, і люди, займаючись діяльністю в межах економічних інститутів, поряд із виконанням основної суспільної функції, переслідують і власні економічні інтереси [4, с. 79]
Петрик О. А.	Інститут аудиту слід розглядати в трьох площинах: аудит як науку; аудит як професійну діяльність; аудит як напрям підготовки фахівців [11, с. 47]
Рядська В. В.	Системне розуміння аудиторської практики з позицій інституціональної методології дозволило визначити її зміст як сукупність взаємозумовлених і взаємопов'язаних неформальної та формальної складових, внутрішній розвиток і взаємодія яких розкривають механізм процесу змін завдань аудиту як соціального інституту [14, с. 142]
Шалімова Н. С.	Інститут аудиту - суспільний інститут, який діє як механізм реалізації довіри, формалізація якого проявляється в існуванні стандартів, що їх повинні дотримуватися аудитори у професійній діяльності, і які регламентують як організаційні та методичні аспекти аудиту, так і поведінку аудиторів [19, с. 27]
Сиротюк Г. В., Петришин Л. П.	Інститут аудиту є авангардом неформальної інституціональної складової розвитку професії аудитора в Україні [15, с. 120]
Шульга С. В., Новіченко Л. С.	Інститут аудиту - система соціально-економічних відносин, яка формується з урахуванням формальних і неформальних норм у сфері аудиту як науки та аудиту як практики (професійної діяльності; напряму підготовки фахівців; наукової діяльності), які реалізуються з урахуванням відповідного рівня інституційного середовища для підвищення довіри до фінансової звітності суб'єктів господарювання [20, с. 367]

Джерело: Доповнено напрацювання [14] авторами на основі [4, 10, 11, 15, 19, 20].

Як можна стверджувати, усі наведені тут визначення дещо різнопланові (авторські). За невеликим винятком вони базуються на внутрішніх процесах аудиту, а не на його класичних складових як соціально-економічного інституту чи на суспільній корисності, місії цього інституту. Проте саме останнє, як показано вище, виступає фун-

даментальною основою для визнання тієї чи іншої діяльності соціальним інститутом.

Мета статті - сформулювати змістову сутність поняття «інститут аудиту» через оцінку її відповідності ключовим параметрам соціально-економічних інститутів, розробити класифікацію та ієрархію її складових.

Методологія дослідження. Досягнення поставленої мети забезпечене через механізм реалізації методології проведеного дослідження. Зокрема, отриманню відповідних результатів сприяло використання: методу бібліографічного дослідження - для визначення теоретико-методологічних підходів до розкриття і формування сутності поняття «інститут аудиту»; методів аналізу й оцінки - для з'ясування відповідності аудиту параметрам соціально-економічного інституту; методів моделювання - для визначення внутрішньої побудови інституту аудиту, класифікації та ієрархії його складових; методів узагальнення - для формалізації трансформації аудиту в інститут. Застосування зазначених та інших методичних прийомів наукового дослідження дало можливість отримати результати, які мають ознаки наукової новизни.

Виклад основних результатів дослідження. В інституціональній теорії термін «інститут» пов'язують із поняттям «зовнішня норма», оскільки останнє поняття фактично застосовується в практиці спільної діяльності. Існує два види норм: правові та умовні правила. Інститут - це і є фактично діюча рефлексивна норма і ніщо інше [1, с. 79].

Автори наукового видання «Імпортвані інститути у країнах з перехідною економікою: ефективність і витрати» зазначають, що інститути - визнані людиною обмеження, які формують людські взаємини [7, с. 10]. Вони додатково підкреслюють, що інститути не можуть функціонувати самостійно. І навіть те, що ідентифікується як конкретний соціальний інститут, включає в себе «пакет інститутів - сукупність норм, які історично склалися як єдині комплекси і які, як правило, мають єдину ідеологічну базу» [7, с. 12].

Інститути, як цитує Т. Веблена А. Нестеренко, з точки зору «старого» інституціоналізму розглядаються як соціально-психологічні феномени, тобто «усталені звички мислення, які присутні у переважній більшості людей» [8, с. 74], і їх походження - з інстинктів, звичок, традицій і соціальних норм.

Неоінституціоналісти вважають інститути не стільки культурним і психологічним феноменом, скільки набором правових норм і неформальних правил, що жорстко направляють поведінку індивіда і організацій («правила гри», за Д. Нортом) [8, с. 75]. Проте якою б не була природа інститутів, у

реальному сучасному житті вони набувають форму правових норм, традицій, неформальних правил, культурних стереотипів [8, с. 79]. Тим паче, що багато дослідників справедливо відзначають, що і «старі» інституціоналісти, і неоінституціоналісти вказують на одні й ті самі функції інститутів, тільки з різних позицій. Про таку єдність влучно зазначає Д. Норд: «У цілому інститути, надаючи форму і логічну послідовність людській діяльності, створюють можливості для організації мислення, очікувань і дій. Інститути одночасно і накладають обмеження на поведінку, і розширюють її можливості. Сам факт існування правил обумовлює наявність обмежень. Але завдяки обмеженню можуть відкриватися нові можливості, а саме - можуть з'явитися варіанти вибору дій, які при відсутності певного обмеження не існували б» [9, с. 11].

Така подвійність характерна також аудиту. По-перше, він забезпечує взаєморозуміння (у соціально-економічних відносинах) за своїми «правилами гри», сприяє стабільності економіки. Аудит має свої специфічні як внутрішні норми (методики, стандарти тощо), так і зовнішнє оформлення (через закони, постанови). Як для аудиторів, так і їхніх клієнтів аудит суспільно врегульований. Все це характеризує наявність формальної складової інституту аудиту.

По-друге, це його особливість інтерпретації інформації - так звані професійні судження аудиторів, які реалізуються, зокрема через неформальні оцінки. Це насамперед формує систему неформальної складової інституту аудиту - що в «головах аудиторів».

Як стверджує один з основоположників неоінституціоналізму Д. Норт, в цілому інститути зменшують невизначеність, структуруючи повсякденне життя [9, с. 18]. Грунтуючись на такій характеристиці інститутів, можна визнати, що аудит - один із найголовніших інститутів, який знижує невизначеність економічного середовища за допомогою формування певного інформаційного поля.

З позиції соціології інститут - це нормативна і відносно стабільна складна соціальна практика, яка підлягає широкому соціальному контролю за допомогою системи позитивних і негативних санкцій; складна система дій і відносин, яка виконує певні соціальні функції.

Якщо характеризувати аудит навіть з точки зору примітивної, технічної його складо-

вої, то годі й шукати, мабуть, більш складної системи дій, яка передбачає комплекс операцій від оцінки елементів господарського життя до наскрізного документального підтвердження фінансової звітності. А в умовах підвищення економічної обізнаності представників соціуму, розвитку корпоративного бізнесу, знову-таки, суттєвому контролю підлягає і власне аудиторська діяльність. Важливо те, що будь-яке явище, яке має соціальне значення, тобто так чи інакше пов'язане зі спільною діяльністю, з намірами та очікуваннями людей, що беруть у ній участь, не можна описати і причинно пояснити, оминаючи інститути [17, с. 81].

Отже, якщо розглядати аудит як соціальне явище і соціальну науку, то навіть виключно з позицій соціології він має право називатися інститутом. Характеристики, якими наділяють інститути і соціологія, і економіка, ні в чому не суперечать сутності аудиту та безпосередньо характерні для нього.

У системі суспільних інститутів одні дослідники соціальних наук виділяють політичні, релігійні, інститути культури й соціалізації, тотальні та економічні інститути [16]. Інші вчені у класифікації інститутів виділяють економічні, які слугують для виробництва і розподілу товарів і послуг; політичні, що регулюють здійснення влади і доступ до неї; стратифікації, що визначають розміщення позицій та ресурсів; спорідненості, пов'язані зі шлюбом, сім'єю і соціалізацією; культури, пов'язані з релігійною, науковою, художньою діяльністю [18, с. 145].

Соціальні інститути класифікуються і на підставі змісту, функцій, виконуваних ними, на економічні, політичні, виховні, культурні, релігійні, а також соціальні інститути у вузькому сенсі цього слова. До економічних

соціальних інститутів відносяться ті, які займаються виробництвом і розподілом благ, послуг, регулюванням грошового обігу, організацією праці та ін. [17, с. 81].

Наведених вище класифікацій більше ніж достатньо для заяви, що присутність економічних інститутів у соціальній системі неzapеречна. Аудит не тільки пояснює, а й впливає на економічні явища, а це підтверджує, що він належить до економічних інститутів.

На основі попередніх досліджень пропонується узагальнена характеристика (ознаки) соціально-економічних інститутів. Ураховуючи, що соціальне інституційне середовище має різноманіття інститутів, зокрема і соціально-економічних, виділено чотири головні їхні ознаки: законодавчо-нормативна наявність; значимість в економічній практиці; науково-теоретичне визнання; професійно-культурна ідентифікація носіїв (рис. 2).

Інститут аудиту відповідає усім головним ознакам, а отже, претендує на окрему ідентифікацію в соціальному інституційному середовищі. Чи можна було згадувати про інститут аудиту до ХХ ст.? Швидше ні, ніж так. Аудит як явище не пройшов до того шлях інституціоналізації. Інституціоналізація - це процес, у ході якого соціальні практики стають досить регулярними і довготривалими, так що їх можна представити як інститути. Проте, очевидно, що уже у другій половині ХХ ст. інституціоналізація аудиту відбулася, і наявність соціально-економічного інституту аудиту потребує відображення в його теорії (тут і далі вживатиметься термін «інститут аудиту», хоча правильно використовувати «соціально-економічний інститут аудиту»).

Рис. 2. Запропонована узагальнена характеристика інститутів у соціально-економічному інституційному середовищі (CEIC)

Джерело: Розроблено авторами.

Отже, інститут аудиту зароджувався і відбувся на задоволення важливих соціальних та економічних потреб. Він дав можливість членам суспільства задовольняти потреби у необхідній для прийняття рішень інформації. Вона надається користувачам в особливий спосіб - незалежним професіоналом із професійним пояснення. То чи те, що відбулося на практиці, знайшло відображення в теорії аудиту, і чи можна стверджувати про інституціональну теорію аудиту?

Для введення поняття «інститут аудиту» в теорію аудиту варто не просто робити науко-

ві заяви, висувати гіпотези, а значно глибше оцінити відповідність аудиту ключовим параметрам соціально-економічних інститутів.

Будь-який інститут має схожі з іншими інститутами утилітарні риси, кодекс усний і письмовий, ідеологію, культурні символи, установки і зразки поведінки та ін. За детального аналізу наявності та змісту цих ознак в інших соціальних (у тому числі й економічних) інститутах, очевидно, що й аудит можна і доречно оцінити за тими ж параметрами (табл. 2).

2. Оцінка аудиту на відповідність параметрам соціально-економічного інституту

№ з/п	Ключові параметри ідентифікації соціально-економічного інституту (CEI)	Відповідність аудиту параметрам CEI
1	Наявність притаманних лише йому формальних «правил гри» / нормативно-правових актів	Відповідає
2	Наявність поведінкових норм / Кодексу етики	Відповідає
3	Ексклюзивна / ліцензійна організаційна діяльність	Відповідає
4	Притаманний лише йому інструментарій та методичне забезпечення діяльності	Відповідає
5	Спеціальне науково-освітнє забезпечення	Відповідає
6	Складна, соціально стабільна практика	Формується
7	Чіткість місії та її усвідомлення суспільством	Формується
8	Наявність стійких соціально-психологічних феноменів аудиторів / неформальні інститути	Формується
9	Наявність у теорії інституціональної парадигми	Формується
Σ	Аудит є соціально-економічним інститутом	

Джерело: Розроблено авторами.

За параметром «Наявність притаманних лише йому формальних «правил гри»/нормативно-правових актів» інститут аудиту цілком відповідає статусу соціально-економічного інституту. На міжнародному рівні він регулюється Міжнародними стандартами контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (англ. International Standards on Auditing (ISA)), Міжнародними стандартами фінансової звітності, Керівними принципами ОЕСР щодо корпоративного врядування [6] та ін. На національному рівні аудит має власну законодавчо-нормативну базу і регулюється Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [12] та нормативними актами Міністерства фінансів України, Аудиторської палати України тощо.

Аудит як системне явище повністю відповідає такому параметру соціально-економічного інституту, як наявність специфічних поведінкових норм - Кодекс професійної етики аудиторів України (втратив чинність у 2004 р.), Кодекс етики професійних бухгалтерів.

Аудиторська практика - це ексклюзивна діяльність, що також виступає ознакою соціально-економічного інституту. Аудиторська діяльність контролюється і ліцензується державними чи громадськими регуляторами. У континентальних країнах (французька чи німецька школи бухгалтерського обліку, права) значна роль у регулюванні аудиторської діяльності належить державі. В англосаксонських країнах значно впливовіше громадське регулювання аудиторської діяльності.

Україна з прийняттям нового Закону «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» [12] обрала англосаксонський вектор регулювання аудиторської діяльності. Було створено Державну установу «Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю» (ОСНАД) за участі представників профільних державних органів та аудиторів. На цей орган покладено зобов'язання не стільки контролю за якістю роботи аудиторських компаній, скільки відпрацювання стратегії і програм розвитку аудиту. За вітчизняним законодавством сформовано Аудиторську палату України (АПУ) на чолі з

Радою АПУ. Аудиторська палата України здійснює ведення реєстру аудиторів та реєстрів аудиторських компаній за рівнем їх професійних можливостей. Названі реєстри слугують своєрідним ліцензуванням роботи суб'єктів аудиторської діяльності (САД). Ця відповідність контролюється ОСНАД і АПУ, при яких утворені відповідні комітети.

Політика України в регулюванні аудиторської діяльності дещо суперечить загальному державному курсу входження до Європейського Союзу. Україна розбудовує швидше англосаксонський варіант регулювання, ніж європейський. І все ж за параметром «Ексклюзивна / ліцензійна організаційна діяльність» аудит і в світі, і в Україні відповідає статусу соціально-економічного інституту.

Безперечно, аудит як системне явище має «притаманний лише йому інструментарій і методичне забезпечення діяльності». Цей інструментарій, методики, методологія ґрунтуються на спеціальному науково-освітньому забезпеченні. Наявність спеціальних методик (таких, як робочі документи

аудитора тощо), наявність випускних кафедр у вищих навчальних закладах, робота громадських професійних об'єднань бухгалтерів та аудиторів із підвищення їхньої кваліфікації, функціонування відповідних наукових відділів в академічних установах вказує, що за цим параметром аудит ідентифікується як соціально-економічний інститут.

Також очевидна наявність в аудиті неформальної складової. Аудитор - це не просто професія, це стан душі людини. Наявність особливих соціально-психологічних феноменів аудиторів спостерігається не тільки у їхній особливій бізнес-поведінці, у прагненні професійно виділитися, мати власний День аудитора (нехай навіть поряд із Днем бухгалтера [13]). Значно важливіше, з інституціонального погляду, усвідомлення своєї належності до певної соціальної групи, турбота за її імідж, сприяння його розвитку та затребуваності професії. Наприклад, в Україні аудиторська спільнота продемонструвала рішучі кроки з очищення професії від випадкових людей (табл. 3).

3. Стан та динаміка аудиторської діяльності в Україні

Станом на 01.01

Показник	2010 р.	2015 р.	2020 р.
Аудиторів, осіб	3053	2787	2720
САД, усього	2288	1326	900
У т. ч.: аудиторські фірми	1497	1163	861
фізичні особи-підприємці	791	163	39
відзвітувалися до АПУ	1320	1272	886 ¹
Планова кількість перевірок	263	264	72
Фактична кількість перевірок	76	125	19
Пройшли перевірку	25	84	10
Не пройшли перевірку	51	25	8
Не пройшли перевірку повторно	0	16	1

¹Із них: 248 САД мають право проводити обов'язковий аудит, 88 САД мають право проводити обов'язковий аудит підприємств, які становлять суспільний інтерес.

Джерело: Розроблено авторами на основі [2, 3, 5].

Звісно, наведена статистика має також інші причини. Головне, що спостерігається певна зрілість неформальної складової національного інституту аудиту, його все більша відповідність кращим зарубіжним зразкам. Водночас у середовищі аудиторів має місце недобросовісна конкуренція, недооцінка професійних об'єднань і громадської активності та багато іншого, що засвідчує відсутність саме їх стійких соціально-психологічних феноменів. Інститут аудиту за цим параметром лише формується.

Отже, за усіма вищезазначеними параметрами можна стверджувати про існування

інституту аудиту. Адже саме так сприймається явище аудиту з позиції його відповідності основним вимогам до соціально-економічних інститутів. Водночас раніше зазначено ще чотири параметри, за якими така відповідність лише формується (див. табл. 2).

Так, аудит має складну, але поки що соціально нестабільну практику. Відомо про проблеми аудиторів у підтвердженні звітності компаній, банкрутство яких спричинило глобальні та локальні економічні кризи. На жаль, інститут аудиту більше сконцентрований на демонстрації контролю за якістю ро-

боти аудиторів, перестраховуючи більше себе, ніж працюючи на суспільство.

У функціонуванні будь-якого соціального інституту можуть бути проблеми (як, наприклад, у 2020 р. з інститутом медицини за пандемії COVID-19). Проте вкрай важливі його зусилля у доведенні до суспільства своєї можливості конструктивно вирішувати проблеми, виконувати суспільно значиму місію. Поки що інститут аудиту не має такої переконливості. Аудиторська діяльність (інститут) за цим параметром лише формується.

Формування неможливе і без наявності в теорії аудиту інституціональної парадигми. Факт присутності останньої в теорії будь-якого виду діяльності, що претендує в суспільстві на інституційну значимість, слугує ключовим параметром. На цьому етапі розвитку наявна лише спроба сформулювати основу інституціональної парадигми та теорії аудиту.

Отже, навіть попри те, що за чотирма вищезазначеними параметрами відповідності соціально-економічному інституту інститут аудиту знаходиться на стадії формування такої відповідності, в цілому аудит як системне явище, безперечно, є соціально-економічним інститутом.

Економічні та соціальні теорії розглядають поняття інститут як цілісне явище взаємопов'язаної сукупності формальних і неформальних «правил гри» та організацій, які вони утворюють. Стан цих складових, якість їх взаємодії визначають зрілість того чи іншого інституту та тренди його розвитку.

За такого підходу (оцінки) важливе розкриття категорії «інститут аудиту» в частині його складових. У класичному розумінні економічних і соціальних теорій кожний інститут має трирівневу структуру: неформальна складова - організаційна (інституційна) складова - формальна складова.

Вагома (значима) його неформальна складова (те, що «в головах» аудиторів). Саме вона найгірше піддається змінам і розвитку.

Формальна складова (писані «правила гри») змінюється відносно легко, з політичної волі (запозичується ззовні або розробляється активною меншістю вітчизняних аудиторів-науковців).

Як виглядає вітчизняний інститут аудиту, демонструє його модель (рис. 3). У ній вершиною (головним полюсом) виступає неформальний інститут (складова). Саме від його носіїв (як правило, від активної меншості) ідуть стимули до розвитку (а інколи - до деградації) інституту аудиту. Ці стимули впливають на всі інші складові. Вони ініціюють зміни законів, стандартів, норм (тобто формальної складової інституту), а також визначають особливості створення і роботи організацій (інституцій) в «тілі» інституту аудиту.

Неформальна складова інституту представлена як його елітою, так і усією так званою «робочою аудиторською спільнотою» (відповідно до енциклопедичних знань елітою будь-якого виду діяльності є керівники організацій, що забезпечують суспільну керованість цієї діяльності). У даному випадку це керівники ОСНАД, Ради АПУ, громадських професійних аудиторських і бухгалтерських об'єднань.

«Рядові» аудитори становлять значно більшу частину неформального інституту. Вони як його «робочі» носії у сукупності «того, що у них в головах» формують рівень розвитку як цієї складової, так інституту аудиту загалом.

На іншому «полюсі» інституту - його формальна складова (виписані закони, стандарти, норми і т.ін.). Як і інші складові інституту, вона може мати п-кількість компонентів. У цій складовій вітчизняного інституту аудиту спостерігається діалектика двох моделей його розвитку:

1) запозичення «правил гри» із норм країн, де аудит має високий еволюційно стабільний рівень довіри у суспільстві (Кодекс етики, МСА і т.п.);

2) формування аудиторською елітою власних «правил гри» з урахуванням особливостей національного соціально-економічного простору.

Поки що в Україні домінує модель «запозичень».

Формальна складова інститут аудиту характеризується «виписаними» нормами. Це - стандарти аудиторської діяльності, законодавство щодо неї і, звичайно, визначені вченими та описані: принципи аудиту, його постулати, категорії, методи, моделі і т.д.

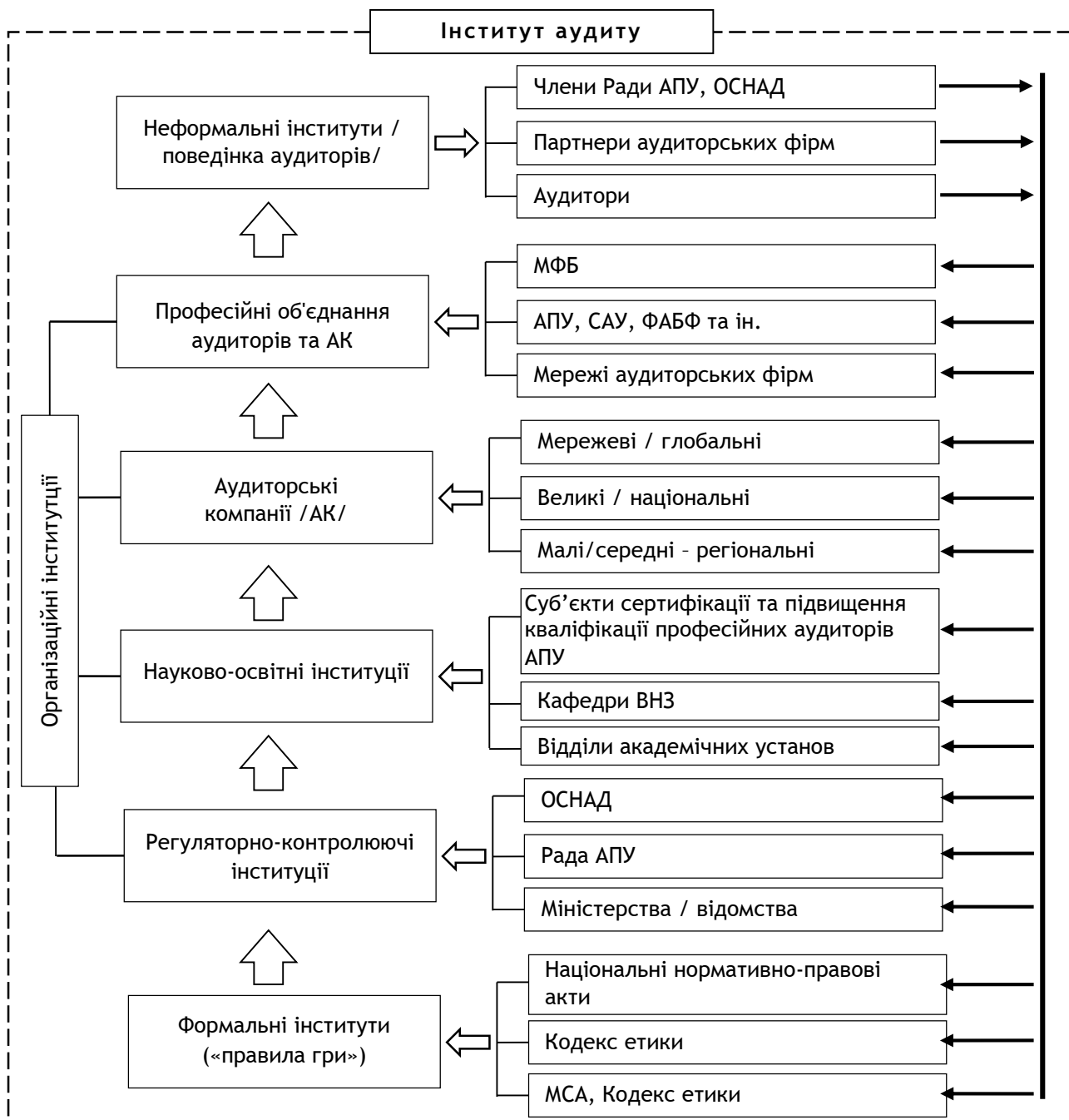

Рис. 3. Запропонована модель інституту аудиту: класифікація та ієрархія складових

Джерело: Розроблено авторами.

Два полюси інституту аудиту (формальна і неформальна складові) впливають одна на одну через створені з їх ініціативи організації (інституції). Неформальна складова (переважно аудитори) як «носії інституту аудиту» створюють аудиторські компанії, об'єднуються в професійні громадські організації, ініціюють нормативно-правові зміни, розробляють рекомендації з удосконалення науково-освітнього забезпечення аудиту та виявляють іншу організаційну активність. Останню виділено на усі складові інститут

аудиту з його неформального інституту (складової) (див. рис. 3).

Водночас інститут аудиту змінюється й розвивається в основному з нормативно-правових ініціатив, які втілюються у формалізованих «правилах гри». Цей «полюс» інститут аудиту стимулює до «визначених» змін усю організаційну/інституційну складову. Передусім зміни мають забезпечити регуляторно-контролюючі інституції (в Україні це ОСНАД, Рада АПУ, Мінфін, НБУ та ін.), ефективну нормативно-методичну роботу яких забезпечують насамперед наукові ін-

ституції. Директивні та методичні матеріали через освітні інституції доводяться до аудиторів чи здобувачів такого професійного рівня. Під впливом нормативно-правових удосконалень методично-освітнього донесення змінюється робота аудиторських компаній. Як і інші, ця організаційна складова інституту аудиту має різну реакцію на вищезазначені «стимули», бо організаційно неоднорідна.

Вищим шаблоном організаційної складової інституту виступають громадські професійні об'єднання «його носіїв». У інституті аудиту - це Міжнародна федерація бухгалтерів, її регіональні групи, національні громадські об'єднання (в Україні - АПУ, САУ, ФАБФ). До цієї складової можна віднести й мережі аудиторських компаній, оскільки останні теж здійснюють вплив на неформальну складову інституту та через активних «носіїв» впливають на формальну складову.

Запропонована класифікація та ієрархія (від формальних інститутів через організації до неформальних інститутів) інституту аудиту ранжує згадані складові за силою їх впли-

ву на його стан і розвиток. Найменший вплив виявляють нормативно-правові акти (виписані «правила гри») і далі по висхідній регуляторно-контролюючі інституції, науково-освітні складові, аудиторські компанії, об'єднання аудиту. Неформальна складова має вирішальний вплив на інститут аудиту.

Основоположник інституціональної теорії Д. Норт стверджував, що в будь-якій інституціональній системі формальні інститути (складові) становлять незначну видиму частину і здійснюють на неї незначний вплив.

Далі зображено інституціональну систему аудиту (рис. 4). Як і кожний соціально-економічний інститут, інститут аудиту має свою «невидиму» частину (неформальні норми/«те, що в головах»). Вона і створює базис розвитку, від неї ідуть «стимули». «Видима» частина інституту аудиту - це його виписані норми (формальні інститути аудиту) та різноманітні наявні на ринку, в державі організаційні структури, утворення. Саме вони формують механізм розвитку аудиту.

Рис. 4. Інституціональна система аудиту: «невидима» (джерело розвитку) і «видима» (механізм розвитку) частини

Джерело: Розроблено авторами.

Неформальна складова інституту аудиту схильна до стійкості. Вона розвивається дуже повільно і чинить опір різким змінам, особливо запозиченню «чужих» інститутів з інших культур. Через це інституціональна система розвивається шляхом «малих приростів» («increments»). Кожен наступний приріст спирається на ті інститути, які вже

існують; отже, лінія інституціонального розвитку завжди задається всією інституціональною історією. Цей ефект отримав назву «path dependence», що можна перекласти як «залежність від траєкторії попереднього розвитку» або просто «інституціональна спадковість».

Відкриття ефекту інституціональної спадковості - одне з головних досягнень інституціональної теорії. Цей ефект дає наукове обґрунтування факту впливу на його сьогодення і майбутній стан - факту, що посідає чільне місце в теоретичних побудовах багатьох шкіл і окремих вчених, але ніколи раніше не мав належного і переконливого логічного пояснення [8, с. 351].

Разом із тим, щоб змінити або реформувати інститут, необхідно реформувати усі його складові, особливо ті, що знаходяться на вищому місці в інституціональній ієрархії. Ось чому реформи зі створення дієвого інституціонального забезпечення аудиту, зазвичай, вимагають не одиничних, а комплексних зусиль, що в Україні не простежується.

Отже, для розуміння інститутів важлива не тільки їх компонентність, а й ієрархія їхніх складових. Такий комплексний розгляд засвідчує корисність теорії, адже забезпечує розуміння ефективних підходів до управління того чи іншого інституту. Відтак розвиток теорії і практики аудиту не може обійтися без інституціональної парадигми. Класична теорія аудиту на вимоги сьогодення має приростати інституціональною теорією аудиту.

Першоосновою інституціональних приписів у теорію аудиту слугує визначеність з категоріями. Насамперед що собою являє і у чому сутність інституту аудиту.

Вище зазначалося, що найбільш вдалим вважається визначення інституту аудиту, запропоноване В. В. Панковим, Н. В. Акаємовою, В. Л. Кожуховим [10, с. 188]. Водночас проведення дослідження свідчить про його обмеженість. По-перше, у ньому не відображено усі складові інституту, які класичні за економічними і соціальними теоріями. А саме немає організаційної (інституційної) складової. Ця складова важлива для розвитку інституту, саме через неї проводяться зміни.

По-друге, якщо виходити з корисності інституту аудиту, то у цьому визначенні вона обмежується «суб'єктами щодо аудиторської діяльності». Натомість за інституціональною теорією інститути з'являються і розвиваються лише тоді, коли вони корисні суспільству (не певній його групі, а суспільству в цілому). Звісно, корисність інституту визначає зміст його функцій. Але якщо про ці функції існує лише корпоративна чи вузька суспільна обізнаність, то аудит ще немає суспільної місії, ще не має статусу інституту.

По-третє, у вищенаведеному трактуванні професора В. В. Панкова не вказано, до якої групи належить інститут аудиту. Звісно, він не є політичним чи якимось іншим інститутом. Це - соціально-економічний інститут.

Проведене дослідження дозволяє сформувати власне визначення інституту аудиту. Виходячи з інституціональної теорії, інститут аудиту - це соціально-економічний інститут із класичним набором і взаємодією спеціальних (для нього) неформальних і формальних норм та правил, організаційних утворень із місією та змістом аудиторських функцій, направлених на зменшення невизначеності в економічному просторі та забезпечення сталого розвитку.

Таким чином, змістова сутність аудиту як окремого важливого соціально-економічного інституту ідентифікується як на підставі оцінки корисності такого для суспільства, так і на основі класифікації та ієрархії його внутрішніх складових (неформальних, формальних та організаційних). Це дає можливість оцінювати вітчизняну (та інших країн) систему аудиту за параметрами суспільної корисності, виявляти слабкі місця в наявних інституційних складових, системно формувати стратегії і плани його розвитку.

Запропонований приріст знань щодо інституту аудиту не тільки розвиває теорію аудиту, формує суспільну місію останнього, а й розширює його практичну функціональність, у тому числі для реалізації цілей сталого розвитку сільських територій.

Висновки. Про аудит як інститут (а не систему) заявляють багато дослідників, що цілком очікувано, виходячи з визнання інституціональних доктрин у сучасних соціальних і економічних науках. Проте таким претензіям бракує ґрунтовних досліджень і доказів.

Для набуття тим чи іншим видом діяльності статусу інституту важлива його оцінка за певними науковими параметрами. Оцінка явища аудиту на відповідність параметрам соціально-економічного інституту засвідчила, що з дев'яти таких аудит відповідає п'яти. Ще за чотирма відбувається формування. Зокрема: формується складна, соціальностабільна практика, чіткість місії та її усвідомлення суспільством, стійка неформальна складова інституту (саме стійка). Також у теорії аудиту лише формується її інституціональна парадигма.

Дослідження класифікації та ієрархії складових інститут аудиту засвідчило їх відповідність класичним інституціональним уявленням і за структурою складових, і за їх впливом на сам інститут. Інститут аудиту має два полюси впливу: неформальні правила, що формують потужний консервативний вплив, і формальні правила, що формують нестійкий революційний вплив. Між цими полюсами та під їхнім впливом форму-

ється інституційно-організаційні структури (складові) регуляторного, науково-освітнього, бізнесового та громадського спрямування. Знання класифікації та ієрархії складових інституту формує наукове забезпечення розвитку аудиту як соціально-економічного інституту з місією – зменшення невизначеності в економічному просторі та забезпечення сталого розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Введение в институциональную экономику : учебное пособие / под ред. Д. С. Львова. Москва : Изд-во «Экономика», 2005. 639 с.
2. Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2014 рік. URL : <https://www.apu.net.ua/attachments/article/398/ZvitKMU2014.doc>.
3. Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2015 рік. URL : <https://www.apu.net.ua/940-1245-9873viti-APU-do-Kabinetu-Ministriv-Ukraini>. URL : <https://www.apu.net.ua/zvit-do-kmu>.
4. Итыгилова Е. Ю. Дисфункциональные проблемы института аудита на современном этапе его развития и пути их преодоления. *Экономическая Теория. Анализ. Практика*. 2015. № 3. С. 78-92.
5. Інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2019 році. URL : <https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2019/06/Інформація-про-стан-аудиторської-діяльності-за-2019-рік.pdf>.
6. Керівні принципи ОЕСР щодо корпоративного врядування на підприємствах державної форми власності, редакція 2015 року. URL : <https://www.oecd.org/publications/2015-9789264312906-uk.htm>.
7. Мау В., Яновский К., Жаворонков С. Импортёрованные институты в странах с переходной экономикой: эффективность и издержки. Москва : ИЭПП, 2003. 234 с.
8. Нестеренко А. Н. Экономика и институциональная теория. Москва : Эдиториал УРСС, 2002. 416 с.
9. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / пер. с англ. А. Н. Нестеренко. Москва : Начала, 1997. 180 с.
10. Панков В. В., Акамова Н. В., Кожухов В. Л. Институциональные механизмы регулирования аудиторской деятельности и обеспечение качества аудита. *Аудит и финансовый анализ*. 2011. № 1. С. 187-194.
11. Петрик Е. А. Формирование и развитие современного аудита в Украине: институциональный подход. *Международный бухгалтерский учет*. 2013. № 9. С. 45-52.
12. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>.
13. Про День бухгалтера та аудитора : Указ Президента України від 18.06.2004 р. № 662/2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/662/2004#Text>.
14. Рядська В. В. Институциональна парадигма аудиту в Україні: сучасний стан та напрямки розвитку. *Проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 138-143.
15. Сиротюк Г. В., Петришин Л. П. Институциональный подход в дослідженнях аудиту. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2015. Вип. 4. С. 114-121.
16. Соціальні інститути, їх види і функції. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-8306.html>.
17. Соціологія: посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. В. Г. Городяненка. Київ : ВЦ «Академія», 1999. 383 с.
18. Соціологія: терміни, поняття, персоналії : навчальний словник-довідник / укладачі: В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Фома [та ін.] ; за заг. ред. В. М. Пічі. Київ : Каравела, Львів : Новий світ - 2000, 2002. 277 с.

References

1. Lvov, D.S., et al. (2005). Vvedenie v institucional'nyu jekonomiku : uchebnoe posobie [Introduction to Institutional Economics: study guide]. D.S. Lvov (Ed.) Moskva: Izdatelstvo "Ekonomika" [In Russian].
2. Zvit Audytorskoj palaty Ukrainy do Kabinetu Ministriv Ukrainy za 2014 rik [Report of the Audit Chamber of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2014]. Retrieved from: <https://www.apu.net.ua/attachments/article/398/ZvitKMU2014.doc> [In Ukrainian].
3. Zvit Audytorskoj palaty Ukrainy do Kabinetu Ministriv Ukrainy za 2015 rik [Report of the Audit Chamber of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2015]. Retrieved from: <https://www.apu.net.ua/940-1245-987> [In Ukrainian].
4. Itygiлова, Е.Ю. (2015). Disfunkcional'nye problemy instituta audita na sovremennom jetape ego razvitiya i puti ih preodoleniya [Dysfunctional problems of the audit institution at the present stage of its development and ways to overcome them]. *Jekonomicheskaja Teorija. Analiz. Praktika*, 3, pp. 78-92 [In Russian].
5. Informatsiia pro stan audytorskoj diialnosti v Ukraini u 2019 rotsi [Information on the state of auditing in Ukraine in 2019]. (2020). Retrieved from: <https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2019/06/Informatsiia-pro-stan-audytorskoj-diialnosti-za-2019-rik.pdf> [In Ukrainian].
6. Kerivni pryntsypy OESR shchodo korporatyvnoho vriaduvannia na pidpriemstvakh derzhavnoi formy vlasnosti, redaktsiia 2015 roku [OECD Guidelines for Corporate Governance in State-Owned Enterprises, 2015 edition]. Retrieved from: <https://www.oecd.org/publications/2015-9789264312906-uk.htm> [In Ukrainian].
7. Mau, V., Janovskij, K. & Zhavoronkov, S. (2003). Importirovannye instituty v stranah s perehodoj jekonomikoj: jeffektivnost' i izderzhki [Imported Institutions in Transition Economies: Efficiency and Costs]. Moskva: IEPP [In Russian].
8. Nesterenko, A.N. (2002). Jekonomika i institucional'naja teorija [Economics and institutional theory]. Moskva: Jeditorial URSS [In Russian].
9. Nort, D. (1997). Instituty, institucional'nye izmeneniya i funkcionirovanie jekonomiki [Institutions, Institutional Change and Economic Performance]. (A.N. Nesterenko, Trans). Moskva: Nachala [In Russian].
10. Pankov, V.V., Akaemova, N.V. & Kozhuhov, V.L. (2011). Institutional'nye mehanizmy regulirovaniya audytorskoj dejatel'nosti i obespechenie kachestva audita [Institutional arrangements for regulating audit activities and ensuring audit quality]. *Audit i finansovyj analiz*, 1, pp. 187-194 [In Russian].
11. Petrik, E.A. (2013). Formirovanie i razvitie sovremennogo audita v Ukraine: institucional'nyj podhod [Formation and development of modern audit in Ukraine: an institutional approach]. *Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchet*, 9, pp. 45-52 [In Russian].
12. Pro audyt finansovoi zvitnosti ta audytorsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 21.12.2017 r. # 2258-VIII. [About accounting region and financial soundness in Ukraine: Law of Ukraine from 21.12.2017 No. 2258-VIII]. Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text> [In Ukrainian].

19. Шалімова Н. С. Аудит в системі соціально-економічних відносин України: автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.00.09. Київ : КНЕУ, 2013. 43 с.

20. Шульга С. В., Новіченко Л. С. Інститут аудиту: сутність та основні складові. *Бізнес Інформ*. 2018. № 11. С. 363-368.

13. Pro Den bukhhaltera ta audytora: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18.06.2004 r. # 662/2004 [On the Day of the Accountant and Auditor: Decree of the President of Ukraine from 18.06.2004 No. 662/2004]. (2004). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/662/2004#Text> [In Ukrainian].

14. Riadska, V.V. (2014). Instytutsionalna paradyhma audytu v Ukraini: suchasnyi stan ta napriamky rozvytku [Institutional paradigm of audit in Ukraine: current state and directions of development]. *Problemy ekonomiky*, 2, pp. 138-143 [In Ukrainian].

15. Syrotiuk, H.V. & Petryshyn, L.P. (2015). Instytutsionalnyi pidkhid v doslidzhenniakh audytu [Institutional approach in audit research]. *Instytut bukhhalterskoho obliku, kontrol ta analiz v umovakh hlobalizatsii*, 4, pp. 114-121 [In Ukrainian].

16. Sotsialni instytuty, yikh vydy i funktsii [Social institutions, their types and functions]. *Bezkoshtovna biblioteka pidruchnykiv*. Retrieved from: <http://www.info-library.com.ua/books-text-8306.html> [In Ukrainian].

17. Horodianenko, V.H., et al. (1999). Sotsiologhiia [Sociology]. V.H Horodianenko (Ed.). Kyiv: Vydavnychiy tsentr "Akademiia" [In Ukrainian].

18. Picha, V M., Picha, Yu.V., Foma, N.M., et al. (2000). Sotsiologhiia: terminy, poniattia, personalii [Sociology: terms, concepts, personalities]. Kyiv: Karavela [In Ukrainian].

19. Shalimova, N.S. (2013). Audyty v sistemі sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn Ukrainy [Audit in the system of socio-economic relations of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].

20. Shulha, S.V. & Novichenko, L.S. (2018). Instytut audytu: sutnist ta osnovni skladovi [Institute of Audit: essence and main components]. *Biznes Inform*, 11, pp. 363-368 [In Ukrainian].

Zhuk V. M., Melnyk K. P. Institute of audit: essence and its components

The purpose of the article is to form the substantive essence of the concept of "audit institution" through the assessment of its compliance with the key parameters of socio-economic institutions and to develop a classification and hierarchy of its components.

Research methods. General scientific techniques have been applied, including: the method of bibliographic research (to determine theoretical and methodological approaches to the disclosure and formation of the essence of the concept of "audit institution"); methods of analysis and assessment (to determine the compliance of the audit with the parameters of a socio-economic institution); modeling methods (to determine the internal structure of the audit institution, the classification and hierarchy of its components); generalization methods (to formalize the transformation of audit into an institution).

Research results. The audit system was assessed for its compliance with the key parameters of the socio-economic institution. It was found that out of nine such parameters, the audit system meets five, and for four more audits as a socio-economic institution is formed. The internal components of the audit institution as a single ideological system are considered and highlighted. The classification and hierarchy of the constituent auditing institute have been developed. The expediency of using theoretical and methodological knowledge about the features, classification, hierarchy of construction in the development of programs and strategies for the development of audit has been substantiated. The structural model of the audit institution has been built and the mechanisms of its evolution have been disclosed. The definition of the category "socio-economic institution of audit" is given and its subject-functional essence is revealed.

Scientific novelty. The theoretical concepts of the audit system were further developed by identifying its external correspondence with the characteristics of a socio-economic institution and the presence of an internal institutional structure with a classification and hierarchy of components characteristic of institutions. Thus, the foundations of the institutional paradigm and audit theory are formed.

Practical significance. The practical significance lies in taking into account significant changes in the scientific and public perception of audit as an important socio-economic institution. Formed scientific support for the complex formation of the content of legislation, programs and strategies for the development of audit activities. The fundamental foundations of professional and public associations of auditors, the work of regulatory, educational and scientific audit institutions have been laid. Tabl.: 3. Figs.: 4. Refs.: 20.

Keywords: audit, audit institution; audit theory; development of audit; audit system; classification of the components of the audit institution; hierarchy of components of the audit institution.

Zhuk Valerii Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief senior research fellow of the department of accounting and taxation, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10A, Heroiv Oborony St., office 1, Kyiv, 03127)

E-mail: zhuk@faaf.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1367-5333>

Melnyk Kateryna Petrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), competitor for doctoral degree of the department of accounting and taxation, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10A, Heroiv Oborony St., office 1, Kyiv, 03127)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-9167-5801>

Цель статьи – сформировать содержательную сущность понятия «институт аудита» через оценку её соответствия ключевым параметрам социально-экономических институтов, разработать классификацию и иерархию её составляющих.

Методика исследования. Применены общенаучные приёмы, среди которых: метода библиографического исследования (для определения теоретико-методологических подходов к раскрытию и формированию сущности понятия «институт аудита»); методы анализа и оценки (для выяснения соответствия аудита параметрам социально-экономического института); методы моделирования (для определения внутреннего строения института аудита, классификации и иерархии его составляющих); методы обобщения (для формализации трансформации аудита в институт).

Результаты исследования. Проведена оценка системы аудита на её соответствие ключевым параметрам социально-экономического института. Установлено, что из девяти таких параметров система аудита отвечает пяти, а ещё по четырем аудита как социально-экономический институт формируется. Рассмотрены и выделены внутренние составляющие института аудита как единой идеологической системы. Разработаны классификация и иерархия составляющих института аудита. Обоснована целесообразность использования теоретико-методологических знаний об особенностях, классификации, иерархии построения при разработке программ и стратегии развития аудита. Построена структурная модель института аудита и раскрыты механизмы его эволюции. Дано определение категории «социально-экономический институт аудита» и раскрыта его предметно-функциональная сущность.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические представления о системе аудита путем выявления ее внешнего соответствия признакам социально-экономического института и наличия внутреннего институционального построения с характерной для институтов классификацией и иерархией составляющих. Таким образом сформированы основы институциональной парадигмы и теории аудита.

Практическая значимость. Заключается в учете существенных изменений в научном и общественном восприятии аудита как важного социально-экономического института. Сформировано научное обеспечение комплексного формирования содержания законодательства, программ и стратегий развития аудиторской деятельности. Заложены фундаментальные основы профессионально-общественных объединений аудиторов, работы регуляторных, образовательных и научных учреждений аудита. Табл.: 3. Илл.: 4. Библиогр.: 20.

Ключевые слова: аудит; институт аудита; теория аудита; развитие аудита; система аудита; классификация составляющих института аудита; иерархия составляющих института аудита.

Жук Валерий Николаевич – доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела учёта и налогообложения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10А, офис 1)

E-mail: zhuk@faaf.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1367-5333>

Мельник Екатерина Петровна – кандидат экономических наук, доцент, докторант отдела учёта и налогообложения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10А, офис 1)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-9167-5801>

Стаття надійшла до редакції 23.10.2020 р.

Фахове рецензування: 27.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Жук В. М., Мельник К. П. Институт аудиту: сутність та його складові. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 60 – 73. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011060>

Zhuk, V.M. & Melnyk, K.P. (2020). Instytut audytu: sutnist ta yoho skladovi [Institute of audit: essence and its components]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 60 – 73 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011060>

*

Г. І. СКИБА, О. В. ЦІМОШИНСЬКА, І. М. БЕЖЕНАР,
кандидати економічних наук

Впровадження інформаційних систем обліку

Мета статті - визначити інформаційні системи обліку як елемент управління інформаційними ресурсами підприємства, порівняти критерії інформаційного наповнення регламентованої (фінансової) та управлінської звітності для формування інформаційного ресурсу підприємства.

Методика дослідження. Використано загальні й спеціальні методи наукового пізнання: системний підхід і системний аналіз (при визначенні сутності та основних елементів оцінки інформаційних потоків); історично-логічний метод (при дослідженні становлення, розвитку і розробки теоретичних та методологічних положень формування і запровадження інформаційних систем обліку); аналізу і синтезу (при розробці пропозицій щодо запровадження інформаційних систем обліку у практичній діяльності підприємства); монографічний (при оцінюванні результатів адаптації працівників підприємства, які повинні відповідати за впровадження платформи).

Результати дослідження. Доведено вагоме значення отриманих теоретичних і практичних розробок щодо формування та використання інформаційних систем обліку як основи формування інформаційного ресурсу підприємства для розвитку теорії обліку та впровадження її положень у практичну діяльність суб'єктів господарювання. Викладено ряд практичних ситуацій, які можуть супроводжувати впровадження інформаційних систем обліку для інформаційного забезпечення ефективного управління.

Елементи наукової новизни. Узагальнено можливості вибору інформаційної платформи, на якій будуть проводитися збір, обробка та передача інформації з метою здійснення прийняття управлінських рішень.

Практична значущість. Обґрунтовано необхідність запровадження інформаційних систем обліку на підприємстві з передбаченням ряду методичних заходів щодо поділу інформації залежно від її дискретності. Також виявлено необхідність передбачення ряду організаційних шляхів із запровадження платформ. Рис.: 1. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: інформаційні системи обліку; інформаційні потоки; інформаційна платформа; управлінський облік; інформаційне забезпечення; база даних.

Скиба Ганна Іванівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Міжрегіональна академія управління персоналом (03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2)

E-mail: tsiluyrik@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3751-0082>

Цімошинська Оксана Валентинівна - кандидат економічних наук, заступник завідувача кафедри обліку і оподаткування, Міжрегіональна академія управління персоналом (03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2)

E-mail: ovmichailenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2277-3317>

Беженар Інна Миколаївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: inna_bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Постановка проблеми. Сучасні інформаційні системи обліку визначається досконалістю технологій, які дають можливість швидко маніпулювати інформаційними потоками для створення масштабних можливостей забезпечення організації управління підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні варто відзначити вагомий внесок у розробку теоретичних і методологічних положень формування та запровадження інформаційних систем обліку провідних вітчизняних вчених, серед яких:

М. Т. Білуха [1], С. Ф. Голов [2], М. І. Козак [3], В. О. Осмятенко [4], М. П. Павлюковець [5], М. С. Пушкар [6], Н. Й. Радіонова [7], М. І. Скрипник [8], Н. М. Сіренко [9] та ін. Дослідженням теми становлення, використання та розвитку сучасних інформаційних технологій обліку займалися також науковці, М. М. Бенько, В. В. Євдокимов, В. О. Осмятенко [4], С. В. Івахненко та ін. У науковій літературі розкриваються проблеми становлення і розвитку інформаційних потоків, як ефективної системи інформаційного забезпечення прийняття рішень. Проте за сучасних умов адаптації обліку до вітчизняних правил та підходів, а разом із тим і світових економіч-

них досягнень, потребують удосконалення теорії, методології та практики інформаційного забезпечення підприємств.

Аналіз досліджень дозволяє стверджувати, що більшість авторів при розкритті сутності категорії інформаційних систем обліку акцентують увагу на таких ключових критеріях, як наповнення; призначення та використання.

Отримані теоретичні й практичні розробки щодо формування та використання інформаційних систем обліку як основи формування інформаційного ресурсу підприємства мають вагоме значення для розвитку теорії обліку та впровадження її положень у практичну діяльність суб'єктів господарювання.

Мета статті - визначити інформаційні системи обліку як елемент управління інформаційними ресурсами підприємства, порівняти критерії інформаційного наповнення регламентованої (фінансової) та управлінської звітності для формування інформаційного ресурсу підприємства.

Виклад основних результатів дослідження. Для того щоб технології обліку забезпечили високу ефективність управління, необхідна правильна організація формування та їх експлуатації, обробки і використання інформаційних потоків. Основними елементами оцінки інформаційних потоків слугують наступні показники: джерела виникнення, напрямок руху потоку; обсяг переданих даних, терміни забезпечення інформацією. В основі елементів інформаційних потоків необхідно відзначити їх дискретність відносно кінцевих економічних показників. Врахування дискретності даних необхідне для постановки завдань при розробці та запровадженні інформаційних систем обліку.

З точки зору управління при оцінці використання інформаційних систем обліку важливим показником вирізняється періодичність виникнення інформаційних потоків. Регулярні потоки легше піддаються контролю та обробці, ніж нерегулярні, що мають випадковий характер. Синхронні інформаційні потоки передаються паралельно та одночасно, пов'язані з потоками іншого виду (матеріальними, фінансовими, сервісними і т. ін.). У цьому випадку отримують інформацію в режимі реального часу (on line).

Організація інформаційних потоків у режимі реального часу - найважливіша умова ефективного управління підприємством. За характером зміни даних у часі розрізняють

безперервні і дискретні інформаційні потоки. Безперервний потік відображається безперервною функцією і фізично являє собою безперервно зміну значення даних (показників). За приклад може слугувати інформація про процес випуску продукції під час роботи підрозділу підприємства. Дискретний потік характеризується безкінечним рухом інформації залежно від вихідного стану потрібного показника, що пов'язаний з певним станом системи. Виходячи з фізичної сутності процесу, властивого об'єкту управління, можна виділити деякі важливі з точки зору управління різновиди неперервних і дискретних функцій, що відображають реальні інформаційні потоки.

Безперервні дані, що характеризують необхідний показник, повинні бути доступними та мати описовий характер, реальний сигнал в будь-який момент часу. При цьому не накладається ніяких обмежень на вибір моменту часу і на вибір значення самого потоку.

Безперервні дані, які характеризують змінні показники, повинні відображати інформацію у деякі фіксовані моменти часу, що визначає управлінець (кінець зміни, місяць тощо). Такі потоки даних можуть набувати будь-яких миттєвих значень, але вони визначаються лише для дискретних значень часу. Така система показників використовується при системі постачання «Just-in-time».

Змінні потоки інформації для змінних показників повинні визначатися протягом певного часу для будь-якого миттєвого значення часу.

Також слід розрізняти змінні потоки даних, які характеризують не тільки часові періоди, а й рівні управління (по підрозділах, та в цілому по підприємству).

Важливим елементом формування та використання інформаційних потоків визнана роль поділу праці, що має визначати організаційні завдання. Завдання повинні визначати зацікавлені спеціалісти, а саме: керівник підприємства, керівник проєкту, керівники підрозділів, ключові користувачі (головний бухгалтер), консультанти.

Наступним досить важливим етапом запровадження інформаційних систем обліку виступає вибір платформи, на якій проводитимуться збір, обробка та передача інформації з метою здійснення прийняття управлінських рішень. Рекомендовано практиками використання платформ, пов'язаних з автоматизацією бухгалтерського обліку.

Відповідно зазначені інформаційні платформи мають характеризуватися такими можливостями:

1. Ведення управлінського обліку поряд із фінансовим та податковим обліком.
2. Надання аудиторського контролю системи, процесів та інформації.
3. Поділу прав доступу працівників до інформації.
4. Налаштування робочого плану рахунків і форм звітності (для ведення обліку за різними стандартами та по структурних підрозділах підприємства).

Враховуючи подібні можливості найчастіше використовують стандартні платформи, що пришвидшує процес запровадження та використання системи.

Після постановки цілей, вибору концепції і виконавця необхідно забезпечити виконання ряду етапів: діагностику, проєктування, розробку, впровадження, супровід і модернізацію.

На стадії проєктування керівнику підприємства бажано приділяти значну увагу постановці завдань, які має виконувати система. При цьому слід використовувати режим тестування системи, або демонстрації можливостей системи для економії часу.

Для безпосередніх користувачів системи необхідно спочатку запровадити систему на основі використання типового плану рахунків і типових нормативів ведення обліку з поступовим доопрацюванням її для конкретного підприємства.

Впровадження - етап, наступний після розробки системи. На цьому етапі більшість користувачів вперше знайомляться з системою.

Впровадження відбувається за методикою, яку рекомендує виробник або консультант. Проте для будь-якого впровадження існують характерні ризики. Так, головним ризиком виступає неактуальність даних у системі.

Наступний важливий крок при впровадженні - адміністративні регламенти. Регламент складається з таких елементів: наочного опису бізнес-процесу, опису дій у відповідь користувачів у системі, наказів із використання системи.

Згаданий етап перебігає у режимі супроводження та підтримки системи. Вже на етапі впровадження від користувачів надходять заявки на доопрацювання, про помилки. Необхідно організувати підтримку в сфері нових доробок, навчання, усунення помилок, заходів, пов'язаних з оновленням версій, і т. д.

Як інформаційна система, бухгалтерський облік забезпечує інформацію в неперервному ланцюгу подвійного запису подій господарської діяльності на рахунках, а подвійний запис разом з іншими елементами методу бухгалтерського обліку створює замкнутий контур інформаційних зв'язків у системі рахунків обліку, що чітко окреслює його межі. Облік, як і будь-яка система, має свої вхідні та вихідні потоки (рис.).

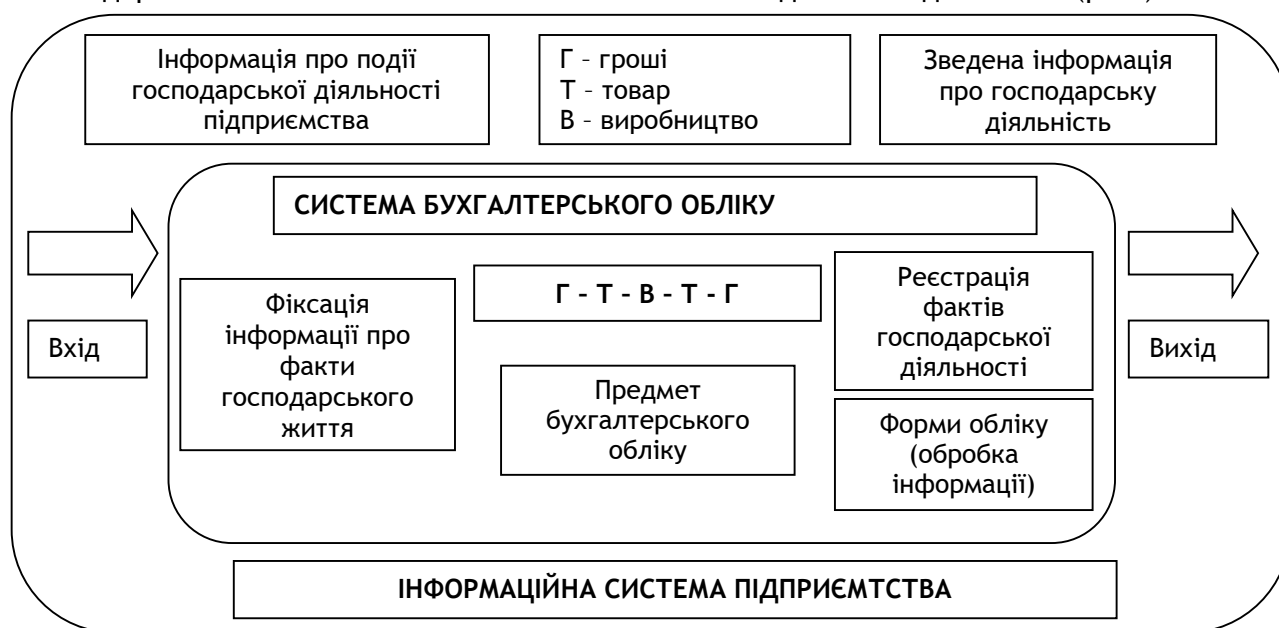

Схема потоків бухгалтерського обліку як інформаційної системи

Джерело: [9].

Вхідним пунктом системи слугують найпростіші елементи. У бухгалтерському обліку такими елементами виступають факти господарського життя, підтверджені первинними документами. Саме вони знаходяться в основі побудови всієї системи бухгалтерського обліку. Частина даних обробляється у системі бухгалтерського обліку, в результаті чого на виході утворюється інформація, яка реалізується через фінансову звітність, податкову звітність, внутрішньогосподарську звітність. Бухгалтерський облік являє собою відкриту систему, в якій кількість елементів та зв'язків між ними змінюється залежно від входів та виходів з неї, яка здатна пристосовуватися до впливу оточуючого середовища [9].

Найприйнятнішим способом стає організація служби підтримки системи в межах підприємства для вирішення оперативних питань і залучення консультанта для модернізації та оновлення версій програмного за-

безпечення, а також для проведення індивідуального навчання.

Висновки. Обґрунтовано визначення інформаційних систем обліку як елемента управління ресурсами підприємства для формування саме інформаційного ресурсу суб'єкта господарювання, проведено порівняння критеріїв наповнення регламентованої (фінансової) та управлінської звітності. Для запровадження інформаційних систем обліку в підприємстві необхідно передбачити ряд методичних заходів щодо поділу інформації залежно від її дискретності. Також передбачити ряд організаційних шляхів із запровадження платформ, зокрема це власне вибір платформи, вибір працівників підприємства, які мають відповідати за її впровадження. Важливим елементом вирізняється підтримка системи в актуальному стані та навчання персоналу, що працює із системою.

Список бібліографічних посилань

1. Білуха М. Т. Теорія бухгалтерського обліку : підручник. Київ : КДТЕУ, 2000. 692 с.
2. Голов С. Ф. Управлінський облік : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 400 с.
3. Козак М. І. Автоматизація господарського обліку з використанням баз даних : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.04. Київ, 2005. 20 с.
4. Осмятченко В. О. Бухгалтерський облік в умовах застосування інформаційних технологій : монографія. Київ : КНЕУ, 2010. 263 с.
5. Павлюковець М. П. Теоретико-методологічні засади запровадження клауд-комп'ютерної форми обліку. *Облік і фінанси*. 2012. № 1. С. 149-151.
6. Пушкар М. С., Чумаченко М. Г. Ідеальна система обліку: концепція, архітектура, інформація : монографія. Тернопіль : Карт-бланш, 2011. 336 с.
7. Радіонова Н. Й. Методика формування збалансованої системи показників як інструмента стратегічного управлінського обліку. *Стратегічні вектори соціально-економічного розвитку на мікро- та макrorівні*: Всеукраїнська науково-практична конференція (Полтава, 17-18 листопада). Полтава, 2016. С. 175-178.
8. Скрипник М. І. Організація обліку витрат у розрізі центрів витрат та центрів відповідальності. *Облік і фінанси АПК*. 2011. № 1. С. 46-49. URL : <http://magazine.faaf.org.ua/organizaciya-obliku-vitrat-u-rozrizi-centriv-vitrat-ta-centriv-vidpovidalnosti.html>.
9. Сіренко Н. М., Барішевська І. В., Щербина Ю. О. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством : курс лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2016. 132 с.
10. Cloud Computing Group Who invented the term Cloud Computing? URL : <http://blogs.idc.com/ie/?p=543>.
11. Eric Schmidt, Web 2.0 vs. Web 3.0. URL : <http://www.youtube.com/watch?v=T0QJmmdw3b0>.
12. Joseph M. Hellerstein, Surajit Chaudhuri, Mendel Rosenblum: Proceedings of the 1st ACM Symposium on Cloud Computing, SoCC 2010, Indianapolis, Indiana, USA, June 10-11, 2010.

References

1. Bilukha, M.T. (2000). *Teoriia bukhgalterskoho obliku: pidruchnyk* [Accounting theory: textbook]. Kyiv: KDTEU [In Ukrainian].
2. Holov, S.F. (2018). *Upravlinskyi oblik: pidruchnyk* [Management accounting: a textbook]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury [In Ukrainian].
3. Kozak, M.I. (2005). *Avtomatyzatsiia hospodarskoho obliku z vykorystanniam bakh danykh* [Automation of business accounting using databases]. *Candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
4. Osmiatchenko, V.O. (2010). *Bukhgtalterskyi oblik v umovakh zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii: monohrafiia* [Accounting in the context of information technology application: monograph]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
5. Pavliukovets, M.P. (2012). *Teoretyko-metodolohichni zasady zaprovadzhennia kloud-komp'iuternoi formy obliku* [Theoretical and methodological principles of introduction of cloud-computer form of accounting]. *Oblik i finansy*, 1, pp. 149-151 [In Ukrainian].
6. Pushkar, M.S. & Chumachenko, M.H. (2011). *Idealna sistema obliku: kontseptsii, arkhitektura, informatsiia: monohrafiia* [The ideal accounting system: concept, architecture, information: monograph]. Ternopil: Kart-blansh [In Ukrainian].
7. Radionova, N.Y. (2016). *Metodyka formuvannia zbalansovanoi systemy pokaznykiv yak instrumenta stratehichnoho upravlinskoho obliku* [Methods of forming a balanced system of indicators as a tool of strategic management accounting]. *Stratehichni vektory sotsialno-ekonomichnoho rozvytku na mikro- ta makrorivni: Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia*. (pp. 175-178). Poltava [In Ukrainian].
8. Skrypnyk, M.I. (2011). *Orhanizatsiia obliku vytrat u rozrizi tsentriv vytrat ta tsentriv vidpovidalnosti* [Organization of cost accounting in terms of cost centers and responsibility centers]. *Oblik i finansy APK*, 1, pp. 46-49. Retrieved from: <http://magazine.faa.org.ua/organizaciya-obliku-vitrat-u-rozrizi-centriv-vitrat-ta-centriv-vidpovidalnosti.html> [In Ukrainian].
9. Sirenko, N.M., Baryshevska, I.V. & Shcherbyna, Yu.O. (2016). *Bukhgtalterskyi oblik v upravlinni pidpriemstvom: kurs lektsii* [Accounting in enterprise management: lectures]. Mykolaiv: MNAU [In Ukrainian].

10. Cloud Computing Group Who invented the term Cloud Computing? Retrieved from: <http://blogs.idc.com/ie/?p=543> [In English].
11. Schmidt, Eric (2007). Web 2.0 vs. Web 3.0. Retrieved from: <http://www.youtube.com/watch?v=T0QJmmdw3b0> [In English].
12. Joseph, M. Hellerstein, Surajit, Chaudhuri & Mendel, Rosenblum (2010). Proceedings of the 1st ACM Symposium on Cloud Computing, SoCC, Indianapolis, Indiana, USA [In English].

Skyba H. I., Tsimoshynska O. V., Bezhenar I. M. Implementation of information accounting systems

The purpose of the article is to define accounting information systems as an element of enterprise information resource management, compare the criteria for the content of regulated (financial) and management reporting for the formation of an enterprise information resource.

Research methods. General and special methods of scientific knowledge were used: system approach and system analysis (in determining the essence and basic elements of the assessment of information flows); historical and logical method (in the study of the formation, development and development of theoretical and methodological provisions for the formation and implementation of information accounting systems); analysis and synthesis (when developing proposals for the implementation of accounting information systems in the practical activities of the enterprise); monographic (when assessing the results of adaptation of employees of the enterprise, who should be responsible for the implementation of the platform).

Research results. The great importance of the obtained theoretical and practical developments on the formation and use of information accounting systems as the basis for the formation of an enterprise information resource for the development of accounting theory and the introduction of its provisions into the practical activities of business entities has been proved. A number of practical situations that may accompany the implementation of information accounting systems for information support of effective management are stated.

Scientific novelty. Review of the possibility of choosing an information platform on which the collection, processing and transmission of information will be carried out in order to make management decisions.

Practical significance. The necessity of introducing accounting information systems at the enterprise is substantiated with the prediction of a number of methodological measures for the division of information, depending on its discreteness. It also identified the need to foresee a number of organizational paths for the implementation of platforms. Figs.: 1. Refs.: 12.

Keywords: accounting information systems; information flows; information platform; management accounting; information support; database.

Skyba Hanna Ivanivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of accounting and taxation, Interregional Academy of Personnel Management (2, Frometivska St., Kyiv, 03039)

E-mail: tsiluyrik@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3751-0082>

Tsimoshynska Oksana Valentynivna - candidate of economic sciences, deputy head of the department of accounting and taxation, Interregional Academy of Personnel Management (2, Frometivska St., Kyiv, 03039)

E-mail: ovmichailenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2277-3317>

Bezhenar Inna Mykolaivna - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Скиба А. И., Цимошинская О. В., Беженар И. Н. Внедрение информационных систем учёта

Цель статьи - определить информационные системы учёта как элемент управления информационными ресурсами предприятия, сравнить критерии информационного наполнения регламентированной (финансовой) и управленческой отчетности для формирования информационного ресурса предприятия.

Методика исследования. Использованы общие и специальные методы научного познания: системный подход и системный анализ (при определении сущности и основных элементов оценки информационных потоков); историко-логический метод (при исследовании становления, развития и разработки теоретических и методологических положений формирования и внедрения информационных систем учёта); анализа и синтеза (при разработке предложений по внедрению информационных систем учета в практической деятельности предприятия); монографический (при оценивании результатов адаптации работников предприятия, которые должны отвечать за внедрение платформы).

Результаты исследования. Доказано весомое значение полученных теоретических и практических разработок по формированию и использованию информационных систем учёта как основы формирования информационного ресурса предприятия для развития теории учёта и внедрение ее положений в практическую деятельность субъектов хозяйствования. Изложены ряд практических ситуаций, которые могут сопровождать внедрение информационных систем учета для информационного обеспечения эффективного управления.

Элементы научной новизны. Обобщены возможности выбора информационной платформы, на которой будут проводиться сбор, обработка и передача информации с целью осуществления принятия управленческих решений.

Практическая значимость. Обоснована необходимость введения информационных систем учёта на предприятии с предсказанием ряда методических мероприятий по разделу информации в зависимости от ее дискретности. Также выявлена необходимость предвидения ряда организационных путей по внедрению платформ. Илл.: 1. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: информационные системы учёта; информационные потоки; информационная платформа; управленческий учёт; информационное обеспечение; база данных.

Скиба Анна Ивановна - кандидат экономических наук, доцент кафедры учёта и налогообложения, Межрегиональная академия управления персоналом (03039, г. Киев, ул. Фрометовская, 2)

E-mail: tsiluyrik@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3751-0082>

Цимошинская Оксана Валентиновна - кандидат экономических наук, заместитель заведующего кафедрой учёта и налогообложения, Межрегиональная академия управления персоналом (03039, г. Киев, ул. Фрометовская, 2)

E-mail: ovmichailenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2277-3317>

Беженар Инна Николаевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: inna_bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Стаття надійшла до редакції 20.10.2020 р.

Фахове рецензування: 02.11.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Скиба Г. І., Цимошинська О. В., Беженар І. М. Впровадження інформаційних систем обліку. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 74 – 79. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011074>

Skyba, H.I., Tsimoshynska, O.V. & Bezhenar, I.M. (2020). Vprovadzhennia informatsiinykh system obliku [Implementation of information accounting systems]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 74 – 79 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011074>

* * *

Новини АПК

Продукція тваринного походження не в змозі компенсувати втрати зернових - коментар Юрія Лупенка сайту AgroPolit.com

Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні знижується: за період із січня по серпень 2020 року воно скоротилося на 9,9%, у порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Фахівці пояснюють спад, в першу чергу, кліматичними змінами.

«Цього року на ситуацію досить сильно вплинули природні умови, вони були набагато гірші за торішні. Власне, це й стало першопричиною зменшення виробництва зернових у першій половині 2020 року. Також варто зважати на той факт, що продукція тваринного походження не в змозі компенсувати втрати зернових. Тут варто згадати і про зменшення поголів'я великої рогатої худоби та збільшення імпорту молочної продукції. Тож за таких умов у другій половині 2020 року навряд чи можна очікувати позитивної динаміки у виробництві: втрат від кліматичних факторів вже не зміниш, як і посівних площ та відповідних культур. Єдине, що може допомогти у цій ситуації - це мінімізація втрат під час збору того врожаю, який виріс. Крім того, минулий рік був рекордним за показниками врожайності, а рекордні показники завжди важче утримувати, ніж навіть досягати», - прокоментував для AgroPolit.com ситуацію директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» академік НААН Юрій Лупенко.

За його словами, такий спад не можна назвати критичним, хоча більшість ключових показників пов'язані з обсягом зернових, а це основний продукт аграрного виробництва й експорту.

«Однак порівнювати досягнення чи провали АПК краще за річними показниками, а не за перші 6 місяців, адже залежно від тих самих погодних умов в різні роки по різному починаються збори врожаю, що впливає на проміжні показники. Більш-менш точні розрахунки продемонструють дані за рік або хоча б за перші 9 місяців, однак тенденції можна визначити, і вони, швидше за все, залишаться незмінними. А це означає, що спаду виробництва продукції АПК негативно позначиться на економічних показниках країни, зокрема на експорті та ВВП», - зазначив Юрій Лупенко.

Джерело: AgroPolit.com

УДК 330.123.7:338.43

JEL Classification: Q11; Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011080>

О. В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук, професор
Т. В. МАЦИБОРА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Тенденції розвитку ринку паливно-енергетичних ресурсів в аграрному секторі України

Мета статті - встановити основні тенденції розвитку ринку паливно-енергетичних ресурсів в аграрному секторі, побудувати модель розрахунку роздрібної ціни на дизельне паливо в Україні залежно від світових цін на нафту та курсу долара США.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичний метод наукового пізнання, аналізу й синтезу, системного узагальнення (встановлення основних тенденцій розвитку ринку паливно-енергетичних ресурсів в аграрному секторі, формування висновків); аналітичне вирівнювання тренду (лінійне) (виявлення тенденції динаміки попиту на бензин і дизельне паливо, світових цін на нафту та роздрібних цін на бензин і дизельне паливо в Україні); кореляційно-регресійний аналіз (кількісне вимірювання ступеня впливу на ціну на дизельне паливо як окремих факторів, так і їх сукупності; побудова регресійної моделі розрахунку роздрібної ціни на дизельне паливо в Україні залежно від світових цін на нафту та курсу долара США).

Результати дослідження. Встановлено основні тенденції розвитку ринку паливно-енергетичних ресурсів в аграрному секторі України. Визначено ступінь впливу на ціну на дизельне паливо як окремих факторів, так і їх сукупності. Побудовано регресійну модель розрахунку роздрібної ціни на дизельне паливо в Україні залежно від світових цін на нафту та курсу долара США. Здійснено короткостроковий прогноз ціни на дизельне паливо в Україні.

Елементи наукової новизни. На основі встановлення головних тенденцій розвитку ринку паливно-енергетичних ресурсів в аграрному секторі побудовано економетричну модель, яка ґрунтується на множинній лінійній регресії і дозволяє визначити залежність між світовою ціною на нафту й курсом долара та роздрібною ціною на дизельне паливо в Україні.

Практична значущість. Висновки, пропозиції та практичні рекомендації можуть бути використані при розробці інвестиційних проєктів у сільському господарстві та формуванні державних програм розвитку аграрного сектору економіки України. Табл.: 4. Рис.: 4. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: паливно-енергетичні ресурси; ринок паливно-енергетичних ресурсів; дизельне паливо; попит; ціна; цінова еластичність попиту; аграрний сектор; кореляційно-регресійний аналіз.

Захарчук Олександр Васильович - доктор економічних наук, професор, завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Мацибора Тетяна Вікторівна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: tatyk@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4757-5381>

Постановка проблеми. Забезпеченість паливно-енергетичними ресурсами аграрного сектору економіки являє собою важливий чинник його ефективного функціонування та розвитку. У формуванні собівартості палива і мастильних матеріалів відіграють провідну роль. Їхня частка у структурі матеріальних

витрат у сільськогосподарських підприємствах становить близько 9 % (третья за обсягом стаття витрат). У фермерських господарствах витрати на паливо і мастильні матеріали після витрат на мінеральні добрива найбільша стаття витрат (13-14 %).

Україна не належить до країн зі значними доведеними запасами нафти. Їхній обсяг оцінюється у межах 80-110 млн т, або близько

© О. В. Захарчук, Т. В. Мацибора, 2020

0,04 % світових запасів нафти, тоді як на країни Близького Сходу припадає понад 47 % [13]. Відповідно економіка України характеризується високим рівнем залежності від імпорту паливно-енергетичних ресурсів. За даними Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР), імпортується близько 64 % бензину і 87 % дизельного пального, яке використовується в країні. Тому для формування економічних умов ефективного функціонування аграрного сектору важливо встановити тенденції розвитку внутрішнього ринку паливно-енергетичних ресурсів з урахуванням основних трендів на світовому ринку нафти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку ринку паливно-енергетичних ресурсів та проблеми забезпечення аграрного сектору економіки паливно-мастильними матеріалами досліджувалися й висвітлені у працях відомих вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких У. Андрусів, І. Мазур [1]; С. Бейгер [12]; О. Вишневецька [4]; В. Гавриш [2]; О. Король [5]; В. Лір [6]; К. Маркевич, В. Омельченко [8]; В. Перебий-

ніс, О. Федірець [9]; Л. Сахневич [11]; М. Стреніна [14].

Мета статті - встановити основні тенденції розвитку ринку паливно-енергетичних ресурсів в аграрному секторі, побудувати модель розрахунку роздрібної ціни на дизельне паливо в Україні залежно від світових цін на нафту та курсу долара США.

Виклад основних результатів дослідження. Серед видів економічної діяльності сільське господарство є одним із найбільших споживачів паливно-енергетичних ресурсів. За обсягами споживання дизельного пального аграрний сектор посідає друге місце після транспорту. Частка такого становить близько 21-22 %, або п'яту частину, транспорту відповідно 70 %, що являє певний вплив на розвиток ринку паливно-мастильних матеріалів.

Протягом 2011-2019 рр. у сільському господарстві спостерігається тенденція до зростання попиту на дизельне паливо. Водночас споживання бензину за досліджуваний період скоротилося вдвічі (рис. 1).

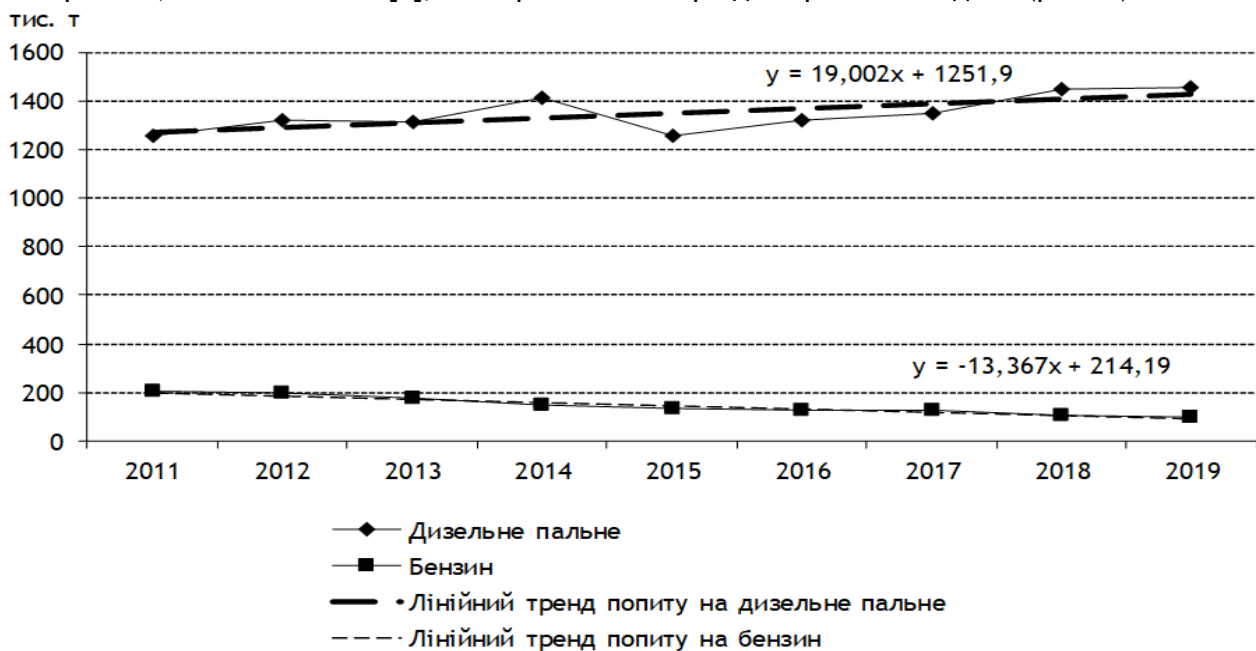

Рис. 1. Динаміка попиту на дизельне паливо і бензин у сільському господарстві України

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України.

Зменшення попиту на бензин у сільському господарстві пов'язано із тенденцією залучення до виконання транспортних робіт сторонніх організацій, а також із практикою продажу врожаю на умовах франко-тік, франко-елеватор та навіть франко-поле. У цьому випадку транспортні витрати оплачують покупці сільськогосподарської продукції. Крім того, одним із головних факторів

є економія в сільськогосподарських підприємствах, заснованих на засадах приватної власності [4, с. 65].

Серед паливно-енергетичних продуктів і матеріалів найбільше в аграрному секторі споживається дизельного пального - близько 90-94 %. Водночас цей вид ресурсу не має відносно дешевого товару-замінника. Таким чином, при його споживанні не виникає

ефект заміщення Маршалла. Тому для дослідження ринку паливно-енергетичних ресурсів у сільському господарстві важливим стає аналіз цінової еластичності попиту на дизельне паливо, який дає змогу охарактеризува-

ти реакцію споживчого попиту на зміни ціни, тобто поведінку сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств, які виступають покупцями цього виробничого ресурсу, на коливання ціни (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка купівлі (попит) і цін (пропозиція) на дизельне паливо в сільському господарстві

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України.

За допомогою коефіцієнта цінової еластичності попиту, який вимірюється як відношення відсоткової зміни кількості продукції до відсоткової зміни ціни, що викликає цю зміну попиту, встановлюється ступінь чутливості споживачів певного продукту до зміни ціни на нього. Коефіцієнт цінової еластичності дизельного пального, спожитого в сільському господарстві у 2011-2019 рр., становив 0,08, тобто менше 1, що слугує свідченням нееластичності попиту на нього.

Використання пального в сільському господарстві притаманний циклічний або системний характер. Серед особливостей енергоспоживання в сільському господарстві - його сезонність, яка визначає нерівномірне, часом «пікове» завантаження енергетичних засобів протягом року. Можна виділити чотири напруженіші періоди польових робіт: сівба та садіння сільськогосподарських культур; догляд за просапними культурами; збирання врожаю; зяблева оранка та сівба озимих. Зокрема, близько 40 % річного обсягу сільськогосподарських вантажів транспортується під час збирання врожаю [9, с. 27].

Попит на енергетичні ресурси в сільському господарстві визначається насамперед виробничими потребами, або необхідними виробничими витратами. Коливання ціни на

паливо, хоча значною мірою і впливає на фінансовий стан сільськогосподарських товаровиробників, однак з об'єктивних причин призводить лише до незначних змін у кількості його закупівель.

Серед найважливіших умов сталого і пропорційного розвитку суспільства вирізняється вирішення проблем високої енергоємності виробництва та енергозабезпечення економіки, які упродовж останніх років були і залишаються основною загрозою економічній, а отже, й національній безпеці [6, с. 120].

У сільському господарстві внаслідок впровадження прогресивних технологій спостерігається позитивна тенденція до зниження енергоємності продукції - питомі витрати паливно-енергетичних ресурсів на одиницю продукції зменшуються. При цьому виробництво валової продукції зростає. Ощадливе споживання паливно-енергетичних ресурсів сприяє підвищенню рівня енергоефективності та енергетичної безпеки аграрного сектору економіки. При цьому необхідно відзначити, що за рейтингом Ukrainian Energy Index показник енергоефективності сільського господарства України становить лише 37,1 % від рівня країн ЄС [10].

Функціонування національного ринку паливно-енергетичних ресурсів зумовлене передусім глобальними тенденціями розвитку світової енергетики, а саме цінами на нафту. На думку експертів, суттєве та неочікуване зниження світових цін на нафту наприкінці 2014 р. і продовження цієї тенденції в 2015-2016 рр. додало певних коректив у розвиток глобальної енергетики. Така ситуація для країн-імпортерів і нафти, і природного газу (ціна на який формується з прив'язкою до цін на нафту та нафтопродукти) сприятлива, оскільки скоротилися витрати на транспорт, перевезення, промислове виробництво тощо. Натомість для країн-видобувників зниження цін стало негативним фактором, зумовивши зниження рівня доходів, отриманих від експорту викопних видів палива [8, с. 118].

Суттєвим на ринок паливно-енергетичних ресурсів став вплив пандемії COVID-19. Через значне скорочення споживання у квітні 2020 р. світові ціни на нафту досягли свого мінімуму за досліджуваний період. Мінімальна світова ціна на нафту, що склалася у квітні 2020 р., була меншою, ніж максимальна (червень 2014 р.) у 4 рази.

Протягом 2014 - 2020 рр. динаміка світових цін на нафту та роздрібних цін на бензин і дизельне паливо на АЗС України мали однакову тенденцію щодо зниження чи підвищення у певні періоди. Водночас варто зазначити, що в умовах загальносвітового тренду до зниження цін на нафту в Україні спостерігається протилежна тенденція динаміки цін на бензин і дизельне паливо (рис. 3).

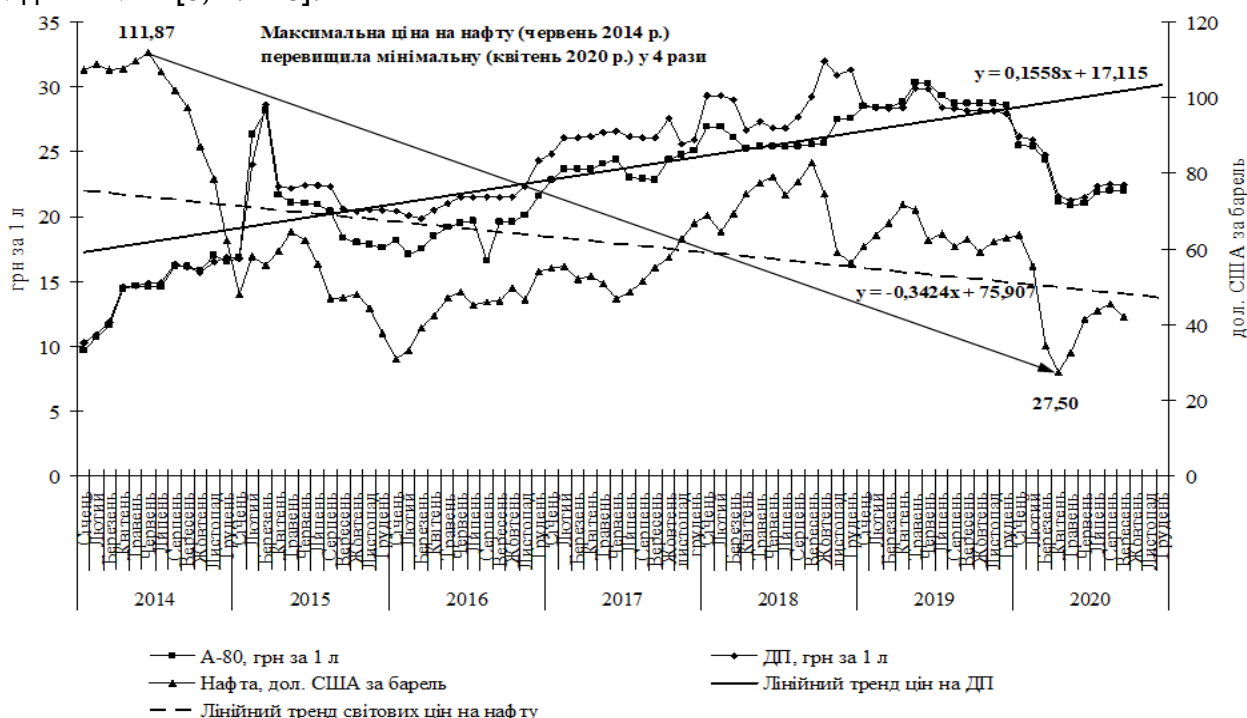

Рис. 3. Динаміка світових цін на нафту та цін бензин і дизельне паливо на АЗС України

Джерело: Побудовано за даними: URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/fuel/>.

Протилежні цінові тенденції на паливно-енергетичні ресурси у світі і в Україні зумовлені насамперед тенденцією до зростання курсу долара на валютному ринку. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що об'єктивною умовою успішного функціонування та розвитку внутрішнього ринку паливно-енергетичних ресурсів є макроекономічна стабільність країни.

Виявити вплив на ціну як окремих факторів, так і їх сукупності й кількісно виміряти його та встановити цінові тренди на паливно-

енергетичні ресурси в аграрному секторі на майбутні періоди можливо за допомогою множинного кореляційно-регресійного аналізу.

Технологія аналізу на основі тренду використовується тоді, коли необхідно виявити загальну тенденцію змін. У такому разі прогнозування значень результативного показника здійснюється на основі динаміки його значень у минулих періодах [3, с. 127].

Для побудови моделі розрахунку роздрібно-ї ціни на дизельне паливо в Україні за-

лежно від світових цін на нафту та курсу долара США використано метод кореляційно-регресійного аналізу. Вихідною інформацією слугує сукупність щомісячних даних щодо світових цін на нафту, роздрібних цін на дизельне паливо в Україні та курсу долара США за період з січня 2014 р. по вересень 2020 р. Результативною ознакою (Y) у моделі стала роздрібна ціна за 1 л дизельного пального в Україні. Як факторні ознаки відібрано світову ціну за 1 барель нафти (X_1) та курс долара США (X_2), які, за гіпотезою дослідження, виявляють найбільший істотний вплив на результативну ознаку.

У загальному вигляді рівняння регресії з параметрами, які оцінюються в дослідженні, має такий вигляд:

$$Y = b_0 + b_1x_1 + b_2x_2,$$

де Y - залежна змінна, яка оцінюється або прогнозується (результативна ознака);

b_0 - вільний член рівняння;

b_1, b_2 - коефіцієнт регресії;

x_1, x_2 - незалежна змінна (факторна ознака), яка використовується для визначення залежної змінної.

Зазвичай аналізу множинної лінійної регресії передують кореляційний аналіз складових парних зв'язків, яких у цьому випадку три: YX_1, YX_2, X_1X_2 .

Отримані у результаті кореляційного аналізу, проведеного засобами MS Excel, парні коефіцієнти кореляції свідчать про дуже тісний прямий зв'язок між другим фактором (курс долара США) і ціною на дизельне паливо в Україні та середній негативний відповідно між першим фактором (світова ціна на нафту) і ціною на дизельне паливо в Україні (табл. 1).

1. Матриця парних коефіцієнтів кореляції та рівень зв'язку між змінними в моделі

Показник	Ціна за 1 л дизельного пального, грн (Y)	Ціна за 1 барель нафти, дол. США (X_1)	Курс 1 долара США, грн (X_2)
Ціна за 1 л дизельного пального, грн (Y)	1		
Ціна за 1 барель нафти, дол. США (X_1)	- 0,346 середній негативний	1	
Курс 1 долара США, грн (X_2)	0,825 дуже високий позитивний	- 0,708 високий негативний	1

Джерело: Розрахунки авторів.

Водночас досліджувані фактори тісно корелюють між собою ($r_{12} = - 0,708$), відповідно їхній вплив на результативний показник певною мірою дублюється в парних коефіцієнтах кореляції. «Чистий» зв'язок характеризують часткові коефіцієнти кореляції. Вони відображають тісноту зв'язку між результативним показником і відповідним фактором при усуненні впливу інших факторних показників:

$$r_{y1.2} = \frac{r_{y1} - r_{y2}r_{12}}{\sqrt{(1-r_{y2}^2)(1-r_{12}^2)}} = \frac{-0,346 - 0,825 * (-0,708)}{\sqrt{(1-0,825^2) * (1-(-0,708)^2)}} = 0,5942,$$

$$r_{y2.1} = \frac{r_{y2} - r_{y1}r_{12}}{\sqrt{(1-r_{y1}^2)(1-r_{12}^2)}} = \frac{0,825 - (-0,346) * (-0,708)}{\sqrt{(1-(-0,346)^2) * (1-(-0,708)^2)}} = 0,8744,$$

$$r_{12.y} = \frac{r_{12} - r_{y1}r_{y2}}{\sqrt{(1-r_{y1}^2)(1-r_{y2}^2)}} = \frac{-0,708 - (-0,346) * 0,825}{\sqrt{(1-(-0,346)^2) * (1-(-0,825)^2)}} = -0,7985.$$

Як показують розрахунки, часткові коефіцієнти кореляції більші порівняно з відповідними парними. Статистично значимі кореляційні залежності, отримані в результаті

розрахунку парних коефіцієнтів кореляції, підтвердилися й при обчисленні часткових коефіцієнтів кореляції. Так, розрахунок часткових коефіцієнтів підтверджує наявність найбільш тісного зв'язку (пряма залежність) між досліджуваною результативною ознакою Y (ціна за 1 л дизельного пального в Україні) та факторною ознакою X_2 (курс долара США).

При цьому виявлено певний взаємний вплив одного фактора на інший. Вплив курсу долара (X_2) послаблює взаємозв'язок між ціною за 1 л дизельного пального в Україні (Y) та світовою ціною на нафту (X_1), оскільки частковий коефіцієнт кореляції між Y і X_1 по модулю значно більший від відповідного парного коефіцієнта кореляції. Аналогічно X_1 (світова ціна на нафту) дещо послаблює вплив X_2 (курс долара) на Y (ціна за 1 л дизельного пального в Україні) (табл. 2).

2. Порівняння вибірових оцінок парних і часткових коефіцієнтів кореляції пар досліджуваних показників

Парні зв'язки	Коефіцієнти кореляції	
	парні	часткові
YX_1	- 0,346	0,594
YX_2	0,825	0,874
X_1X_2	- 0,708	- 0,796

Джерело: Розрахунки авторів.

Важливі характеристики досліджуваних зв'язків можна отримати на основі багатофакторного регресійного рівняння. За результатами регресійного аналізу, проведеного засобами MS Excel, побудовано модель розрахунку роздрібної ціни на дизельне палине в Україні залежно від світових цін на нафту та курсу долара США:

$$Y = - 9,9018 + 0,1192 X_1 + 1,0989 X_2.$$

Коефіцієнти регресії в рівнянні характеризують пропорції впливу відповідних факторів на результативну ознаку. При цьому коефіцієнти регресії характеризують «чистий» вплив факторів, тобто незалежних один від одного.

Так, значення $b_1 = 0,1192$ показує, що при зростанні світової ціни на нафту на 1 дол. США за 1 барель роздрібна ціна 1 л дизельного пального в Україні збільшиться в середньому на 12 коп. при незмінному курсі долара (другий фактор). Значення $b_2 = 1,0989$

показує, що підвищення курсу 1 долара США на 1 грн призведе до зростання роздрібної ціни дизельного пального в Україні на 1,1 грн за 1 л за умови фіксованого незмінного рівня світової ціни на нафту (перший фактор).

Для перевірки значущості коефіцієнтів регресії використовується t-критерій Стюдента. Критичне значення критерію Стюдента при ймовірності 0,95 та числі ступенів свободи 78 ($v = n - p - 1$, де n - кількість спостережень, p - кількість параметрів рівняння регресії) = 81-2-1 становить 1,99.

Розраховані t-статистики коефіцієнтів регресії моделі (b_0, b_1, b_2) перевищують за модулем критичне значення критерію Стюдента ($b_0 = |- 3,8437| > 1,99$; $b_1 = |6,5238| > 1,99$; $b_2 = |15,9186| > 1,99$) (табл. 3). Це свідчить, що всі коефіцієнти моделі статистично значущі.

3. Коефіцієнти регресії і t-статистика моделі

Показник	Коефіцієнти регресії	t-статистика
Y-перетин	- 9,901767256	- 3,84374355
Ціна за 1 барель нафти, дол. США (X_1)	0,119229699	6,523806163
Курс 1 дол. США, грн (X_2)	1,098882092	15,91864581

Джерело: Розрахунки авторів.

Ступінь сукупного впливу обох факторів на результативний показник визначається коефіцієнтами детермінації і множинної кореляції. Коефіцієнт множинної кореляції R характеризує також якість отриманої моделі. Відповідно до розрахунків, у проведеному дослідженні цей коефіцієнт становить 0,89, що свідчить про наявність тісного зв'язку між показниками в моделі та дає підстави стверджувати, що прогноз буде надійним.

Коефіцієнт детермінації (R^2) показує, яка частка варіації досліджуваного результативного показника зумовлена впливом факторів, включених до рівняння множинної регресії. У побудованій моделі розрахунку роздрібної ціни на дизельне палине в Україні залежно від світових цін на нафту та курсу долара США R^2 становить 0,793. Отже, зміна

ціни на дизельне палине в Україні на 79,3 % залежить від світової ціни на нафту та курсу долара. Інші 20,7 % зумовлені факторами, які не враховані в моделі.

Для оцінки достовірності значення множинного коефіцієнта кореляції й регресійного рівняння в цілому використовується F-критерій. Табличне значення F-критерію при ймовірності 0,95 та числі ступенів свободи 78 ($v = n - p - 1 = 81 - 2 - 1$) складає 3,11. Оскільки розрахункове значення коефіцієнта Фішера більше табличного ($149,275 > 3,11$), наявні підстави визнати значення множинного коефіцієнта кореляції, а відтак і рівняння регресії достовірними.

Побудована регресійна модель розрахунку роздрібної ціни на дизельне палине в Україні залежно від світових цін на нафту та

курсу долара США слугує основою для виявлення тенденцій розвитку ринку паливно-енергетичних ресурсів та прогнозування ціни на дизельне паливо в Україні на короткостроковий період.

Графічне зображення фактичних і розрахованих за допомогою регресійної моделі

цін на дизельне паливо на АЗС України дає змогу візуально оцінити адекватність побудованої моделі. Лінійні тренди фактичних і розрахованих ціл практично збіжні (рис. 4), що виступає показником достатньо високої точності прогнозу.

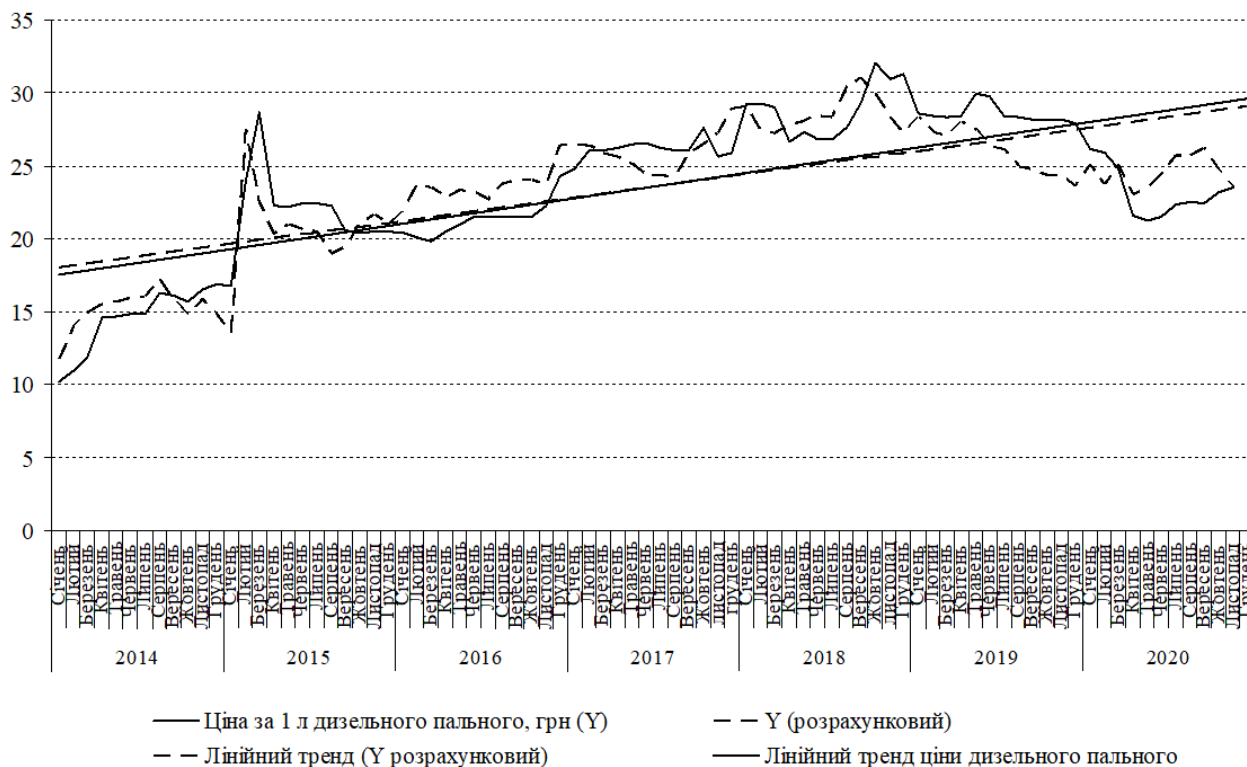

Рис. 4. Динаміка фактичних і розрахованих за допомогою регресійної моделі цін на дизельне паливо на АЗС України

Джерело: Побудовано за даними URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/fuel/> та розрахунками авторів.

Підставивши в рівняння регресії прогнозні значення світових цін на нафту та курсу

долара, отримаємо прогноз ціни на дизельне паливо в Україні (табл. 4).

4. Прогноз роздрібної ціни на дизельне паливо на АЗС України

Ціна за 1 барель нафти, дол. США	Курс 1 долара США, грн		
	28,8	29,4	30,0
41,87	26,79	27,40	28,03
41,62	26,76	27,37	28,00
41,38	26,73	27,35	27,97

Джерело: Розрахунки авторів.

Відповідно до побудованої моделі в короткостроковому періоді роздрібна ціна на дизельне паливо в Україні матиме тенденцію до зростання, що зумовлено впливом основних факторів.

Висновки. Аграрний сектор вирізняється як один з основних споживачів дизельного пального серед усіх видів економічної діяльності в Україні. Попит на енергетичні ресурси у сільському господарстві визначається, насамперед, виробничими потребами, або необхідними виробничими витратами.

Коливання ціни на паливо, хоча значною мірою і впливає на фінансовий стан сільськогосподарських товаровиробників, однак з об'єктивних причин призводить лише до незначних змін в обсязі його закупівель. Коефіцієнт цінової еластичності дизельного пального, спожитого в сільському господарстві у 2011-2019 рр., становив 0,08 (< 1), що слугує свідченням нееластичності попиту на нього. Водночас протягом останніх років спостерігається тенденція до зростання попиту.

Функціонування національного ринку паливно-енергетичних ресурсів зумовлено, насамперед, глобальними тенденціями розвитку світової енергетики, а саме цінами на нафту. Протягом 2014 - 2020 рр. динаміка світових цін на нафту та роздрібних цін на бензин і дизельне паливо на АЗС України мали однакову тенденцію щодо зниження чи підвищення у певні періоди. Водночас в умовах загальносвітового тренду до зниження цін на нафту в Україні спостерігається протилежна тенденція динаміки цін на бензин і дизельне паливо.

Протилежні цінові тенденції на паливно-енергетичні ресурси у світі та в Україні зумовлені передусім тенденцією до зростання курсу долара на валютному ринку. Об'єктивною умовою успішного функціонування та розвитку внутрішнього ринку паливно-енергетичних ресурсів є макроекономічна стабільність країни.

Виявити вплив на ціну як окремих факторів, так і їх сукупності й кількісно виміряти

його та встановити цінові тренди на паливно-енергетичні ресурси в аграрному секторі на майбутні періоди можливо за допомогою множинного кореляційно-регресійний аналізу. Модель розрахунку роздрібною ціни на дизельне паливо в Україні залежно від світових цін на нафту та курсу долара США слугує основою для виявлення тенденцій розвитку ринку паливно-енергетичних ресурсів та прогнозування ціни на дизельне паливо в Україні.

У побудованій моделі розрахунку роздрібною ціни на дизельне паливо в Україні залежно від світових цін на нафту та курсу долара США $R^2 = 0,793$, отже, зміна ціни на дизельне паливо в Україні на 79,3 % залежить від світової ціни на нафту та курсу долара. Інші 20,7 % зумовлені факторами, які не враховані в моделі. Очікується, що в короткостроковому періоді роздрібна ціна на дизельне паливо в Україні матиме тенденцію до зростання, що зумовлено впливом основних факторів.

Список бібліографічних посилань

1. Андрусів У. Я., Мазур І. М. Комплексний підхід до забезпечення раціонального використання енергетичних ресурсів. *Бізнес Інформ*. 2017. № 1. С. 44-49.
2. Гавриш В. І. Забезпечення ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів у аграрному секторі економіки: теорія, методологія, практика : монографія. Миколаїв : МДАУ, 2007. 283 с.
3. Головач А. В., Захожий В. В., Головач Н. А. Статистичне забезпечення управління економікою. Прикладна статистика : навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 333 с.
4. Захарчук О. В., Вишневецька О. В. Використання паливно-енергетичних ресурсів у сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 62-69.
5. Король О. М. Економічний аналіз та оцінка ефективності енергозбереження в сільськогосподарському виробництві. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2011. № 6. С. 149-153.
6. Лір В. Е. Енергонеалежність України: досягнення та перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 2. С. 110-131.
7. Мазур І. М. Теоретичні засади раціонального використання паливно-енергетичних ресурсів. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. Вип. 7. С. 313-320.
8. Маркевич К., Омельченко В. Глобальні енергетичні тренди крізь призму національних інтересів України : аналітична доповідь. Київ : Заповіт, 2016. 118 с.
9. Перебийніс В. І., Федірець О. В. Енергетичний фактор забезпечення конкурентоспроможності продукції : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2012. 190 с.
10. Рейтинг енергоефективності областей України. 2013. 104 с. URL : http://energy-efficiency.in.ua/wp-content/uploads/Uel_13_3.pdf (дата звернення: 14.10.2020).
11. Сахневич Л. В. Стратегія енергоефективності підприємств АПК: теоретико-методичні та прикладні аспекти : монографія. Київ : Кондор, 2016. 280 с.
12. Bejger S. Theoretical Model of Pricing Behavior on the Polish Wholesale Fuel Market. *Folia Oeconomica Stetinensia*. 2016. Vol. 16, Issue 1. P. 286-300. URL : <https://doi.org/10.1515/foli-2016-0019> (дата звернення: 24.10.2020).

References

1. Andrusiv, U.Ya. & Mazur, I. M. (2017). Kompleksnyi pidkhid do zabezpechennia ratsionalnoho vykorystannia enerhetychnykh resursiv [An integrated approach to ensuring the rational use of energy resources]. *Biznes Inform*, vol. 1, pp. 44-49 [In Ukrainian].
2. Havrysh, V.I. (2007). Zabezpechennia efektyvnoho vykorystannia palyvno-enerhetychnykh resursiv u ahrarnomu sektori ekonomiky: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia [Ensuring the efficient use of fuel and energy resources in the agricultural sector of the economy: theory, methodology, practice: monograph]. Mykolaiv: MDAU [In Ukrainian].
3. Holovach, A.V., Zakhoshyi, V.V. & Holovach, N.A. (2005). Statystychne zabezpechennia upravlinnia ekonomikoii. Prykladna statystyka: navch. posib. [Statistical support of economic management. Applied statistics: textbook]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
4. Zakharchuk, O.V. & Vyshnevetska, O.V. (2015). Vykorystannia palyvno-enerhetychnykh resursiv u silskomu hospodarstvi [Use of fuel and energy resources in agriculture]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 62-69 [In Ukrainian].
5. Korol, O.M. (2011). Ekonomichniy analiz ta otsinka efektyvnosti enerhozberezhennia v silskohospodarskomu vyrobnytstvi [Economic analysis and evaluation of energy saving efficiency in agricultural production]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, 6, pp. 149-153 [In Ukrainian].
6. Lir, V.E. (2016). Enerhonezalezhnist Ukrainy: dosiahnennia ta perspektyvy [Energy independence of Ukraine: achievements and prospects]. *Ekonomika i prohnouzuvannia*, 2, pp. 110-131 [In Ukrainian].
7. Mazur, I.M. (2013). Teoretychni zasady ratsionalnoho vykorystannia palyvno-enerhetychnykh resursiv [The theoretical basis of rational use of fuel and energy resources]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho*, 7, pp. 313-320 [In Ukrainian].
8. Markevych, K. Omelchenko, V. (2016). Hlobalni enerhetychni trendy krizy pryizmu natsionalnykh interesiv Ukrainy [Global energy trends through the prism of Ukraine's national interests: an analytical report]. *Analitichna dopovid*. Kyiv: Zapovit [In Ukrainian].

13. BP Statistical Review of World Energy, June 2016. URL : <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf> (дата звернення: 14.10.2020).

14. Strenina M. The World Market of Energy Resources: Problems and Trends. *Revue Européenne du Droit Social*. 2017. Vol. 34, Issue 1. P. 117-122.

9. Perebyynis, V.I. & Fedirets, O.V. (2012). Enerhetychnyi faktor zabezpechennia konkurentospromozhnosti produktsii [Energy factor of competitiveness of production]. Poltava: PUET [In Ukrainian].

10. Reitynh enerhoefektyvnosti oblastei Ukrainy [The energy efficiency rating of regions of Ukraine]. (2013). Ukrainian Energy Index. Retrieved from: http://energy-index.scm.com.ua/media/report/pdf/UEL_13_3.pdf [In Ukrainian].

11. Sakhnevych, L.V. (2016). Stratehiia enerhoefektyvnosti pidpriemstv APK: teoretyko-metodychni ta prykladni aspekty [The strategy of energy efficiency of agricultural enterprises: theoretical and methodological and applied aspects]. Kyiv: Kondor [In Ukrainian].

12. Bejger, S. (2016). Theoretical Model of Pricing Behavior on the Polish Wholesale Fuel Market. *Folia Oeconomica Stetinensia*, 16(1), pp. 286-300 [In English]. <https://doi.org/10.1515/fofi-2016-0019>

13. BP Statistical Review of World Energy. (2016). Retrieved from: <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-full-report.pdf> [In English].

14. Strenina, M. (2017). The World Market of Energy Resources: Problems and Trends. *Revue Européenne du Droit Social*, 34(1), pp. 117- 122 [In English].

Zakharchuk O. V., Matsybora T. V. Development trends of the fuel and energy resources market in agricultural sector of Ukraine

The purpose of the article is to establish the main trends in the development of the market of fuel and energy resources in the agricultural sector, to build a model for calculating the retail price of diesel fuel in Ukraine, depending on world oil prices and the US dollar exchange rate.

Research methods. In the process of research, the dialectical method of scientific cognition, analysis and synthesis, system generalization (establishment of the basic tendencies of development of the market of fuel and energy resources in the agricultural sector, formation of conclusions) is used; analytical alignment of the trend (linear) (identifying the trend in the dynamics of demand for gasoline and diesel fuel) were used; world oil prices and retail prices for gasoline and diesel fuel in Ukraine; correlation and regression analysis (quantitative measurement of the degree of influence on the price of diesel fuel of both individual factors and their combination; construction of a regression model for calculating the retail price of diesel fuel in Ukraine depending on world oil prices and the US dollar exchange rate).

Research results. The main trends in the development of the market of fuel and energy resources in the agricultural sector of Ukraine have been established. The degree of influence of both individual factors and their combination on the price of diesel fuel has been determined. A regression model is built for calculating the retail price of diesel fuel in Ukraine depending on world oil prices and the US dollar exchange rate. A short-term forecast of the price of diesel fuel in Ukraine has been carried out.

Scientific novelty. Based on the establishment of the main trends in the development of the market of fuel and energy resources in the agricultural sector, an econometric model based on multiple linear regression has been built, which allows determining the relationship between the retail price of diesel fuel in Ukraine and the world oil price, as well as the dollar exchange rate.

Practical significance. Conclusions, suggestions and practical recommendations can be used in the development of investment projects in agriculture and the formation of state programs for the agricultural sector development. Tabl.: 4, Figs.: 4. Refs.: 14.

Keywords: fuel and energy resources; the market of fuel and energy resources; diesel fuel; demand; price; price elasticity of demand; agricultural sector; correlation and regression analysis.

Zakharchuk Oleksandr Vasylovych - doctor of economic sciences, professor, head of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Matsybora Tetiana Viktorivna - candidate of economic sciences. senior research fellow, leading research fellow of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: tatyk@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4757-5381>

Захарчук А. В., Мацибора Т. В. Тенденции развития рынка топливно-энергетических ресурсов в аграрном секторе Украины

Цель статьи - установить основные тенденции развития рынка топливно-энергетических ресурсов в аграрном секторе, построить модель расчета розничной цены на дизельное топливо в Украине в зависимости от мировых цен на нефть и курса доллара США.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектический метод научного познания, анализа и синтеза, системного обобщения (установление основных тенденций развития рынка топливно-энергетических ресурсов в аграрном секторе, формирование выводов), аналитическое выравнивание тренда (линейное) (выявление тенденции динамики спроса на бензин и дизельное топливо, мировых цен на нефть и розничных цен на бензин и дизельное топливо в Украине); корреляционно-регрессионный анализ (количественное измерение степени влияния на цену на дизельное топливо как отдельных факторов, так и их совокупности; построение регрессионной модели расчета розничной цены на дизельное топливо в Украине в зависимости от мировых цен на нефть и курса доллара США).

Результаты исследования. Установлены основные тенденции развития рынка топливно-энергетических ресурсов в аграрном секторе Украины. Определена степень влияния на цену на дизельное топливо как отдельных факторов, так и

их совокупности. Построена регрессионная модель расчета розничной цены на дизельное топливо в Украине в зависимости от мировых цен на нефть и курса доллара США. Осуществлен краткосрочный прогноз цены на дизельное топливо в Украине.

Элементы научной новизны. На основе установления главных тенденций развития рынка топливно-энергетических ресурсов в аграрном секторе построена эконометрическую модель, которая основывается на множественной линейной регрессии и позволяет определить зависимость между мировой ценой на нефть и курсом доллара и розничной ценой на дизельное топливо в Украине.

Практическая значимость. Выводы, предложения и практические рекомендации могут быть использованы при разработке инвестиционных проектов в сельском хозяйстве и формировании государственных программ развития аграрного сектора экономики Украины. Табл.: 4. Илл.: 4. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: топливно-энергетические ресурсы; рынок топливно-энергетических ресурсов; дизельное топливо; спрос; цена; ценовая эластичность спроса; аграрный сектор; корреляционно-регрессионный анализ.

Захарчук Александр Васильевич - доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Мацибора Татьяна Викторовна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: tatyk@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4757-5381>

Стаття надійшла до редакції 22.10.2020 р.

Фахове рецензування: 02.11.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Захарчук О. В., Мацибора Т. В. Тенденції розвитку ринку паливно-енергетичних ресурсів в аграрному секторі України. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 80 — 89. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011080>

Zakharchuk, O.V. & Matsybora, T.V. (2020). Tendentsii rozvytku rynku palyvno-enerhetychnykh resursiv v ahrarnomu sektori Ukrainy [Development trends of the fuel and energy resources market in agricultural sector of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 80 — 89 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011080>

* * *

UDC 338.43

JEL Classification: Q13; Q16

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011090>

*R. M. BEZUS, doctor of economic sciences, professor
S. H. BURTAK, candidate of political sciences
L. S. KRIUCHKO, candidate of economic sciences
N. P. DUBROVA, candidate of economic sciences*

Premises and prospects for organising and developing secondary and tertiary producers' cooperatives in Ukraine: the case of dairy service cooperatives

The purpose of the article is to identify the premises and prospects for organising and developing secondary and tertiary producers' cooperatives in Ukraine, specifically for dairy service cooperatives.

Research methods. The research uses dialectical methods of cognition and monographic method - for the analysis of works of Ukrainian and foreign scientists on the problem of agricultural dairy cooperation; empirical and graphical methods - to demonstrate the state of the cooperative movement in European countries and interactions between three levels of cooperatives; remote survey method - to find out the opinions of co-operators about secondary and tertiary cooperatives; abstract logical methods - for theoretical generalizations and formulation of conclusions.

Research results. Most cooperators seek a collective solution to the problems of a competitive business environment in Ukraine. The functioning of cooperative unions, which include dairy cooperatives (secondary cooperatives), improved interaction between participants in the dairy business and contributed to better organization of agricultural production in rural communities. According to the respondents' opinions, the tertiary cooperative is designed to support farmers and cooperatives in solving such significant problems as restrictive legislation, or to support in the process of such critical reforms for agricultural producers as land reform. Those organisations may be able to influence the market conditions, to raise the funding or subsidies for small-scale dairy farmers.

Scientific novelty. This article identified the reasons for small-scale dairy farmers to cooperate and their opinions about premises and prospects for organising and developing secondary and tertiary farming cooperatives in Ukraine. It highlighted perspective points of development and improvement for such organizations to support the further functioning of the rural dairy business in Ukraine. In particular, the respondents of surveyed secondary cooperatives are aware of prospective benefits from cooperative unions and expect something similar from starting the tertiary cooperative. They prefer those to be organised based on sectoral mandate and mainly concentrated on legislation and funding matters, but 80% of respondents have doubts about practical realisation of this idea because of such risks as corruption and shadow economy matters. It is important to stress that secondary cooperatives are the business organizations and in the worldwide experience aiming at marketing, processing or trading the production, gaining the bargaining power and market share.

Practical significance. Scientists and experts of the agricultural economy can use the results of the study to support the development of secondary and tertiary dairy service cooperatives for improving the working conditions in rural communities with cooperatives and business environment for small-scale dairy producers in Ukraine. Tabl.: 2. Figs.: 1. Refs.: 19.

Keywords: agricultural cooperatives; dairy cooperatives; cooperative union; cooperative; secondary and tertiary cooperatives.

Bezus Roman Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, professor of the department of marketing, Dnipro State Economic and Agrarian University (25, S. Efremova St., Dnipro, 49600)

E-mail: bezusrm@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5284-9178>

Burtak Sofiia Hryhorivna - candidate of political sciences, training and gender program manager, Cooperative Academy (31, P. Kalnyshyevskogo Ave, Dnipro, 49000)

E-mail: sofia.burtak@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-8578-0741>

Kriuchko Lesia Stanislavivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of marketing, Dnipro State Agrarian and Economic University (25, S. Efremova St., Dnipro, 49600)

E-mail: kriuchko.l.s@dsau.dp.ua

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-7490-3523>

Dubrova Nataliia Petrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of finance, banking and insurance, Dnipro State Agrarian and Economic University (25, S. Efremova St., Dnipro, 49600)

E-mail: pts_fkg@meta.ua

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-8584-3338>

Scientific problem. In 2019, the registries of the Ukrainian rural authorities suggested there were registered 1286 service cooperatives, and its number is 161 more than in 2018. Although according to the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, the number of Ukrainian service cooperatives that has actually operated in 2019 is 735. The dairy specialisation has been chosen by 186 of such cooperatives [1]. About 43% of officially registered cooperatives have lost their members but the registration is left uncanceled yet. The reason for such a situation is that the heads of inactive cooperatives have been started within several years after the disassociation from the Soviet Union and were similar to collective farms. Due to this, newly created structures were able to satisfy very little of producers' needs that make them look for other forms of cooperation.

Historically, Ukrainian (at the West) cooperative have been thriving at the beginning of the 20th century and the farmers understood the need for organised cooperative relations [16]. The scarcity of natural and credit resources, knowledge, and working experience sharing, joined work for maximising the income, the competitive environment to work are the core reasons for adopting the innovative structure for Ukrainian farmers. The competition issues are exceptionally important nowadays when rural farmers have to fight COVID-19 related economic consequences, an ongoing decrease of productive cattle, and challenging competition with private agricultural enterprises. However, the big idea of effective cooperation has not been realised yet in Ukraine.

According to the Law of Ukraine "On Agricultural Cooperation", any cooperative has the right for voluntary founding or entering the cooperatives' union. Such unions, in their turn, have the right to the founding of the cooperatives' next level union according to the operating area or specialisation of member cooperatives [7]. Thus, a secondary cooperative is a cooperative in which all members are cooperatives, and tertiary cooperative is

a cooperative, the members of which are secondary cooperatives [9].

Foreign cases of founding and running secondary and tertiary farming cooperatives describing both pros and cons of these unions may help to understand the premises and prospects for organising and developing secondary and tertiary farming cooperatives in Ukraine in the nearest future. For example, in the UK the cooperative unions are very helpful for farmers in their fight against prohibitive legislation in such cases as increasing the amount of withdrawable share capital for cooperative needs or enabling the automation of cooperatives' reporting to the government, etc. [9]. These practices may be interested in cooperative management in Ukraine. On the contrary, the Kenya National Federation of Cooperatives over the years of functioning has deviated from such important missions as collaboration, lobbying, and networking to rare training sessions and consultancy. Later, the situation has worsened due to corruptive practices and eventually many member cooperatives withdraw their membership that led to its near-collapse [10, p. 9]. Factors that may lead to the deterioration in the performance of cooperatives' union has to be studied as well as good practices.

Having said that, such multi-stakeholders' structures like secondary and tertiary producers' cooperatives and their activity within rural areas of Ukraine has to be investigated.

Analysis of recent research and publications. Different types of agricultural unions and associations are there in the world for over a century. For instance, one of the first-ever cooperatives' unions has been created in 1870 for all-kind support for consumers and workers' cooperatives in Rochdale, UK. Nowadays, it is still functioning by the name of 'Co-operatives UK' and concentrated on promotion, development, and uniting the cooperative enterprises [13].

Thus, the studying of cooperative has begun since the end of the 19th century. Ingalsbe F. and Groves G. have studied the aspects of the functioning of the oldest cooperative or-

ganisations like Rochdale Pioneers in the United Kingdom and credit cooperative started by Raiffeisen F. in Germany [12, p. 106].

Hoyt A. covered such important matters for agricultural development as attempts to organize primary and secondary cooperatives, and their potential to supply inputs and market farm products in developing countries [11, p. 82].

The recent massive of new practical information on primary and secondary dairy cooperatives came from African, Asian, and Indian farmers and scholars. There, the issues of vertical integration of agricultural cooperatives have become significant within the last ten-year period. Kwanzi M. and Mbohva C. have explored the existing cooperative model of market supply in South Africa [15]. Srinivasan S. and Sundaram B. studied the performance of agricultural cooperatives in connection with socio-economic development in Ethiopia [17, p. 200].

As of Ukrainian scholars, many have devoted their articles to different aspects of the development of the cooperative movement. Such scientist as Zinovchuk V. has dedicated all of his fundamental studies to the problem of agricultural cooperation [4]. His findings are essential for the scientific base of the Ukrainian agricultural cooperation movement.

According to the suggestions of Malik M. and Tarasov D., the cooperative movement usually develops in three basic steps. At the first step, the idea of cooperation spreads that makes many farmers try it [6, p. 49; 19]. The next step is characterised by governments' involvement in the cooperative movement in the forms of registration and performance legislation. Moreover, the final step presents a new quality wave of cooperation based on effective interaction between all interested actors like farmers, cooperatives, consumers, factories, distributors, and government. So far, Ukrainian dairy cooperation remains at the second step meaning there is a demand for research of the described problem.

As of specifically the secondary and tertiary cooperatives in Ukraine, the studies have begun to appear since the latest nineties of 20 century. Since the beginning of the second decade of the 21st century, many international humanitarian and technical assistance development projects have entered the Ukrainian business environment. Their outcomes usually target the capacity and competitiveness in-

crease through support the grants and training for small-scale producers. Such projects provided the new database and business practices for Ukrainian scientists to research. For instance, Amelina Yu. studied the aspects of prospective cooperation of dairy and vegetable small-scale organic producers [1, p. 93]. Bezus R. and Burtak S. have studied the reasons for the crisis of Ukrainian dairy cooperatives. Also, they reveal the problem of capital structure in such cooperatives. Both of these researchers contribute to the educational support of dairy family farms, primary and secondary dairy cooperatives in Ukraine [2].

Having numerous scientists interested in studies on cooperation in Ukraine, still, there are concerns about quasi cooperatives of primal and second level contributing to the all-Ukrainian informational base about cooperation that may lead to negative outputs as decreasing number of real cooperatives and interested farmers in group actions.

There are few studies about the prospects for organising and developing secondary and tertiary producers' cooperatives in Ukraine.

The purpose of the article is to define the premises and prospects for organising and developing secondary and tertiary producers' cooperatives in Ukraine, specifically for dairy service cooperatives.

Research results. The current study on premises and prospects for organizing and developing dairy cooperatives in Ukraine involves the analysis of statistic data from open access sources as well as the phone and online form survey conducted by authors. Six of dairy cooperatives from Dnipro, L'viv, Zaporizhzhia, Kherson regions producing up to 20% of cooperatives' milk in Ukraine (as of 2019) have been studied. All above producers' cooperatives are members of secondary co-ops - Unions.

This study has been structured into two parts. Firstly, the authors studied the theoretical background of secondary and tertiary cooperatives including partial international practices on the studies issues. And finally, the authors determined the prospects and current issues for organising and developing secondary and tertiary farming cooperatives in Ukraine. The dairy service cooperatives were surveyed within phone and online form questioning of 10 respondents including presidents, managers, and members of the studied secondary dairy service cooperatives.

The Ukrainian dairy farmers have several reasons to cooperate. Such as the low income of small-scale dairy farming communities. As of 2020, a large volume of raw milk in Ukraine is still produced by tiny family households. According to the State Statistic Service of Ukraine, in 2019 family households produced 71,8% of raw milk, which makes a massive reserve for milk products for both internal and external markets [8, p. 152]. However, busi-

ness conditions prevent many small producers from further growing and gaining more profit.

To assess the current state of the cooperative movement in European countries with the most powerful agricultural economies. Table 1 includes indicators as the number of cooperatives, number of cooperative members, number of cooperative employees, and annual cooperatives turnover (Table 1).

Table 1. Key statistics data about cooperative movement in European countries with the most powerful agricultural economies

Indicators	Country			
	France	Italy	Germany	Spain
Number of cooperatives	22517	39600	7500	20050
Number of cooperative members	26106829	12620000	22200000	315000
Number of cooperative employees	1217466	1150200	860000	290221
Annual cooperatives turnover, in billions of Euro	307	150	195	22

Source: Created by authors using [14, p. 12].

According to the data from the Table 1, the most developed market for cooperative agriculture has France since this country has the highest economic indicators.

The Netherlands has only 200 producers' cooperatives, which is much lower than in other European countries, but those are enough to support the efficiency of the Dutch agricultural cooperative market.

The shares of agricultural market demonstrates that cooperatives in France have 50% of the French market, Finnish cooperatives - 79%, and in the Netherlands agricultural cooperatives have 83% of the agricultural market. At this point, the Ukrainian sector of cooperative agriculture has much lower performance.

With unstable prices for cattle feed and unpredictable retail prices for raw milk and handcrafted milk products, Ukrainian farmers try to cooperate to reduce the cost of milk production and its delivery to cooling points and milk plants. However, after solving the production costs issues and group sales, Ukrainian co-operators may face issues with tax and social security legislation, village in-

frastructure matters influencing the speed of milk delivery, etc. Besides, small-scale producer and their unions have always to compete with agricultural enterprises and even holding companies. Protecting the rights and business interests are essential reasons for Ukrainian dairy farmers to cooperate.

About 10% of cooperatives in Ukraine are members of the secondary cooperatives (unions). The biggest union has 40 cooperatives and the total of dairy member cooperatives in this unions is 27 (table 2). 2 unions market milk to the processors however one of those has started building the processing plant. Other unions usually provide consultancy, advisory, education, and advocacy services.

The basic idea behind the cooperation of cooperatives has been described in the sixth cooperative principle. According to the International Co-operative Alliance, this principle states that "cooperatives serve their members most effectively and strengthen the cooperative movement by working together through local, national, regional and international structures" [13].

Table 2. Top of Ukrainian Cooperative Unions (as of 2020)

№	Name	Regions	Member coops	Dairy coops	Milk sales via the Union
1	Cooperative union of agricultural service cooperatives «Fayni Gazdy»	Ternopil, Khmelnytsk, Kyiv, Ivano-Frankivs'k, Volyn	40	4	No
2	Cooperative union of agricultural service cooperatives «Rivnopravnist»	L`viv, Ternopil`, Ivano-Frankivs'k	12	12	Yes*
3	Union of agricultural service cooperatives «Gospodar»	Dnipropetrovs`k, Zaporizhzhia, Kherson, Kirovograd	8	6	Yes
4	Union of cooperatives and private entrepreneurs for production of agricultural natural products «Opilskyy kray»	Ivano-Frankivs'k	4	1	No
5	Union of agricultural service cooperatives «Hospodar Pidhirya»	Lviv, Chernivtsi	4	1	No
6	Chernigiv regional union of agricultural service cooperatives «Polissya»	Chernihiv	3	2	No
7	Union of agricultural service cooperatives «Chernihivshchina ekolohichna»	Chernihiv	2	1	No
8	Cooperative union of agricultural service cooperatives «Agro-Yednist»	Cherkasy	2	0	No
TOTAL			75	27	

*marketing the milk via cooperative union private firm «Cooperative Solidarnist'».

Source: Created by the authors.

According to the theories and evidence from the scientific literature on the studied issue and revised dairy cooperatives, the secondary cooperatives have a structure depicted in Figure.

Historically, Ukrainian agricultural co-operators have been having constant attempts

to start an efficient secondary all-Ukrainian cooperative for agricultural producers. Unfortunately, such organisations were not able to support all the cooperation actors' needs and resolve all the problems.

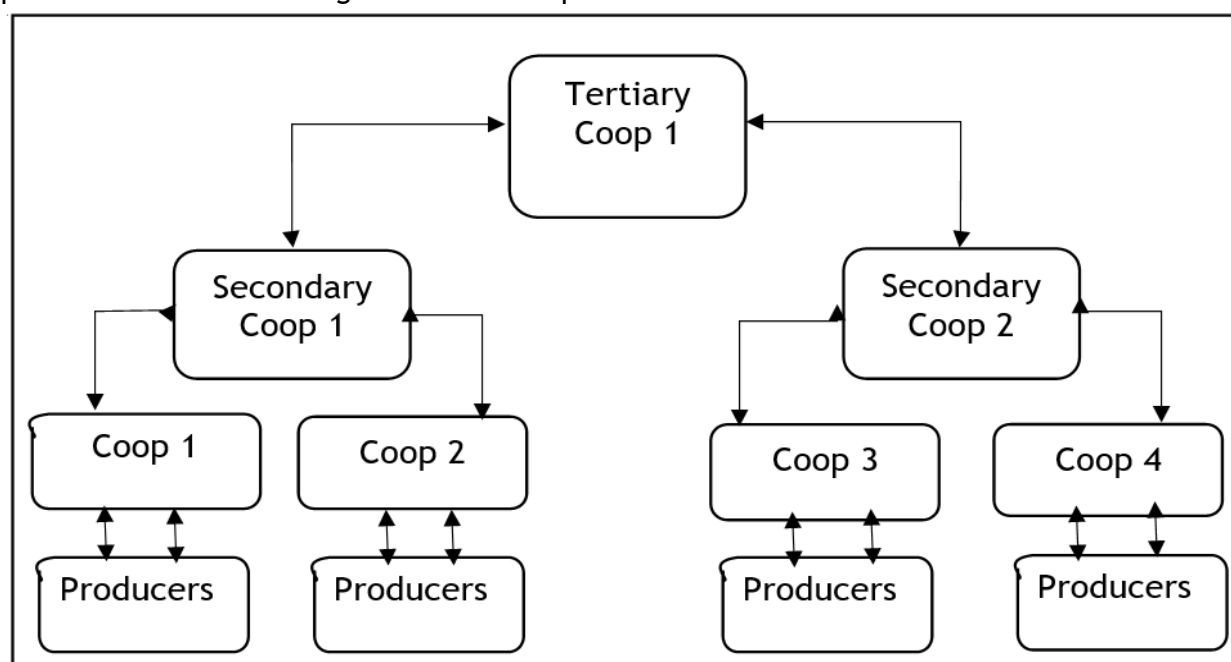

Figure. Membership in the primary, secondary, and tertiary cooperatives

Source: Created by authors.

Since Ukraine gained independence, the cooperatives that usually were ex-collective farms united into the All-Ukrainian Comity of Cooperatives financed from farmers' social security funds. Having involuntary nature and rather political than social and economic purposes, this organisation decreased its influence within the next decade and eventually closed.

According to Zinovchuk's V. findings, after the mentioned Comity meeting in 1998, the National Association of agricultural cooperatives of Ukraine was established and became an important body for agricultural cooperatives in Ukraine. However, the evolution of this Association was not fast enough to protect agricultural cooperatives in a rapidly changing environment [19, pp. 76-77].

In 2017, 5 cooperative unions have started the first-ever tertiary cooperative in the Ukrainian agricultural sector of the economy named All-Ukrainian Agrarian Forum. In 2020, this organization is mainly busy with legislation lobbying concerning agricultural production with limited attention to dairy farmers [3].

To determine what premises and prospects the members and managers of dairy cooperatives have, the authors conducted a phone and online form survey of 10 respondents. The respondents were presidents, managers, and members of the studied secondary dairy service cooperatives.

The survey was designed in a form of wide open question: "Please name and describe premises and prospects for organising and developing secondary and tertiary dairy service cooperatives". In case, if the respondent is not able to give a detailed and structured answer, the interviewer may have asked listed specific questions:

- Why did you established or entered the secondary cooperative?
- What kind of expectations did you have before entering?
- What results did you get from the secondary cooperative?
- Do you seek to enter or start the tertiary cooperative? Why?
- What purposes will it have?

All of the respondents stated that a secondary cooperative (usually union) was necessary for protecting the rights and interests of dairy cooperatives as actors of the actual Ukrainian dairy market.

80% of respondents expected from secondary cooperative more informational support such as cooperative matters' education, sharing practices of production and administration of business, updating of technologies. 50% of respondents expected to get more information and chances for credits and funding for their cooperative from the Ukrainian government or international funding bodies. 100% of respondents expected better marketing of their milk.

60% of respondents were satisfied with the training about cooperatives and better prices they get after joining the secondary cooperative. 70% liked the new cooling points and trucks they were able to get through funding or cheaper credit from the union. 20% of respondents were not satisfied by their membership in a secondary dairy cooperative because of the lack of real collaboration, no transparency in its management, and low retail prices for milk.

The idea to have a big all-Ukrainian association of dairy service cooperatives (or tertiary cooperative) to solve the issues of studied cooperatives as lobbying the legislation changes, influencing the milk prices, modernising the production of milk, creating reliable credit unions are attractive for 100% of surveyed organizations. However, 90% of respondents share their doubts in a realisation of this idea. 70% of respondents expect low transparency in administrating such an organisation and subsequently high corruption level. 80% of respondents stated that tertiary cooperative would be very helpful while the land reform is happening to protect their land rights, but they do not know how to organise it. 40% of respondents think that an efficient tertiary dairy cooperative should be focused specifically on dairy service cooperative to be fully concentrated on the interests of its members and not its own services.

Thus, members and managers of surveyed secondary cooperatives are aware of prospective benefits from cooperative unions and expect something similar or even better from starting the tertiary cooperative. In Ukraine, they prefer it to be organised based on sectorial mandate and mainly concentrated on legislation and funding matters.

Conclusions. Low incomes, unsafe working conditions, long working hours, feeling of low social security, and willingness for development usually motivate Ukrainian small-scale

dairy producers to cooperate in the hope to get better selling prices for their milk and cheaper feed and fertilisers.

The shares of agricultural markets in the European countries as France and the Netherlands are up to 83% that shows a possibility for further development for Ukrainian cooperatives, including dairy ones.

Surveyed respondents are sure that tertiary cooperative is a body for farmers' protection. The primary cooperatives start to need higher level of cooperation when they face an issues which need the legislation change or crucial for agricultural producers reforms such as land reform. Also, those organisations may be able to influence the market conditions, to

raise the funding or subsidies for small-scale dairy farmers.

In general, the secondary and tertiary dairy cooperatives according to the surveyed co-operators should support the farmers' negotiations in the value chain affecting the dairy farming sector: suppliers, processors, traders, government. To manage those actors in more efficient and using bargaining power on behalf of small-scale producers. Nevertheless, taking into account the existing issues of the Ukrainian business environment as corruption or shadowed economy, the governance structure, management and transparency of those secondary or tertiary levels of cooperatives are very important to gain trust of producers.

Список бібліографічних посилань

1. Амеліна Ю. С. Економічний розвиток сільськогосподарських підприємств органічного овочівництва та плодівництва : дис... канд. екон. наук: 08.0.04. Дніпропетровськ, 2016. 216 с.
2. Безус Р., Буртак С. Чому кооперативи помирають в Україні? 2018. URL : <https://kurkul.com/spetsproekty/248-chomu-v-ukrayini-pomirayut-kooperativi>.
3. Всеукраїнський аграрний форум, 2020. URL : <http://unaf.org.ua/ua/>.
4. Зіновчук В. В., Довженко В. А. Сільськогосподарська кооперація: проблеми та перспективи. *Економіка АПК*. 2017. № 9. С. 90-96. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2017_9_17.
5. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання. *Державна служба статистики України*, 2020. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/edrpy/ukr/EDRPU_2020/ks_opfg/ks_opfg_0720.htm.
6. Малік М. Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. *Економіка АПК*. 2010. № 3. С. 45-49.
7. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України № 819-IX від 21 липня 2020 р. / Верховна Рада України, 2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>.
8. Структура виробництва продукції тваринництва за видами виробників. *Державна служба статистики України*, 2020. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf.
9. Co-operative and Community Benefit Societies Act (2014) London: UK Law. Legislation.gov.uk. URL : <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2014/14/contents>.
10. Fredrick O. Wanyama. Surviving liberalization: the co-operative movement in Kenya. *Coop Africa, Working paper*. 2009. № 3. P. 9. URL : https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---coop/documents/publication/wcms_117886.pdf.
11. Hoyt A. Cooperatives in other countries. In *Cooperatives in agriculture*, ed. D. Cobia, 1989. P. 81-97. New Jersey, USA: Prentice-Hall, Inc.
12. Ingalsbe G., Groves F. Historical development. In *Cooperatives in agriculture*, ed. D. Cobia, 1989. P. 106-120. New Jersey, USA: Prentice-Hall, Inc.
13. International Co-operative Alliance. *Cooperative identity*, 2020. URL : <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity>.
14. Karakas C. Cooperatives: Characteristics, activities, status, challenges. European Parliamentary Research Service, 2019. URL : [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635541/EPRS_BRI\(2019\)635541_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635541/EPRS_BRI(2019)635541_EN.pdf).
15. Kwanzi M., Mbohva C. Exploring the Secondary Co-operative Model in the Supply of Fabric to Primary Sewing Co-operatives. Proceedings of the 2017 International Symposium on Industrial Engineering and Operations Management (IEOM), Bristol, UK, 2017. July 24-25.

References

1. Amelina, Yu.S. (2016). Ekonomichnyi rozvytok silskohospodarskykh pidpriemstv orhanichnoho ovochivnytstva ta plodivnytstva [Economic development of agrarian enterprises in organic olericulture and pomiculture]. Candidate's thesis. Dnipropetrovsk: DSAEU [In Ukrainian].
2. Bezus, R. & Burtak, S. (2018). Chomu kooperatyvy pomiraiut v Ukraini [Why coops die in Ukraine?]. Retrieved from: <https://kurkul.com/spetsproekty/248-chomu-v-ukrayini-pomirayut-kooperativi> kurkul.com [In Ukrainian].
3. Vseukrainskyi ahraryni forum [All-Ukrainian Agrarian Forum]. (2020). Retrieved from: <http://unaf.org.ua/ua/> [In Ukrainian].
4. Zinovchuk, V.V. & Dovzhenko, V.A. (2017). Silskohospodarska kooperatsiia: problemy ta perspektivy [Agricultural cooperation: problems and perspectives]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 90-96. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2017_9_17 [In Ukrainian].
5. Kilkist yurydychnykh osib za orhanizatsiino-pravovymi formamy hospodariuvannia. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Number of legal entities by organizational and legal forms of management]. (2020). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpy/ukr/EDRPU_2020/ks_opfg/ks_opfg_0720.htm [In Ukrainian].
6. Malik, M.Yo. (2010). Problemni pyttannia rozvytku kooperatsii ta intehtatsiinykh vidnosyn v APK [Problematic issues of cooperation and integration relations in the agro-industrial complex]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 45-49 [In Ukrainian].
7. Pro silskohospodarsku kooperatsiiu: Zakon Ukrainy # 819-IX vid 21 lypnia 2020 r. [On Agricultural Cooperation. Law of Ukraine No. 819-IX from July 21, 2020]. (2020). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text> [In Ukrainian].
8. Struktura vyrobnytstva produktsii tvarynyntstva za vydamy vyrobnykiv [Structure of livestock production according to types of producers]. (2020). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf [In Ukrainian].
9. Co-operative and Community Benefit Societies Act (2014). London: UK Law. Retrieved from: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2014/14/contents> [In English].
10. Fredrick, O. Wanyama (2009). Surviving liberalization: the cooperative movement in Kenya. *Coop Africa, Working paper*, 3, p. 9. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---coop/documents/publication/wcms_117886.pdf [In English].
11. Hoyt, A. (1989). Cooperatives in other countries. In *Cooperatives in agriculture*, pp. 81-97. D. Cobia (Ed.). New Jersey, USA: Prentice-Hall, Inc [In English].

16. Shpykuliak O., Sakovska O. Agricultural cooperation as an innovation for rural development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6. № 3. P. 183-189. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-3-183-889>.

17. Srinivasan S., Sundaram B. Performance of Agricultural Cooperatives to Endorse Socio-Economic Development in Ethiopia. *International Research Journal of Science and Technology*. 2020. Vol. 1. Issue 3. P. 199-205.

18. Tarasov D. Key aspects of service cooperatives in the agricultural sector of Ukraine. 2014. URL: http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/stattya_tarasov_ang.doc

19. Zinovchuk V. Supporting agribusiness in Ukraine: Cooperatives and beyond, 2007. URL : <http://vadyba.asu.lt/9/73.pdf>.

12. Ingalsbe, G. & Groves, F. (1989). Historical development. In *Cooperatives in agriculture*, pp. 106-120. D. Cobia (Ed.). New Jersey, USA: Prentice-Hall, Inc [In English].

13. International Co-operative Alliance (2020). Cooperative identity Retrieved from: <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity> [In English].

14. Karakas, C. (2019). Cooperatives: characteristics, activities, status, challenges. European Parliamentary Research Service Retrieved from: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635541/EPRS_BRI\(2019\)635541_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635541/EPRS_BRI(2019)635541_EN.pdf) [In English].

15. Kwanzi, M. & Mbohva, C. (2017). Exploring the Secondary Co-operative Model in the Supply of Fabric to Primary Sewing Co-operatives. *Proceedings of the 2017 International Symposium on Industrial Engineering and Operations Management (IEOM)*, Bristol, UK, July 24-25 [In English].

16. Shpykuliak, O. & Sakovska, O. (2020). Agricultural cooperation as an innovation for rural development. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 6(3), pp. 183-189 [In English]. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-3-183-889>.

17. Srinivasan, S. & Sundaram, B. (2020). Performance of Agricultural Cooperatives to Endorse Socio-Economic Development in Ethiopia *International Research Journal of Science and Technology*, vol. 1 (3), pp. 199-205 [In English].

18. Tarasov, D. (2014). Key aspects of service cooperatives in the agricultural sector of Ukraine. Retrieved from: http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/stattya_tarasov_ang.doc [In English].

19. Zinovchuk, V. (2007), Supporting agribusiness in Ukraine: Cooperatives and beyond. Retrieved from: <http://vadyba.asu.lt/9/73.pdf> [In English].

Безус Р. М., Буртак С. Г., Крючко Л. С., Дуброва Н. П. Передумови і перспективи організації та розвитку сільськогосподарських кооперативів другого і третього рівнів в Україні: приклад молочних обслуговуючих кооперативів

Мета статті – виявити передумови і перспективи організації та розвитку сільськогосподарських кооперативів другого і третього рівнів в Україні, зокрема молочних обслуговуючих кооперативів.

Методика дослідження. Використано методи: діалектичного пізнання та монографічний – для аналізу робіт українських і зарубіжних вчених із проблеми сільськогосподарської молочної кооперації; емпіричні й графічні – для демонстрації стану кооперативного руху в європейських країнах і взаємодії кооперативів трьох рівнів; дистанційного опитування – для з'ясування думки кооператорів про сільськогосподарські кооперативи другого і третього рівнів; абстрактно-логічні – для теоретичних узагальнень і формулювання висновків.

Результати дослідження. Встановлено, що більшість кооператорів прагнуть до колективного вирішення проблем конкурентного ділового середовища в Україні. Функціонування об'єднань молочних кооперативів (кооперативів другого рівня) дозволило поліпшити взаємодію між учасниками молочної бізнесу і сприяло кращій організації сільськогосподарського виробництва в сільських громадах. На думку респондентів, кооператив третього рівня покликаний підтримувати фермерів і кооперативи при вирішенні таких істотних проблем, як обмежувальне законодавство, або в процесі таких критично важливих реформ для сільськогосподарських виробників, як земельна. Ці організації можуть мати можливість впливати на ринкові умови, залучати фінансування або субсидії для дрібних молочних виробників.

Елементи наукової новизни. Визначено причини кооперації дрібних молочних фермерів і їхня думка про передумови та перспективи організації та розвитку сільськогосподарських кооперативів другого і третього рівнів в Україні. Позначено перспективні точки розвитку і вдосконалення цих організацій з метою підтримки функціонування сільського молочної бізнесу в Україні. Зокрема, респонденти кооперативів другого рівня обізнані про передбачувані вигоди від кооперативних об'єднань і чекають подібного від створення кооперативу третього рівня. Вони очікують, що він буде організований на основі галузевих повноважень і в основному зосереджений на питаннях законодавства та фінансування. Разом із тим 80% респондентів сумніваються в практичній реалізації цієї ідеї через ризики корупції та тінізації економіки. При цьому об'єднання кооперативів є діловими організаціями, а в контексті світового досвіду спрямовані на маркетинг, переробку або торгівлю продукцією, здобуття переговорної сили та частки ринку.

Практична значущість. Вчені та експерти аграрної економіки можуть використовувати результати дослідження для підтримки розвитку молочних обслуговуючих кооперативів другого і третього рівнів в Україні, для поліпшення умов праці в селах із кооперативами та бізнес-середовища для дрібних виробників молочної продукції в Україні. Табл.: 2. Рис.: 1. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: сільськогосподарські кооперативи; молочні кооперативи; кооперативи; об'єднання кооперативів; вторинні і третинні кооперативи.

Безус Роман Миколайович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет (49600, м. Дніпро, вул. С. Єфремова, 25)

E-mail: bezusrm@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-5284-9178>

Буртак Софія Григорівна – кандидат політичних наук, менеджер тренінгових і гендерних програм, Кооперативна Академія (49000, м. Дніпро, просп. П. Калнишевського, 31)

E-mail: sofia.burtak@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-8578-0741>

Крючко Леся Станіславівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет (49600, м. Дніпро, вул. С. Єфремова, 25)

E-mail: kriuchko.l.s@dsau.dp.ua

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-7490-3523>

Дуброва Наталя Петрівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет (49600, м. Дніпро, вул. С. Єфремова, 25)
E-mail: pts_fkg@meta.ua
ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-8584-3338>

Безус Р. Н., Буртак С. Г., Крючко Л. С., Дуброва Н. П. Предпосылки и перспективы организации и развития сельскохозяйственных кооперативов второго и третьего уровней в Украине: пример молочных обслуживающих кооперативов

Цель статьи - выявить предпосылки и перспективы организации и развития сельскохозяйственных кооперативов второго и третьего уровней в Украине, в частности молочных обслуживающих кооперативов.

Методика исследования. Используются методы: диалектические познания и монографический - для анализа работ украинских и зарубежных ученых по проблеме сельскохозяйственной молочной кооперации; эмпирические и графические - для демонстрации состояния кооперативного движения в европейских странах и взаимодействия кооперативов трёх уровней; дистанционного опроса - для выяснения мнения кооператоров о сельскохозяйственных кооперативах второго и третьего уровней; абстрактно-логические - для теоретических обобщений и формулировки выводов.

Результаты исследования. Установлено, что большинство кооператоров стремятся к коллективному решению проблем конкурентной деловой среды в Украине. Функционирование объединений молочных кооперативов (кооперативов второго уровня) позволило улучшить взаимодействие между участниками молочного бизнеса и способствовало лучшей организации сельскохозяйственного производства в сельских общинах. По мнению респондентов, кооператив третьего уровня призван поддерживать фермеров и кооперативы при решении таких существенных проблем, как ограничительное законодательство, или в процессе таких критически важных реформах для сельскохозяйственных производителей, как земельная. Эти организации могут иметь возможность влиять на рыночные условия, привлекать финансирование или субсидии для мелких молочных фермеров.

Элементы научной новизны. Определены причины кооперации мелких молочных фермеров и их мнение о предпосылках и перспективах организации и развития сельскохозяйственных кооперативов второго и третьего уровней в Украине. Обозначены перспективные точки развития и совершенствования этих организаций с целью поддержки функционирования сельского молочного бизнеса в Украине. В частности, респонденты кооперативов второго уровня осведомлены о предполагаемых выгодах от кооперативных объединений и ожидают подобного от создания кооператива третьего уровня. Они ожидают, что он будет организован на основе отраслевых полномочий и в основном сосредоточен на вопросах законодательства и финансирования. Вместе с тем 80% респондентов сомневаются в практической реализации этой идеи из-за рисков коррупции и теневизации экономики. При этом, объединения кооперативов являются деловыми организациями, а в контексте мирового опыта направлены на маркетинг, переработку или торговлю продукцией, получение переговорной силы и доли рынка.

Практическая значимость. Учёные и эксперты аграрной экономики могут использовать результаты исследования для поддержки развития молочных обслуживающих кооперативов второго и третьего уровней в Украине, для улучшения условий труда в селах с кооперативами и бизнес-среды для мелких производителей молочной продукции в Украине. Табл.: 2. Илл.: 1. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: сельскохозяйственные кооперативы; молочные кооперативы; кооперативы; объединения кооперативов; вторичные и третичные кооперативы.

Безус Роман Николаевич - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры маркетинга, Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет (49600, г. Днепр, ул. С. Єфремова, 25)
E-mail: bezusrm@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-5284-9178>

Буртак София Григорьевна - кандидат политических наук, менеджер тренинговых и гендерных программ, Кооперативная Академия, (49000, г. Днепр, просп. П. Калнышевского)
E-mail: sofia.burtak@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-8578-0741>

Крючко Леся Станиславовна - кандидат экономических наук, доцент кафедры маркетинга, Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет (49600, г. Днепр, ул. С. Єфремова, 25)
E-mail: kriuchko.l.s@dsau.dp.ua

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-7490-3523>

Дуброва Наталья Петровна - кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет (49600, г. Днепр, ул. С. Єфремова, 25)
E-mail: pts_fkg@meta.ua

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-8584-3338>

The article has been received 12.11.2020

Revision: 20.11.2020

Бібліографічний опис для цитування:

Bezus R. M., Burtak S. H., Kriuchko L. S., Dubrova N. P. Premises and prospects for organising and developing secondary and tertiary producers' cooperatives in Ukraine: the case of dairy service cooperatives. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 90 – 98. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011090>

Bezus, R.M., Burtak, S.H., Kriuchko, L.S. & Dubrova, N.P. (2020). Premises and prospects for organising and developing secondary and tertiary producers' cooperatives in Ukraine: the case of dairy service cooperatives. *Економіка АПК*, 11, pp. 90 – 98 [In English] <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011090>

*

**Р. Я. КОРИНЕЦЬ, кандидат економічних наук
Г. Л. ПЕРЕРВА**

Оцінка перспектив підтримки підприємництва територіальними громадами

Мета статті - презентувати результати дослідження уявлень керівників і фахівців територіальних громад Черкаської області стосовно розвитку сільськогосподарського підприємництва у громадах і зроблених на їх основі пропозицій щодо модернізації таких уявлень відповідно до сучасних викликів та потреб сільської економіки.

Методика дослідження. Для ідентифікації уявлень керівників та фахівців територіальних громад щодо розвитку сільськогосподарського підприємництва використано метод опитування шляхом письмового анкетування. Аналіз результатів опитування дав можливість отримати характеристики його складових, а використання методу синтезу - загальну картину уявлень респондентів щодо розвитку сільськогосподарського підприємництва, а також можливість сформулювати пропозиції щодо їх модернізації.

Результати дослідження. Проведено оцінку уявлень керівників і фахівців територіальних громад Черкаської області щодо розвитку сільськогосподарського підприємництва у громадах та їх впливу на місцеву економіку. Визначено коло завдань для модернізації таких уявлень відповідно до існуючих викликів та потреб територіальних громад.

Елементи наукової новизни. Запропоновано підходи до розвитку сільськогосподарського підприємництва у територіальних громадах.

Практична значущість. Результати проведеної у ході дослідження оцінки уявлень керівників і фахівців територіальних громад стосовно розвитку сільськогосподарського підприємництва у громадах, запропоновані рекомендації можуть бути використані центральними та місцевими органами влади, територіальними громадами, організаціями, чия діяльність спрямована на розвиток сільськогосподарського підприємництва, при формуванні та реалізації політики сільського розвитку як на національному, так і місцевому рівнях. Табл.: 1. Рис.: 7. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: сільське господарство; сільськогосподарське підприємництво; сільський розвиток; фермерське господарство; територіальна громада; економіка; Черкаська область.

Корінець Роман Ярославович – кандидат економічних наук, почесний президент Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України (03680, м Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: rkorinets@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4243-6745>

Перерва Григорій Леонідович - генеральний директор Товариства з обмеженою відповідальністю «Рейтингове агентство «Євро-Рейтинг» (02105, м. Київ, просп. Миру, 15А, оф. 316)
E-mail: hrihoriy.pererva@gmail.com

Постановка проблеми. Більшість територіальних громад (ТГ), що утворилися в процесі децентралізації державної влади в Україні, є сільськими. Окрім того, до складу міських та селищних ТГ входять сільські населені пункти [4]. Очевидно, що сільський спосіб життя [11] характерний для більшості ТГ. Під цим маємо на увазі передусім зайнятість у виробництві сільськогосподарської продукції та проживання у сільській місцевості. Незважаючи на те, що частка сільського населення, зайнятого у сільському господарстві зменшується як в Україні, так і у світі [5], сільське господарство залишається важливою складовою економіки сільських громад [6], де спостерігаються такі явища, як неформальна зайнятість, а також самостійна за-

йнятість, яка більше ніж удвічі вища у сільській місцевості порівняно з міськими поселеннями (91 % проти 42,2 %) [12].

Отже, розвиток сільськогосподарського підприємництва мав би стати важливим завданням для більшості ТГ країни.

Бачення керівників і фахівців органів управління ТГ часто має ключове значення при плануванні та реалізації місцевої політики, місцевих дій щодо розвитку сільськогосподарського підприємництва. Важливо знати й розуміти існуючі уявлення, щоб оцінити їхній вплив на розвиток сільськогосподарського підприємництва та, за потреби, здійснити корекцію таких уявлень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У European Network for Rural Development наголошують на тому, що сільські підприємці постають перед складними

викликами в економічно складні часи, звідси підтримку потрібно ретельно планувати та орієнтувати [21]. Розвиток підприємництва в сільській місцевості пов'язаний з наявністю певного місця та часу відповідних ресурсів, як матеріальних, так і нематеріальних. Адекватний капітал та люди з правильними знаннями та готовністю нести ризик можуть сприяти цьому [19]. Група європейських дослідників сільського підприємництва з тих соціально-економічних факторів, які впливають на підприємництво, виділяють соціальний капітал, управління та культурну спадщину [20].

Останнім часом у сільських громадах України зростає розуміння того, що без фермерства складно сподіватися на розвиток економіки, соціальне формування своєї громади, на інвестиції [3]. Територіальні громади затверджують власні програми на підтримку фермерських господарств [16] та переймаються питаннями взаємодії з місцевим бізнесом, зокрема з фермерами [2]. Водночас зазначені процеси, за невеликим винятком [9], поки що в Україні залишаються поза увагою українських науковців.

Мета статті - презентувати результати дослідження уявлень керівників і фахівців територіальних громад Черкаської області

стосовно розвитку сільськогосподарського підприємництва у громадах і зроблених на їх основі пропозицій щодо модернізації таких уявлень відповідно до сучасних викликів та потреб сільської економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Для того щоб зрозуміти, наскільки ТГ готові перейнятися проблемами сільськогосподарського підприємництва, у 2020 р. авторами проведено опитування, де респондентами стали представники 24 ТГ Черкаської області: керівники чи фахівці структурних підрозділів, як правило, економічного спрямування, а також 2 голови громад.

Дослідження дали можливість виявити, що у жодній із 24 громад, більшість з яких є сільськими, не існує спеціалізованої інституції, яка б опікувалася проблемами розвитку сільськогосподарського підприємництва.

Про те, що громада планує реалізовувати проекти в аграрному секторі в 2020 р., ствердну відповідь надали лише 8,3% представників ТГ. Ще 29,2% опитаних схиляються до таких дій. Якщо припустити, що половина з тих респондентів, які не мають відповіді на поставлене запитання, підтримає таку ідею, то можна стверджувати про перспективи появи їхніх проектів в аграрному секторі у більше ніж половини громад.

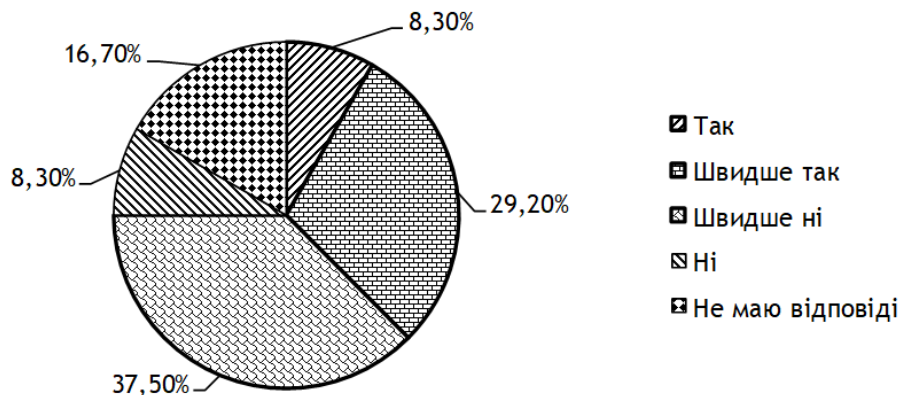

Рис. 1. Наміри громад реалізовувати проекти в аграрному секторі

Джерело: Власні розрахунки.

Водночас таку ситуацію можна також трактувати як доволі дивну та тривожну, зважаючи на важливість сільського господарства для абсолютної більшості громад. Чому вона склалася в органах управління ТГ «аграрної» Черкащини, наскільки вона виправдана - все це може бути темою нового дослідження. Можна зробити припущення, що спрацьовує історична пам'ять: у ще недавньому минулому посадові особи сільських рад не часто займалися вирішенням

економічних проблем. Та у процесі децентралізації ситуація змінилася кардинально: отримані ТГ повноваження зобов'язують їх стати значно відповідальнішими за місцеву економіку, невід'ємною частиною якої виступає сільське господарство. Зважаючи на таке, слід наголошувати на важливості й необхідності ментальних змін серед працівників органів управління ТГ і відповідної системної роботи, спрямованої на формування та пришвидшення таких змін.

Оптимістичним щодо участі сільських громад у трансформації і розвитку місцевої сільськогосподарської економіки можна вважати певною мірою те, що майже третина опитаних схиляється до потреби реалізовувати проєкти в аграрному секторі (відповідь «Швидше так»). Це дає підстави сподіватися, що найближчим часом у окремих ТГ буде вироблена власна місцева аграрна політика. Проте поки що тільки в окремих, оскільки більша частина відповідей респондентів не дає підстав для тотального оптимізму.

Прослідковується відносно високий рівень неготовності ТГ вкладати ресурси у

розвиток сільськогосподарського підприємництва: 30,4% респондентів заявили, що громади абсолютно не готові вкладати власні ресурси в аграрні проєкти. Інші громади готові виділити відносно невеликі ресурси на аграрні проєкти - до 100 тис. грн (рис. 2). Та цього може бути цілком достатньо для підтримки мікро- і малого підприємництва, зокрема сімейних фермерських господарств, особливо якщо спланувати їхнє використання як інструмент стимулювання залучення приватних інвестицій у місцеву сільськогосподарську економіку.

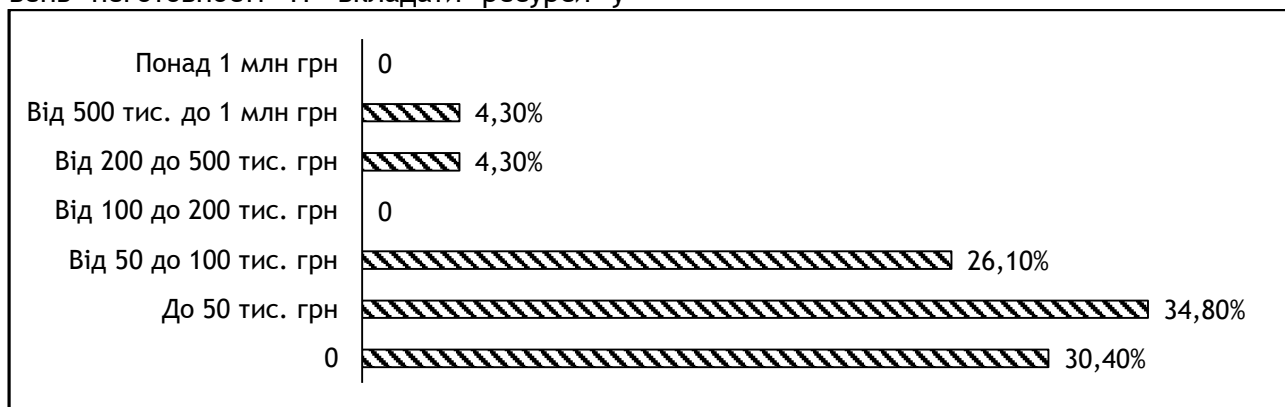

Рис. 2. Обсяг власних коштів, що громада готова вкласти в аграрні проєкти

Джерело: Власні розрахунки.

Розподіл відповідей (учасники могли обрати кілька відповідей) на запитання «В яких типах проєктів зацікавлені громади?» слугує демонстрацією переважання матеріалістичного мислення в органах управління

ТГ: бажання будувати інфраструктурні об'єкти більше ніж удвічі перевищує бажання розвивати соціальний капітал громад через реалізацію м'яких проєктів (рис. 3).

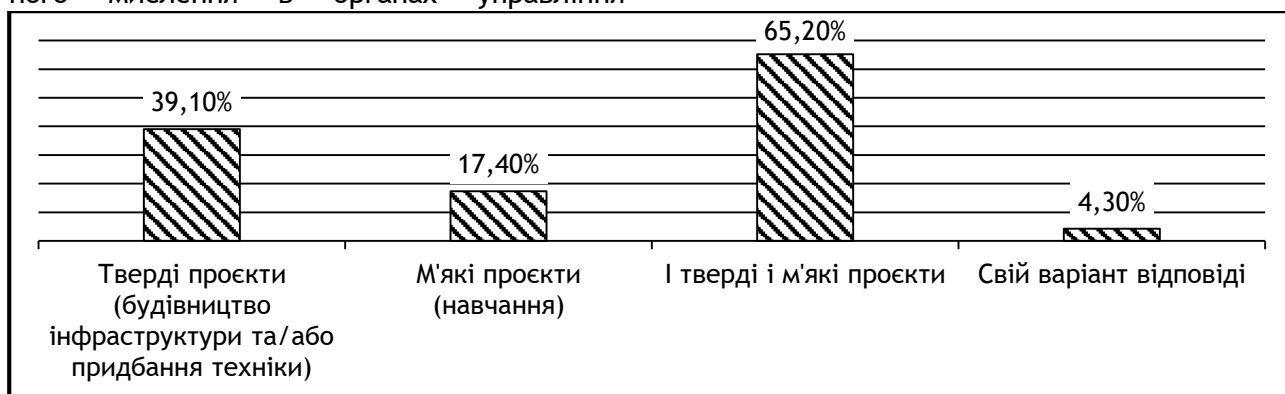

Рис. 3. Типи проєктів, в яких зацікавлені громади

Джерело: Власні розрахунки.

У списку «твердих» проєктів, цікавих для представників ТГ та для реалізації яких вони б хотіли залучити ресурси, «аграрні» проєкти посідають досить значне місце. Серед таких проєктів: заготівля, переробка, збут сільськогосподарської продукції як рослинництва, так і тваринництва, зокрема

через кооперативи; підтримка сімейних ферм, насамперед у сфері козівництва, вівчарства, бджолярства, сироваріння; кормовиробництво; переробка відходів сільськогосподарського призначення на тверде паливо, добрива; утримання господарських лісових насаджень для потреб громади; ви-

робництво паливних гранул (пелет); закладка нових садів, ферм тощо.

Реалізувати власні проєкти більшість ТГ розраховує за кошти грантів (90,9%). Таку орієнтацію ТГ майже виключно на грантове фінансування власних проєктів можна трактувати як тривожний сигнал, оскільки, як правило, проєкти, створені без залучення ресурсів ТГ, не демонструють життєвої стійкості після завершення підтримки донором. З іншого боку, це може бути свідчен-

ням розуміння критичної недостатності в ТГ власних коштів для реалізації таких проєктів. Або ж свідченням існування прогалин у системі планування діяльності ТГ, коли внутрішні ресурси ТГ не бажають чи не здатні виявити. У будь-якому випадку, залежність від грантів не сприяє мобілізації ТГ на вирішення власних проблем, що не може не позначитися негативно на життєдіяльності громади (рис. 4).

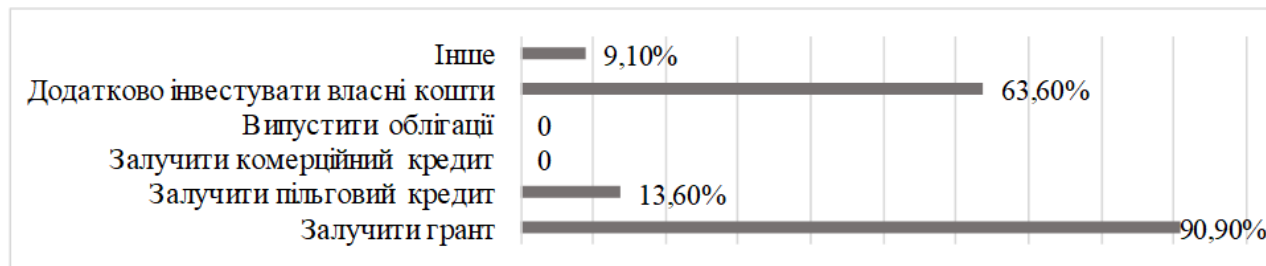

Рис. 4. Бачення фахівців громад щодо залучення ресурсів для реалізації власних проєктів

Джерело: Власні розрахунки.

Хоча ТГ у більшості воліють реалізовувати власні аграрні проєкти за рахунок коштів донорів, проте за ствердження 63,3% опитаних про готовність ТГ додатково інвестувати власні кошти у такі проєкти додає оптимізму стосовно дещо активнішої участі громад щодо розвитку місцевого підприємництва.

На можливість залучення ТГ пільгових кредитів вказали 3 із 24 респондентів, але на сьогодні такий варіант рішення видається доволі проблематичним, як і випуск облігацій, особливо сільськими громадами. Разом із тим цей напрям міг би набути певну перспективу. Зрозуміло, що кредитування та випуск облігацій - це доволі ризикові інструменти, застосування яких передбачає відповідальність з боку місцевої влади, необхідність серйозного обґрунтування фінансової доцільності, здатність виконати взяті на себе зобов'язання. Хоча саме за рахунок запозичень у різних формах розширилися б можливості реалізовувати масштабні проєкти сільського розвитку. Та поки що у ТГ, імовірно, немає достатніх знань і досвіду щодо використання таких інструментів.

Зміщення акцентів із винятково грантової підтримки на залучення зворотних коштів громадами можливе через поширення інформації про такі інструменти та досвіду їх застосування, підготовку відповідних фахівців в органах управління ТГ, створення проєкт-

них відділів/офісів в окремих ТГ, спільних кількох ТГ на підставі Закону України «Про співробітництво територіальних громад» [15]. Видається, що це завдання не тільки місцевого, а й національного рівня.

Одним із механізмів мобілізації ресурсів ТГ є створення різноманітних фондів розвитку громад, які поширені у світі та набувають популярності в Україні [8]. В основі таких фондів знаходяться ресурси громад. Стратегія «Розвиток громад на основі ресурсів» (Asset Based Community Development) дає змогу долучити традиційні активи до економічної діяльності: працю, фінанси, заощадження, інвестиції, природні ресурси та інфраструктуру [7]. Та чи готові ТГ до створення власних фондів для підтримки малих підприємців в аграрному секторі? Опитування не дозволило отримати однозначної відповіді: 47,8 % респондентів відповіли «так», 52,2 - «ні». Але вже те, що майже половина працівників органів управління ТГ готова до такого кроку можна розцінювати як позитив. Водночас успішність діяльності подібних фондів на теперішньому етапі може видаватися сумнівною хоча б тому, що поки що ТГ не готові (не можуть, не хочуть) робити значних грошових вкладень для їх заснування та підтримки діяльності (рис. 5).

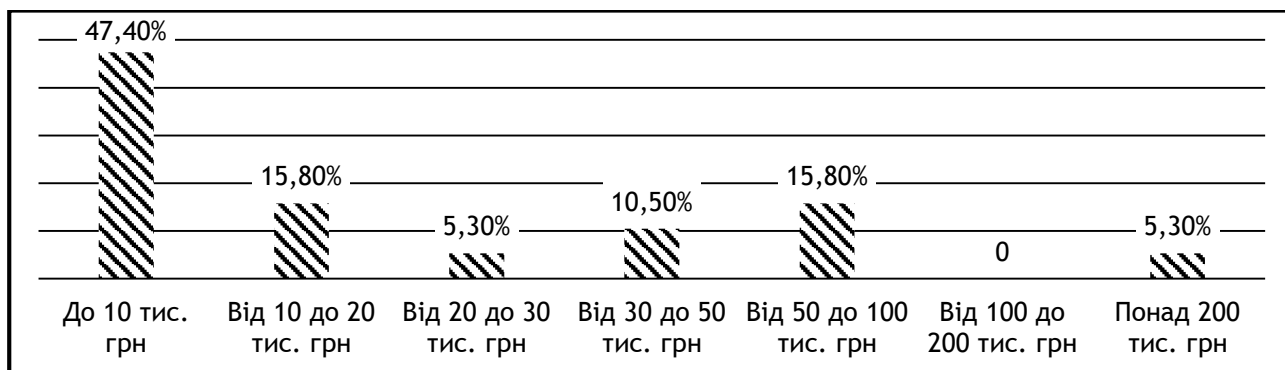

Рис. 5. Можливі інвестиції громад у створення фонду підтримки малих підприємців в аграрному секторі

Джерело: Власні розрахунки.

Звідси можна припустити, що представникам громад мало що відомо про такі фонди, хоча можливість їх створення передбачена Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [13]. Разом із тим у країні існує практика діяльності згаданих фондів: у Серіїїській ТГ Полтавської області [18] із такого Фонду кожен підприємець-початківець може отримати кошти на старт власного бізнесу. Тут громада не чекає великого інвестора, бо їй вигідніше забезпечити можливість працювати своїм підприємцям [10]. Цей досвід заслуговує на вивчення ТГ.

Дослідники відзначають, що проблеми в діяльності місцевого самоврядування спричи-

няються недостатнім рівнем знань працівників [1], а також вказують на недостатній рівень підприємницьких компетенцій населення [17]. У ході дослідження було запропоновано фахівцям ТГ Черкаської області визначитися, які «м'які» (навчальні проєкти) для них найцікавіші (учасники могли обрати до 5 відповідей із запропонованого списку). Варто зазначити, що 3 із 24 респондентів не надали відповіді на це запитання (табл.).

Відповіді учасників опитування засвідчують потребу ТГ у знанні основ кооперації, як інструменті розвитку підприємництва.

Зацікавленість громади у навчальних проєктах

Напрямок навчання	Частка зацікавлених, %
Розвиток кооперативів у громаді	73,9
Пошук ініціативних підприємців і подальша їх підтримка	60,9
Розвиток фермерських господарств	56,5
Інформування про існуючі програми підтримки аграрного бізнесу	52,2
Навчання, як розвивати малий бізнес в аграрному секторі	43,5
Створення комунальних підприємств в аграрному секторі	39,1
Форми підтримки домогосподарств	39,1
Спільні проєкти з іншими громадами в аграрному секторі	30,4

Джерело: Власні розрахунки.

Зроуміле бажання респондентів розвивати підприємницьку спроможність населення, насамперед через інформування, навчання та використання різних форм підтримки місцевого бізнесу. При цьому більшість ще не уявляє собі домогосподарства суб'єктами сільськогосподарського підприємництва.

Досить складним для трактування виявилося бажання ТГ створювати комунальні підприємства в аграрному секторі. Чи варто громадам займатися таким видом підприємництва, якщо його успішно ведуть особи приватного права? Виявлення мотивів для такого інтересу до комунальних аграрних

підприємств теж могло б стати предметом нових досліджень.

Те, що тільки 30,4% респондентів переконані у наявності можливостей для створення спільних проєктів з іншими громадами в аграрному секторі, може бути свідченням не лише відсутності уваги у громадах до проблем сільського господарства, а й підтвердженням проблеми з практичною імплементацією Закону України «Про співробітництво територіальних громад» [15].

Майже половина опитаних заявили, що ТГ готові оплачувати з власного бюджету підготовку проєктів на конкурси для отри-

мання грантів і банківського фінансування. Тут ще раз підтверджується орієнтація громад не стільки на мобілізацію власних, як на залучення зовнішніх ресурсів.

Тільки трохи менше чверті респондентів заявила про готовність оплачувати навчання для представників місцевого бізнесу. Така позиція дуже добре корелюється з «небаченням» представниками ТГ сільських домогосподарств як суб'єктів сільського підприємства.

Привертає увагу і те, що на платній основі вчити власних співробітників мають намір менше 10% респондентів. З одного боку, це може бути наслідком високої заповненості цієї ніші проєктами міжнародної технічної допомоги, що проводять навчання безоплатно, з іншого - свідченням нерозуміння того, що платне навчання здатне підвищити їхній рівень знань в окремих специфічних сферах, котрі не висвітлюються в рамках традиційних навчань (рис. 6).

Рис. 6. Навчальні проєкти, в які громада готова інвестувати з власного бюджету

Джерело: Власні розрахунки.

Запитання про обсяг коштів, які ТГ готова інвестувати у навчальні проєкти, виявилось складним навіть для тих, хто заявив про таку готовність (відповіли тільки 19 респондентів). Більшість ТГ - із тих, що готові інвестувати в навчальні проєкти - можуть дозволити собі, на перший погляд, незначні суми - до 10 000 грн. Однак для сільських

ТГ цього може бути цілком достатньо, особливо якщо об'єднати ресурси кількох ТГ для створення, наприклад, спільної сільськогосподарської дорадчої служби і, при цьому, отримати для неї фінансування з Державного бюджету України відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [14] (рис. 7).

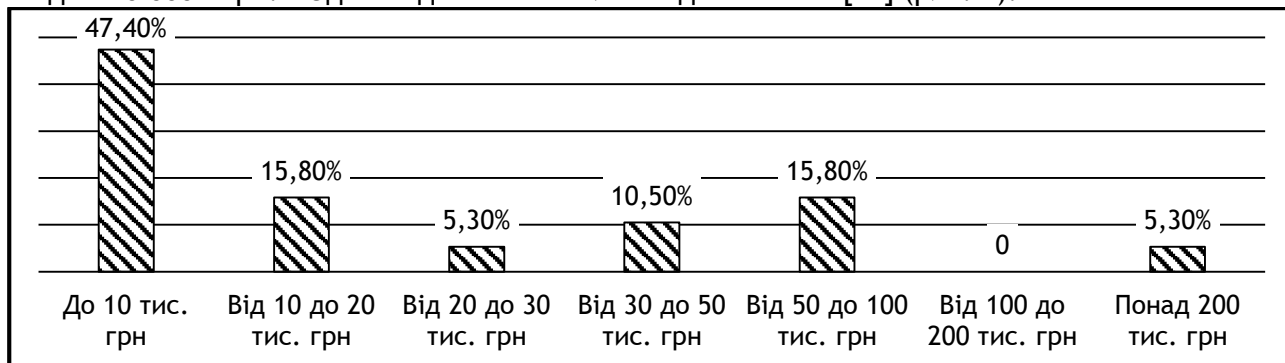

Рис. 7. Інвестиції, які громади готові зробити у навчальні проєкти в рік

Джерело: Власні розрахунки.

Опитування провадилося під час пандемії COVID-19, що вплинула на дохідну частину бюджетів ТГ, зокрема сільських. Респонденти відзначали, що життя у громадах поділилося на до і після пандемії. Наприклад, якщо в одній із громад до карантину з її бюд-

жету планувалося на співфінансування проєктів виділити близько 2 млн гривень, то тепер це неможливо.

Висновки. Незважаючи на те, що сільське господарство залишається важливою складовою місцевої економіки, для абсолют-

ної більшості ТГ характерна неготовність керівників і фахівців органів перейматися проблемами сільського господарства. Для того щоб зрозуміти причини такої неготовності, існує потреба у подальших «польових» наукових дослідженнях. На основі результатів подібних досліджень видається за доцільне розробити програму дій, спрямованих на модернізацію уявлень і поглядів про роль у розвитку сільськогосподарського підприємництва керівників та фахівців органів управління ТГ. Це дозволить сформулювати релевантну до сучасних викликів у житті сільських громад політику як на національному, так і на місцевому рівні.

Спостерігається нерозуміння значення внутрішньої сили громади для її розвитку та орієнтація на зовнішні джерела фінансування проєктів розвитку, в тому числі сільського підприємництва. Активізація громади на використання її внутрішніх ресурсів, переосмислення як державної аграрної політики, так і поведінки самих громад також потребує належного наукового та дорадчого забезпечення.

Список бібліографічних посилань

1. Балдич Н., Гнидюк Н., Трутковські Ц. Дослідження навчальних потреб представників органів місцевого самоврядування України. Аналітичний звіт. URL : http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/TNA_Ukraine-2018-2019-Final-Report_ukr_F.pdf.
2. Бізнес-форум у Сурсько-Литовській ТГ: Взаємодія бізнесу, влади та місцевої спільноти. URL : <http://dia.dp.gov.ua/biznes-forum-u-sursko-litovskij-otg-vzayemodiya-biznesu-vladi-ta-miscevo%D1%97-spilnoti/> (дата звернення: 11.06.2020).
3. День фермера. URL : <https://vyshevycka-gromada.gov.ua/news/1592600891/> (дата звернення: 11.06.2020).
4. Децентралізація дає можливості. URL : <https://decentralization.gov.ua/gromada> (дата звернення: 31.05.2020).
5. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення / О. М. Алімов, Л. І. Даниленко, В. М. Трегобчук та ін. Київ : Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. 540 с.
6. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012-2018 роках. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2013_u.htm (дата звернення: 01.06.2020).
7. Карпенко В. В. Міжсекторне партнерство в процесі розвитку громад: світовий досвід. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2008. № 3. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=tpdp_2011_8_20.
8. Карпенко В. Впровадження концепції демократичного врядування на рівні сільських територіальних громад: модель фонду розвитку громади. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. ОРІДУ при Президентів України. Одеса : ОРІДУ НАДУ при Президентів України. 2009. Вип. 1(35). С. 149-153.
9. Малік М. Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 97-103.

При цьому, сільські громади поки не готові розглядати залучення коштів на зворотних засадах. З одного боку, це виправдано непростотою економічною ситуацією і низьким рівнем компетенцій спеціалістів, з іншого - виступає прогалиною у фінансовій грамотності ТГ, яку слід заповнювати якомога швидше, адже без використання запозичень майже неможливо реалізувати масштабні розв'язувальні проєкти в сільській місцевості.

Дослідження підтверджує і ще недостатній рівень розуміння у фахівців ТГ ролі людського капіталу, знань та інформації. Управління знаннями у громаді потребує наукового підґрунтя та практичних дій.

Водночас неможливо не помітити певних мікротектонічних зсувів у ментальності щодо відносин громад і суб'єктів сільськогосподарського підприємництва: ТГ поступово стають більш дружніми до фермера, генеруючи власні програми підтримки та фонди підтримки підприємництва, в тому числі сільськогосподарського. Така практика громад теж потребує ґрунтовного вивчення, узагальнень для подальшого розвитку інституційних трансформацій.

References

1. Baldych, N., Hnydiuk, N. & Trutkovsky, Ts. (2019). Doslidzhennia navchalnykh potreb predstavnykiv orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy [Study of the educational needs of representatives of local government of Ukraine]. Analitychnyi zvit. Retrieved from: http://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/TNA_Ukraine-2018-2019-Final-Report_ukr_F.pdf [In Ukrainian].
2. Biznes-forum u Sursko-Lytovskii OTH: Vzaiemodiia biznesu, vlady ta mistsevoi spilnoty [Business Forum in Sursko-Litovska TC: Interaction of business, government and local community]. (2020). Retrieved from: <http://dia.dp.gov.ua/biznes-forum-u-sursko-litovskij-otg-vzayemodiya-biznesu-vladi-ta-miscevo%D1%97-spilnoti/> [In Ukrainian].
3. Den fermera [Farmer's Day]. (2020). Retrieved from: <https://vyshevycka-gromada.gov.ua/news/1592600891/> [In Ukrainian].
4. Detsentralizatsiia daie mozhlyvosti [Decentralization provides opportunities]. (2020). Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/gromada> [In Ukrainian].
5. Alymov, O.M., Danylenko, L.I., Trehobchuk, V.M., et al. (2005). Ekonomichnyi rozvytok Ukrainy: instytutstionalne ta resursne zabezpechennia [Economic development of Ukraine: institutional and resource provision]. Kyiv: Ob'iednanyi in-t ekonomiky NAN Ukrainy [In Ukrainian].
6. Zainiate naselennia za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2012-2018 rokakh [Employed population by type of economic activity in 2012-2018]. (2020). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2013_u.htm [In Ukrainian].
7. Karpenko, V.V. (2008). Mizhsektorne partnerstvo v protsesi rozvytku hromad: svitovi dosvid [Cross-sectoral partnership in the process of community development: world experience]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia*, 3. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=tpdp_2011_8_20 [In Ukrainian].

10. Ми створюємо умови, щоб люди могли заробляти вдома - голова Сергіївської ТГ на Полтавщині. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/11374> (дата звернення: 17.06.2020).

11. Полек Т. Село і місто, або як конструюються культурні кордони. МІКС. 2019. № 6. С. 27-36.

12. Про затвердження Основних напрямів реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1396-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2019-%D1%80>.

13. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

14. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17 червня 2004 року № 1807-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text>.

15. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 року № 1508-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>.

16. Програма підтримки аграрного сектору та розвитку сільських територій Сергіївської об'єднаної територіальної громади за пріоритетними напрямками на період до 2020 року. URL : <http://sergiyivska-rada.gov.ua/vlada/prohramy/743-prohrama-pidtrymky-aharnoho-sektoru-ta-rozvytku-silskykh-terytorii-serhiivskoi-obiednanoi-terytorialnoi-hromady-za-priorytetnymy-napriamkami-na-period-do-2020-roku> (дата звернення: 11.06.2020).

17. Розвиток місцевої громади через громадянську освіту URL : <http://buk-visnyk.cv.ua/news/1469/> (дата звернення: 16.06.2020).

18. Сергіївська ОТГ підтримує розвиток підприємництва на території громади. URL : <http://auc.org.ua/uspihy/sergiyivska-otg-pidtrymuje-rozvytok-pidpryyemnytstva-na-terytoriyi-gromady>.

19. Bienkowska W. Activities of local authorities in promoting entrepreneurship in Poland. URL : https://llufb.llu.lv/conference/economic_science_rural/2013/Latvia_ESR_32_2013-26-31.pdf.

20. Stathopoulou S., Psaltopoulos D., Skuras D. Rural entrepreneurship in Europe: A research framework and agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*. 2004. Vol. 10. № 6. P. 404-425. <https://doi.org/10.1108/13552550410564725>.

21. Views on rural entrepreneurship. URL : <https://enrd.ec.europa.eu/sites/enrd/files/ED5808AC-994A-47AD-928F-0D3088716910.pdf>.

8. Karpenko, V. (2009). Vprovadzhennia kontseptsii demokratychnoho vriaduvannia na rivni silskykh terytorialnykh hromad: model fondu rozvytku hromady [Implementation of the concept of democratic governance at the level of rural territorial communities: a model of community development fund]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia : zb. nauk. pr. ORIDU pry Prezydentovi Ukrainy. Odesa : ORIDU NADU pry Prezydentovi Ukrainy, vol. 1(35), pp. 149-153 [In Ukrainian].

9. Malik, M.Yo. (2016). Pidpryyemnytstvo i rozvytok silskykh terytorii [Entrepreneurship and rural development]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 97-103 [In Ukrainian].

10. My stvoriuiemo umovy, shchob lyudy mohly zaroblyaty vdoma, - holova Serhiivskoi OTH na Poltavshchyni [We create conditions so that people can earn at home - the head of Serhiyivska TC in Poltava region]. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/11374> [In Ukrainian].

11. Polek, T. (2019). Selo i misto, abo yak konstruiuitsia kulturni kordony [Village and city, or how cultural boundaries are constructed]. *MKS*, 6, pp. 27-36 [In Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Osnovnykh napriamiv realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zainiatosti naselennia ta stymuliuvannia stvorennia novykh robochykh mist na period do 2022 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 hrudnia 2019 r. # 1396-r. [On approval of the Main directions of implementation of the state policy in the field of employment and stimulation of creation of new jobs for the period till 2022: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from December 24, 2019 No. 1396-r.]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1396-2019-%D1%80>. [In Ukrainian].

13. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy 21 travnia 1997 roku # 280/97-VR [On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine from May 21, 1997 No. 280/97-VR]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> [In Ukrainian].

14. Pro silskohospodarsku doradchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 17 chervnia 2004 roku # 1807-IV [On agricultural advisory activities: Law of Ukraine from June 17, 2004 No. 1807-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text> [In Ukrainian].

15. Pro spivrobotnytstvo terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy vid 17 chervnia 2014 roku # 1508-VII [On cooperation of territorial communities: Law of Ukraine of June 17, 2014 No. 1508-VII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> [In Ukrainian].

16. Prohrama pidtrymky aharnoho sektoru ta rozvytku silskykh terytorii Serhiivskoi obiednanoi terytorialnoi hromady za priorytetnymy napriamkami na period do 2020 roku [Program of support of the agricultural sector and development of rural territories of the Serhiyiv united territorial community in priority areas for the period up to 2020]. Retrieved from: <http://sergiyivska-rada.gov.ua/vlada/prohramy/743-prohrama-pidtrymky-aharnoho-sektoru-ta-rozvytku-silskykh-terytorii-serhiivskoi-obiednanoi-terytorialnoi-hromady-za-priorytetnymy-napriamkami-na-period-do-2020-roku> [In Ukrainian].

17. Rozvytok mistsevoi hromady cherez hromadiansku osvitu [Local community development through civic education]. (2020). Retrieved from: <http://buk-visnyk.cv.ua/news/1469/> [In Ukrainian].

18. Serhiivska OTH pidtrymuje rozvytok pidpryyemnytstva na terytorii hromady [Serhiyivska UTC supports the development of entrepreneurship in the community]. Retrieved from: <http://auc.org.ua/uspihy/sergiyivska-otg-pidtrymuje-rozvytok-pidpryyemnytstva-na-terytoriyi-gromady> [In Ukrainian].

19. Bienkowska, W. (2013). Activities of local authorities in promoting entrepreneurship in Poland. Retrieved from: https://llufb.llu.lv/conference/economic_science_rural/2013/Latvia_ESR_32_2013-26-31.pdf [In English].

20. Stathopoulou, S., Psaltopoulos, D. & Skuras, D. (2004). Rural entrepreneurship in Europe: A research framework and agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, vol. 10 (6), pp. 404-425 [In English]. <https://doi.org/10.1108/13552550410564725>.

21. Views on rural entrepreneurship. Retrieved from: <https://enrd.ec.europa.eu/sites/enrd/files/ED5808AC-994A-47AD-928F-0D3088716910.pdf> [In English].

The purpose of the article is to present the results of the study of the ideas of leaders and specialists of territorial communities of Cherkasy region on the development of agricultural entrepreneurship and proposals based on modernizing such ideas following modern challenges and needs of the rural economy.

Research methods. To identify the views of leaders and specialists of territorial communities on the development of agricultural entrepreneurship, a survey method by written questionnaire was used. The analysis of the survey results brought an opportunity to obtain the characteristics of its components. and the use of the synthesis method provided a general picture of the respondents' views on the development of agricultural entrepreneurship, as well as to formulate proposals for their modernization.

Research results. An assessment of the ideas of leaders and specialists of territorial communities of Cherkasy region on the development of agricultural entrepreneurship in communities and their impact on the local economy. The range of tasks for modernization of such representations according to the existing challenges and needs of territorial communities is defined.

Scientific novelty. Approaches to the development of agricultural entrepreneurship in territorial communities are proposed.

Practical significance. The results of the assessment of the perceptions of leaders and specialists of local communities on the development of agricultural entrepreneurship, the proposed recommendations can be used by central and local communities, organizations whose activities are aimed at agricultural entrepreneurship, in the formation and implementation of rural development policy both at the national and local levels. Tabl.: 1. Figs.: 7. Refs.: 21.

Keywords: agriculture; agricultural entrepreneurship; rural development; farming; territorial community; economy; Cherkasy region.

Korinets Roman Yaroslavovych - candidate of economic sciences, Honorary President of the National Association of the Agricultural Advisory Services of Ukraine (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: rkorinets@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4243-6745>

Pererva Hrihoriy Leonidovych - general director of Limited Liability Company "Rating Agency "Euro-Rating" (15A, Myru Ave, office 316, Kyiv, 02105)

Email: hrihoriy.pererva@gmail.com

Коринец Р. Я., Перерва Г. Л. Оценка перспектив поддержки предпринимательства территориальными обществами

Цель статьи - презентовать результаты исследования представлений руководителей и специалистов территориальных обществ Черкасской области относительно развития сельскохозяйственного предпринимательства в обществах и сделанных на их основании предложений по модернизации таких представлений в соответствии с современными вызовами и потребностями сельской экономики.

Методика исследования. С целью идентификации представлений руководителей и специалистов территориальных обществ относительно развития сельскохозяйственного предпринимательства использован метод опроса путем письменного анкетирования. Анализ результатов опроса дал возможность получить характеристики его составляемых, а использование метода синтеза - общую картину представлений респондентов о развитии сельскохозяйственного предпринимательства, а также возможность сформулировать предложения относительно их модернизации.

Результаты исследования. Проведена оценка представлений руководителей и специалистов территориальных обществ Черкасской области по развитию сельскохозяйственного предпринимательства в них и их влияния на местную экономику. Определен круг задач для модернизации таких представлений в соответствии с существующими вызовами и потребностями территориальных обществ.

Элементы научной новизны. Предложены подходы к развитию сельскохозяйственного предпринимательства в территориальных обществах.

Практическая значимость. Результаты проведенной в ходе исследования оценки представлений руководителей и специалистов территориальных обществ относительно развития сельскохозяйственного предпринимательства в них, предложенные рекомендации могут быть использованы центральными и местными органами власти, территориальными обществами, организациями, чья деятельность направлена на развитие сельскохозяйственного предпринимательства, при формировании и реализации политики сельского развития как на национальном, так и местном уровнях. Табл.: 1. Илл.: 7 Библиогр.: 21.

Ключевые слова: сельское хозяйство; сельскохозяйственное предпринимательства; сельское развитие; фермерское хозяйство; территориальное общество; экономика; Черкасская область.

Коринец Роман Ярославович - кандидат экономических наук, почётный президент Национальной ассоциации сельскохозяйственных консультационных служб Украины (03680, г Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: rkorinets@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4243-6745>

Перерва Григорий Леонидович - генеральный директор Общества с ограниченной ответственностью «Рейтинговое агентство «Евро-Рейтинг» (02105, г. Киев, просп. Мира, 15А, оф. 316)

E-mail: hrihoriy.pererva@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 05.11.2020 р.

Фахове рецензування: 16.11.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Коринець Р. Я., Перерва Г. Л. Оцінка перспектив підтримки підприємництва територіальними громадами. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 99 – 107. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011099>

Korinets, R.Ya. & Pererva, H.L. (2020). Otsinka perspektiv pidtrymky pidpriemnytstva terytorialnymy hromadamy [Assessment of prospects for entrepreneurship support by territorial communities]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 99 – 107 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011099>

*

С. Я. ВОСКОБІЙНИК, кандидат економічних наук

Тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств в Україні як передумова формування диференційованих заходів аграрної політики

Мета статті - визначити тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств України на основі їх сегментування на характерні для цілей дослідження групи та сформувати авторський інструментарій оцінювання, як одну з передумов розроблення диференційованих заходів аграрної політики.

Методика дослідження. За теоретичний базис слугували діалектичний метод пізнання й системний метод щодо дослідження тенденцій розвитку сільськогосподарських підприємств як передумови більш обґрунтованого формування диференційованих заходів аграрної політики. Результати дослідження отримані за рахунок використання таких основних методів, як узагальнення та порівняння. На основі методу узагальнення виділено три більш значущі групи сільськогосподарських товаровиробників та складові інструментарію дослідження. За допомогою методу порівняння виконано аналіз результативних показників роботи суб'єктів цих груп.

Результати дослідження. Розглянуто тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств України, здійснено виділення трьох характерних груп підприємств: фермерських господарств, умовно середніх сільськогосподарських підприємств, із площею землекористування до 10 000 га та великих сільськогосподарських підприємств, із площею землекористування понад 10 000 га.

Елементи наукової новизни. Сформовано авторський інструментарій дослідження, що охоплює такі показники: кількість господарств у групі, площа сільськогосподарських угідь, чисельність працівників у рослинництві і тваринництві, землезабезпеченість одного працівника, середньомісячна оплата праці, валова продукція, дохід (виручка), прибуток на 100 га сільськогосподарських угідь та на одного працівника, рівень рентабельності в рослинництві і тваринництві.

Практична значущість. Полягає у можливості використання отриманих результатів для розробки диференційованих заходів аграрної політики. Табл.: 4. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: групи сільськогосподарських підприємств; інструментарій оцінювання; тенденції; розвиток; ефективність; аграрна політика.

Воскобійник Соломія Ярославівна - кандидат економічних наук, асистент кафедри менеджменту, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені Степана Ґжицького (79010, м. Львів, вул. Пекарська, 50)

E-mail: solo2530@ukr.net

Постановка проблеми. Сільське господарство для України - це стратегічна вагома галузь національної економіки, оскільки забезпечує економічний розвиток, добробут населення та продовольчу незалежність країни. Сільське господарство являє собою одну з найважливіших складових агропромислового комплексу, що забезпечує населення продуктами харчування, а промисловість - сировиною. Тому розвиток сільськогосподарських підприємств, як секторальних суб'єктів господарювання, був і залишається важливим завданням для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням стану сільського господарства й тенденціям розвитку суб'єктів го-

сподарювання аграрного сектору України та зарубіжних країн постійно приділялась увага вчених, серед яких: В. Г. Андрійчук [1], С. Ільшенко [2], М. Ф. Кропивко [3], Ю. О. Лупенко [4], М. Й. Малік [5], В. Я. Месель-Веселяк [6], Б. Й. Пасхавер [7], М. І. Пугачов [8, 16], П. Т. Саблук [9], Н. М. Сіренко [12], В. В. Юрчишин [13], М. Кобець [14], Дж. Претті [15], К. Роест [17] та ін. Проте ця тема на сьогодні все ще актуальна та вимагає додаткових наукових досліджень.

Мета статті - визначити тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств України на основі їх сегментування на характерні для цілей дослідження групи та сформувати авторський інструментарій оцінювання, як одну з передумов розроб-

лення диференційованих заходів аграрної політики.

Виклад основних результатів дослідження. Сільське господарство виступає гарантом забезпечення продовольчої безпеки населення країни, а також визнано важливою складовою економічної безпеки держави. Сільськогосподарські галузі України вирізняються суттєвим внеском у ВВП, зокрема у 2016 р. це 13,8 %, у 2017 р. - 12,1 %. У свою чергу частка промисловості становить 25,7 % у 2017 р., на підприємства оптової й роздрібної торгівлі, транспорту, тимчасового розміщування та організації харчування припадає 25,0 % [11].

У результаті реформування сільського господарства в Україні на сьогодні утворилася велика кількість різноманітних організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств. Кожне з цих формувань має свої особливості залежно від форми власності, розміру та правового забезпечення. Враховуючи зазначені особливості, доцільно здійснити розподіл усіх сільськогосподарських підприємств на три групи: фермерські господарства, сільськогосподарські підприємства до 10 000 га та великі сільськогосподарські підприємства понад 10 000 га.

Для здійснення аналізу господарської діяльності наведена порівняльна характеристика суб'єктів сільськогосподарського підприємництва за період з 2012-го по 2017 р. в Україні (табл. 1). Так, за вказаний період з усіх узятих до уваги суб'єктів сільськогосподарського підприємництва найбільшу частку в структурі становлять фермерські господарства - 81,95 % (з яких на малі фермерські господарства припадає 79,92 %, тоді

як на великі та середні - лише 2,03%). Кількість сільськогосподарських підприємств до 10 000 га досить значна - 7186 (17,63 %), із них господарських товариств - 4721 (11,58%), приватних сільськогосподарських підприємств - 2102 (5,16%), виробничих кооперативів - 363 (0,89 %) від загальної кількості сільськогосподарських підприємств. Стосовно великих сільськогосподарських підприємств понад 10 000 га, то їх найменше - 173, що в загальній структурі становить тільки 0,42 %.

Найбільша частка у структурі всіх досліджуваних сільськогосподарських угідь припадає на сільськогосподарські підприємства до 10 000 га - 56,75 %, за приблизно однакового показника фермерських господарств і великих підприємств - 21,76 та 21,49 % відповідно. Найбільша чисельність працівників у сільськогосподарських підприємствах до 10 000 га - 63,38 % від загальної чисельності зайнятих, у фермерських господарствах - 19,94 %, у великих найменша - 16,68 %.

Найбільшу середньомісячну оплату праці виплачують великі сільськогосподарські підприємства - 2955 грн. Це на 589 грн більше, ніж у середніх сільськогосподарських підприємствах та на 918 грн більше, ніж у фермерських господарствах. Також такі показники, порівняно з іншими підприємствами, як валова продукція, дохід (виручка) та прибуток на одного працівника тут найвищі, тоді як у фермерських господарствах - найменші. При цьому валова продукція, дохід (виручка) та прибуток на 100 га найвищі у сільськогосподарських підприємствах до 10 000 га, у фермерських вони найнижчі.

1. Порівняльна характеристика діяльності суб'єктів сільськогосподарського підприємництва в Україні за 2012-2017 рр.

Показник	Фермерські господарства	У тому числі		С.-г. підприємства до 10 000 га	У тому числі			Великі с.-г. підприємства (понад 10 000 га)
		малі	великі та середні		господарські товариства	приватні підприємства	С.-г. виробничі кооперативи	
Кількість господарств у групі, од.	33406	32580	826	7186	4721	2102	363	173
Площа с.-г. угідь, тис. га	4324	2702	1622	11274	8019	2688	567	4270
Середній розмір підприємства, га с.-г. угідь	129	83	1964	1569	1699	1279	1562	24721
Чисельність працівників, осіб	95074	70180	24895	302242	222676	59032	20534	79548

У т. ч. у: рослинництві	-	-	21163	203770	147629	44034	12107	63338
тваринництві	-	-	3829	98397	74932	15078	8387	16210
Землезабезпеченість одного працівника, га с.-г. угідь	45,5	38,5	65,1	37,3	36,0	45,5	27,6	53,7
Середньомісячна оплата праці, грн	2037	1945	2162	2366	2473	2127	1902	2955
У т. ч. у: рослинництві	-	-	2187	2179	2311	1862	1709	2512
тваринництві	-	-	1987	2160	2236	1998	1773	2970
На 100 га с.-г. угідь, тис. грн								
валової продукції	436	386	519	742	818	567	510	657
доходу (виручки)	811	722	959	1294	1413	1045	783	1268
прибутку	213	181	266	311	340	258	151	272
На одного працівника, тис. грн								
валової продукції	198	149	338	277	294	258	141	353
доходу (виручки)	369	278	624	482	509	476	216	680
прибутку	97	70	174	116	123	117	42	146
Рівень рентабельності - всього, %	35,7	33,5	38,5	31,7	31,7	32,8	24,0	27,3
У т. ч.: рослинництво	37,3	35,0	40,4	35,0	34,3	37,3	35,0	32,0
тваринництво	5,1	8,3	1,6	16,7	20,2	-0,2	-3,2	0,2

Джерело: За даними Державної служби статистики України [10].

Стосовно рівня рентабельності, то у фермерських господарствах найвищий її рівень, за винятком рівня рентабельності тваринницької галузі в сільськогосподарських підприємствах до 10 000 га, де цей показник досягає 16,7 %, тобто він достатньо високий завдяки господарським товариствам. При цьому у приватних підприємствах і виробничих кооперативах тваринництво збиткове і становить -0,2 % і -3,2 % відповідно. Звідси можна зробити висновок, що саме господарські товариства виступають основними виробниками тваринницької продукції. У великих сільськогосподарських підприємствах його показник як і у рослинництві, так і у тваринництві - найменший. Це пов'язано з тим, що заміна й оновлення основних фондів у великих обсягах призводить до значного падіння норми рентабельності.

Якщо розглянути основні економічні показники окремо у різних формах сільськогосподарських підприємствах за 2012-2017 рр. в Україні, то можна простежити негативну тенденцію до зниження кількості всіх господарств, а саме: фермерських - на 3,91 % (табл. 2), господарств до 10 000 га - на 8,99 % (табл. 3), та господарств понад

10 000 га - на 3,61 % (табл. 4). Як наслідок, зменшилася і чисельність працівників у 2017 р. порівняно до 2012 р.: у фермерських господарствах - на 3,6 %, у господарствах понад 10 000 га - на 7,94 %, а в господарствах до 10 000 га - аж на 20,09 %.

За наведеними даними (див. табл. 2), у великих і середніх фермерських господарствах у рослинництві чисельність працівників у 2017 р. зменшилася відносно 2012 р. на 306 осіб, у тваринництві - на 1120 осіб. За порівняння кількості зайнятих, у 2012 р. у рослинництві таких було на 65,7 % більше, ніж у тваринництві, у 2017 р. - на 72,9 %.

Звідси зрозуміло, що галузь тваринництва на сьогодні стає менш привабливою. Стосовно розміру середньомісячної оплати праці порівняно 2017 р. до 2012 р., то спостерігається зростання: у рослинництві - в 2,4 раза, у тваринництві - в 2,2 раза. Проте якщо порівняти галузі, то лише в 2013 р. у тваринництві вона була вищою на 1,67 %, тоді як усі інші роки досліджуваного періоду нижчою: у 2012 р. - на 2,2 %, 2014 р. - на 4,01 %, 2015 р. - на 10,9 %, 2016 р. - на 7,82 %, у 2017 р. - на 10,7 %, ніж у рослинництві.

2. Основні економічні показники фермерських господарств України в середньому за 2012-2017 рр.

Показник	2012			2013			2014		
	Фермерські господарства	у тому числі		Фермерські господарства	у тому числі		Фермерські господарства	у тому числі	
		малі	великі та середні		малі	великі та середні		малі	великі та середні
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кількість господарств у групі, од.	33997	33147	850	34011	33147	864	35125	34332	73
Площа с.-г. угідь, тис. га	4338	2727	1628	4348	2701	1663	4204	2613	1591
Середній розмір підприємства, га с.-г. угідь	128	82	1915	128	81	1925	120	76	2006
Чисельність працівників, осіб	98852	73131	25721	97530	71483	26047	92273	68054	24219
У т. ч.: у рослинництві	-	-	21310	-	-	21769	-	-	20331
тваринництві	-	-	4411	-	-	4278	-	-	3888
Землезабезпеченість одного працівника, га с.-г. угідь	43,9	37,1	63,3	45,0	38,0	63,8	46,0	38,4	65,7
Середньомісячна оплата праці, грн	877	675	1453	961	720	1621	1040	784	1761
У т. ч.: у рослинництві	-	-	1459	-	-	1617	-	-	1772
тваринництві	-	-	1421	-	-	1644	-	-	1701
На 100 га с.-г. угідь, тис. грн									
валової продукції	321	281	387	432	385	508	441	383	537
доходу (виручки)	402	353	484	392	340	478	551	465	693
прибутку	89	77	108	63	58	72	128	101	172
На одного працівника, тис. грн									
валової продукції	141	104	245	193	145	324	201	147	352
доходу (виручки)	176	131	306	175	128	305	251	179	455
прибутку	39	29	69	28	22	46	58	39	113
Рівень рентабельності - всього, %	28,4	28,1	28,8	19,2	20,6	17,7	30,2	27,7	32,9
У т. ч. у: у рослинництві	30,7	30,4	31,2	20,7	22,1	19,2	32,1	29,4	35,3
тваринництві	1,3	1,7	0,9	2,6	5,7	-1,2	5,6	7,3	3,8

Показник	2015			2016			2017			2017 р. до 2012 р., %
	Фермерські господарства	у тому числі		Фермерські господарства	у тому числі		Фермерські господарства	у тому числі		
		малі	великі та середні		малі	великі та середні		малі	великі та середні	
1	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Кількість господарств у групі, од.	32326	31492	34	32308	31492	816	32668	31870	798	96,09
Площа с.-г. угідь, тис. га	4296	2662	1634	4360	2753	1607	4421	2814	1607	101,91
Середній розмір підприємства, га с.-г. угідь	133	85	1960	135	87	1907	135	88	2014	105,47
Чисельність працівників, осіб	92379	67447	24932	94111	69957	24154	95295	71006	24295	96,40
У т. ч.: у рослинництві	-	-	21187	-	-	21216	-	-	21004	-
тваринництві	-	-	3745	-	-	3358	-	-	3291	-
Землезабезпеченість одного працівника, га с.-г. угідь	46,5	39,5	65,6	46,3	39,2	66,5	46,4	39,5	66,1	105,70
Середньомісячна оплата праці, грн	1252	934	2111	1501	1108	2639	1935	1409	3472	220,64
У т. ч.: у рослинництві	-	-	2146	-	-	2622	-	-	3518	-
тваринництві	-	-	1912	-	-	2417	-	-	3178	-
На 100 га с.-г. угідь, тис. грн										
валової продукції	437	376	537	498	452	580	482	434	570	150,16
доходу (виручки)	992	836	1239	1163	1081	1312	1342	1223	1561	3Р
прибутку	325	257	436	352	322	406	317	264	409	3,6Р
На одного працівника, тис. грн										
валової продукції	106	148	352	231	177	386	224	171	377	158,87
доходу (виручки)	461	331	812	539	424	873	623	483	1033	3Р
прибутку	151	101	286	163	126	270	147	104	271	3,8Р
Рівень рентабельності - всього, %	48,8	44,2	54,3	43,4	42,4	44,9	30.8	27,6	35,5	X
У т. ч.: у рослинництві	41,4	46,0	57,5	46,4	44,0	49,9	30.5	28,4	33,7	X
тваринництві	10,0	11,0	9,1	2,9	9,3	-3,5	6.1	11,0	1,0	X

Джерело: За даними Державної служби статистики України [10].

У малих фермерських господарствах простежити згадані показники неможливо, оскільки на суб'єктів малого підприємництва поширюється дозвіл на ведення спрощеної системи оподаткування, обліку і звітності (п. 3 ст. 2 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»).

У 2017 р. до 2012 р. такі показники, як землезабезпеченість одного працівника та середній розмір усіх фермерських підприємств приблизно однаково зросли на 5,7 % і

на 5,47 % відповідно. Також за цей період відбулося значне зростання: валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь (50,16%) та на одного працівника (58,87 %); дохід (виручка) на 100 га сільськогосподарських угідь та на одного працівника збільшилися у 3 рази, прибуток на 100 га сільськогосподарських угідь та на одного працівника - майже у 4 рази.

У 2013-му і 2016 р. у великих і середніх фермерських господарствах тваринництво

було збитковим, за рівня рентабельності: - 1,2 % та -3,5 % відповідно. В усі інші роки як рослинництво, так і тваринництво по всіх фермерських господарствах виявилися рентабельними. Якщо порівняти 2017 р. до 2012-го, то тут спостерігається незначне зниження рівня рентабельності - усього по фермерських господарствах на 2,4 в.п. та по рослинництву на 0,2 в.п., тоді як по тваринництву відбулося зростання згаданого показника на 4,8 в.п.

Із занепадом економіки України у зв'язку з проведенням антитерористичної операції на Сході з 2014 р. відзначається тенденція до зменшення кількості сільськогосподарських підприємств до 10 000 га у звітному році

на 8,99 % порівняно з 2012 р. та площі сільськогосподарських угідь на 11,38 % (табл. 3). Як наслідок, зменшився і середній розмір підприємств - на 2,79 %. Відповідно у рослинництві значно зменшилася чисельність працівників - на 16,53 %, у тваринництві зменшення досягло 29,56 %. Разом із тим у звітному році в рослинництві працювало більше осіб: у виробничих кооперативах - на 59,94 %, господарських товариствах більше, ніж удвічі, а в приватних підприємствах більше, ніж у 3,5 рази, порівняно з тваринництвом. Щодо заробітної плати, то найбільший її рівень у господарських товариствах як у рослинництві, так і в тваринництві, найменший - у виробничих кооперативах.

3. Основні економічні показники сільськогосподарських підприємств до 10 000 га України в середньому за 2012-2017 рр.

Показник	2012				2013				2014			
	Усього с.-г. підприємств	У тому числі			Усього с.-г. підприємств	У тому числі			Усього с.-г. підприємств	У тому числі		
		Господарські товариства	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи		Господарські товариства	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи		Господарські товариства	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	14
Кількість господарств у групі, од.	7517	4856	2229	432	7487	4901	2180	406	7124	4689	2089	346
Площа с.-г. угідь, тис. га	12140	8539	2922	679	11393	8543	2850	637	11017	7832	2654	531
Середній розмір підприємства, га с.-г. угідь	1615	1758	1311	1571	1522	1743	1307	1569	1546	1670	1271	1536
Чисельність працівників, осіб	340358	251031	64834	24493	325246	241891	61682	21673	290504	213475	57143	19886
У т. ч.: у рослинництві	226279	164884	46834	14561	217166	158762	45295	13109	194115	140721	42357	11037
тваринництві	114079	86147	18000	9932	108080	83129	16387	8564	96389	72754	14786	8849
Землезабезпеченість одного працівника, га с.-г. угідь	35,7	34,0	45,1	27,7	35,0	35,3	46,2	29,4	37,9	36,7	46,5	26,7
Середньомісячна оплата праці, грн	2183	2461	1416	1361	1689	1730	1590	1521	1997	2085	1800	1618
У т. ч.: у рослинництві	2425	2818	1388	1311	1612	1643	1544	1471	1943	2026	1758	1588
тваринництві	1701	1776	1490	1434	1844	1895	1715	1597	2107	2199	1922	1655
На 100 га с.-г. угідь, тис. грн												
валової продукції	603	676	445	356	744	776	547	454	781	861	591	554
доходу (виручки)	676	744	548	375	698	725	528	405	971	1056	789	636
прибутку	119	129	111	26	72	75	57	14	205	222	178	85
На одного працівника, тис. грн												
валової продукції	215	230	201	99	261	274	253	133	296	316	275	148
доходу (виручки)	241	253	247	104	245	256	244	119	368	387	366	170
прибутку	42	44	50	7	25	27	26	4	78	81	83	23
Рівень рентабельності - всього, %	21,3	21,0	25,4	7,3	11,4	11,6	21,1	3,7	26,7	26,6	29,2	15,4
У т. ч.: у рослинництві	23,0	21,2	29,7	19,3	10,7	9,3	15,0	13,9	30,0	28,5	34,7	33,4
тваринництві	18,1	21,9	4,8	-15,1	13,1	16,8	-1,3	-16,8	17,2	21,9	-0,8	-14,9

Продовження табл. 3

Показник	2015				2016				2017				2017 р. до 2012 р., %
	Усього с.-г. підприємств	У тому числі			Усього с.-г. підприємств	У тому числі			Усього с.-г. підприємств	У тому числі			
		Господарські товариства	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи		Господарські товариства	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи		Господарські товариства	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи	
1	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
Кількість господарств у групі, од.	7150	4729	2083	338	6995	4626	2038	331	6841	4525	1993	323	91,01
Площа с.-г. угідь, тис. га	10940	7821	2596	523	10758	7690	2553	515	10758	7690	2553	515	88,62
Середній розмір підприємства, га с.-г. угідь	1530	1654	1246	1249	1538	1662	1253	1556	1570	1700	1281	1591	97,21
Чисельність працівників, осіб	281949	206717	56634	18598	273153	200268	54867	18018	269226	197064	54590	17572	79,10
У т. ч.: у рослинництві	190512	136794	42812	10906	190775	136983	42871	10921	188869	135614	42443	10812	83,47
тваринництві	91437	69923	13822	7692	81998	62705	12395	6898	80358	61451	12147	6760	70,44
Землезабезпече- ність одного праців- ника, га с.-г. угідь	38,8	37,8	45,8	28,1	39,4	38,4	46,5	28,6	40,0	39,0	46,8	29,3	112,05
Середньомісячна оплата праці, грн	2280	2346	2150	1951	2808	2885	2664	2389	3748	3855	3530	3216	171,7
У т. ч.: у рослинництві	2227	2286	2107	1961	2722	2794	2575	2396	3652	3749	3455	3215	150,6
тваринництві	2390	2461	2283	1936	3021	3111	2885	2448	3973	4091	3793	3218	233,5
На 100 га с.-г. угідь, тис. грн													
валової продукції	774	846	596	574	835	914	644	620	821	898	632	609	136
доходу (виручки)	1691	1840	1372	1059	1790	1947	1452	1121	2126	2317	1715	1323	3Р
прибутку	540	586	445	315	492	534	407	282	496	546	393	258	4Р
На одного працівника, тис. грн													
валової продукції	300	320	273	162	329	351	299	177	321	350	296	178	149
доходу (виручки)	656	696	629	298	705	748	676	320	850	904	802	388	3,5Р
прибутку	209	222	204	89	194	205	190	81	198	213	184	76	4,7Р
Рівень рентабельності - всього, %	46,8	46,7	48,1	42,3	37,9	37,7	39,0	33,6	30,4	30,9	29,7	24,2	х
У т. ч.: у рослинництві	52,9	52,5	54,4	54,8	45,6	45,1	47,0	47,3	29,5	29,4	29,9	27,4	х
тваринництві	25,5	28,7	6,3	12,5	11,0	13,9	-5,9	-0,4	16,2	19,2	-1,5	4,2	х

Джерело: За даними Державної служби статистики України [10].

Проте у 2015 р. найвищими були такі показники, як: рівень рентабельності (46,8%), прибуток на 100 га сільськогосподарських угідь (540 тис. грн) та на одного працівника (209 тис. грн). Таке зростання пов'язано з девальвацією гривні (її курс сягнув історичного мінімуму - 30 грн за 1 дол. США), оскільки за період 2014-2015 рр. національна валюта обесцінилася майже в 3 рази (на 170%).

Стосовно рівня рентабельності по цих сільськогосподарських підприємствах, то у 2017 р. він виявився більшим на 9,1 в.п., ніж у 2012 р. та більшим на 6,5 в.п., зокрема у рослинництві. На жаль, у тваринництві цей показник зменшився на 1,9 в.п. Усе це пов'язано зі збитковістю тваринництва у всі роки, які тут досліджуються: у виробничих

кооперативах (крім 2015 р.), де 2013-й став найбільш несприятливим (-16,8 %); у приватних підприємствах (крім 2012-го та 2015-рр.), де найнесприятливішим відзначено 2016 р. (-5,9 %). Лише у господарських товариствах тваринництво було рентабельним за весь досліджуваний період.

Для аналізу ситуації у великих сільськогосподарських підприємствах України, тобто до 10 000 га, наведено основні економічні показники за 2012-2017 рр. (табл. 4). Як і в інших сільськогосподарських підприємствах простежується зменшення їх кількості у групі на 3,61 % та чисельності працівників на 7,94 %, зокрема у рослинництві на 5,61 %, у тваринництві аж на 16,6 %. По Україні за досліджуваний період у великих сільськогосподарських підприємствах галузь тваринни-

цтва була збитковою (2012 р. - найбільш збитковий, оскільки рівень рентабельності відзначено найнижчим: -8,9 %), за винятком 2015-го і 2017 рр. Щодо галузі рослинництва, то цей показник у 2017 р. до 2012 р. зріс на 13,5 в.п.

Варто зазначити, що незважаючи на збитковість галузі тваринництва, у великих сільськогосподарських підприємствах понад 10 000 га вона найбільш оплачувана, навіть якщо брати до уваги малі та середні сільськогосподарські підприємства.

Так, у 2012 р. середньомісячна оплата праці тут була вищою на 47,0 % порівняно з середніми і великими фермерськими господарствами, та на 22,81 % порівняно з підприємствами до 10 000 га. У 2017 р. вона також була вищою аж на 84,27 % та на 81,98 % відповідно. Отже, звідси можна зробити висновок, що великі сільськогосподарські підприємства здатні достатньо забезпечувати працівників тваринницької галузі.

4. Основні економічні показники сільськогосподарських підприємств (понад 10 000 га) України в середньому за 2012-2017 рр.

Показник	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2012 р., %
Кількість господарств у групі, од.	166	181	196	169	164	160	96,39
Площа с.-г. угідь, тис. га	3691	4041	4801	4498	4294	4294	116,34
Середній розмір підприємства, га с.-г. угідь	22233	22326	24497	26618	26185	26774	120,43
Чисельність працівників, осіб	81851	80867	85141	73614	76265	75355	92,06
у т.ч.: рослинництві	64548	62825	69087	58687	61541	60926	94,39
тваринництві	17303	18042	16054	14927	14724	14430	83,40
Землезабезпеченість одного працівника, га с.-г. угідь	45,1	50,0	56,4	61,1	56,3	57,0	126,39
Середньомісячна оплата праці, грн	1586	1985	2906	2920	3720	4967	3Р
У т. ч.: рослинництві	1451	1890	2930	2773	3544	4756	3Р
тваринництві	2089	2314	2802	3499	4454	5856	2Р
На 100 га с.-г. угідь, тис. грн							
валової продукції	570	707	688	590	725	712	124,91
доходу (виручки)	734	716	957	1661	1570	1878	2Р
прибутку	92	60	187	482	398	375	4Р
На одного працівника, тис. грн							
валової продукції	257	353	388	360	408	406	157,98
доходу (виручки)	331	358	540	1015	884	1070	3Р
прибутку	42	30	105	295	224	213	5Р
Рівень рентабельності, всього, %	14,4	9,2	24,2	40,9	34,0	24,9	Х
У т. ч.: рослинництві	18,0	9,8	26,5	44,8	40,4	31,5	Х
тваринництві	-8,9	-1,4	-2,4	11,5	-3,6	0,9	Х

Джерело: За даними Державної служби статистики України [10].

Щодо інших показників ефективності, то у великих сільськогосподарських підприємствах спостерігається за звітний рік їх збільшення: доходу (виручки) на 100 га сільськогосподарських угідь - у 2 рази та на одного працівника - у 3 рази, у 4 рази (прибутку на 100 га сільськогосподарських угідь) та у 5 разів (прибутку на одного працівника), порівняно з 2012 р.

Висновки. Роль сільськогосподарських галузей в економіці полягає у виробництві продуктів харчування для населення та забезпеченні його продовольчої безпеки. Відповідно важливим видається дослідження тенденцій розвитку основних груп товаровиробників, зокрема сільськогосподарських підприємств.

Метою дослідження стало визначення тенденцій розвитку сільськогосподарських підприємств України на основі їх сегментування на характерні для цілей дослідження групи та формування авторського інструментарію оцінювання, як однієї з передумов розроблення диференційованих заходів аграрної політики.

Крім того, розглянуто тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств України, виділено три характерні групи підприємств: фермерських господарств, умовно середніх сільськогосподарських підприємств із площею землекористування до 10 000 га та великих сільськогосподарських підприємств із площею землекористування понад 10 000 га.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 290 с.
2. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке. *Актуальні проблеми економіки*. 2003. № 3 (21). С. 12-19.
3. Кропивко М. Ф., Ксенофонов М. М., Хміль Н. В. Напрями удосконалення державного управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та дерегуляції господарської діяльності. *Економіка АПК*. 2015. № 3. С. 5-14.
4. Лупенко Ю. О. Формування перспективної моделі сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2012. № 11. С. 10-14.
5. Малік М. Й., Нужна О. А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. 270 с.
6. Месель-Веселяк В. Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні. *Економіка АПК*. 2008. № 3. С. 13-20.
7. Пасхавер Б. И. Ценообразование в финансовой системе продовольственного рынка. *Економіка АПК*. 2007. № 5. С. 29-33.
8. Пугачов М. І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 12-18.
9. Саблук П. Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період. *Економіка АПК*. 2008. № 4. С. 19-37.
10. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Сільське господарство України : Стат. зб., 2017. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sg2017_pdf.pdf
12. Сіренко Н. М. Нова роль сільського господарства в економічному розвитку країни. *Вісник Білоцерківського державного аграрного університету*. 2009. № 63. С. 58-61.
13. Юрчишин В. В. До проблеми системної переорієнтації розвитку агросфери на засадах соціоекономіки. *Економіка АПК*. 2013. № 11. С. 6-17.
14. Impacts of the Global Financial and Economic Crisis Upon the Agro-Food Sector of Ukraine's Economy / Kobets, M., Artushin, V., Sikachyna, O. et al. *Economics and Rural Development*. 2011. № 1. P. 7-17.
15. Pretty J. Agricultural sustainability: concepts, principles and evidence. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*. 2008. Vol. 363. P. 447-465. <https://doi.org/10.1098/rstb.2007.2163>
16. Pugachov M. Agricultural reform: an impact assessment. *Barometer of Change*. 2014. N 7. 28 p.
17. Roest K., Ferrari P., Knickel K. Specialisation and economies of scale or diversification and economies of scope? Assessing different agricultural development pathways. *Journal of Rural Studies*. 2018. Vol. 59. P. 222-231. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.04.013>

Сформовано авторський інструментарій дослідження, що охоплює такі показники: кількість господарств у групі, площа сільськогосподарських угідь, чисельність працівників у рослинництві та тваринництві, землезабезпеченість одного працівника, середньомісячна оплата праці, валова продукція, дохід (виручка), прибуток на 100 га сільськогосподарських угідь та на одного працівника, рівень рентабельності в рослинництві та тваринництві.

Перспективи подальших досліджень полягають у можливості використання отриманих результатів для розробки диференційованих заходів аграрної політики.

References

1. Andriichuk, V.H. (2005). *Efektivnist diialnosti ahrarykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, analiz: monohrafiia* [Efficiency of agrarian enterprises: theory, methods, analysis: monograph]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
2. Il'jashenko, S.N. (2003). *Sostavljajushhie jekonomicheskoy bezopasnosti predpriyatija i podhody k ih ocenke* [Components of the economic security of an enterprise and approaches to their assessment]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 3 (21), pp. 12-19 [In Russian].
3. Kropyvko, M.F., Ksenofontov, M.M. & Khmil, N.V. (2015). *Napriamy udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia ahrarynym sektorom v umovakh detsentralizatsii vlady ta deregulatsii hospodarskoi diialnosti* [Directions of improvement of governance of agrarian sector in the context of decentralization of authority and deregulation of economic activity]. *Економіка АПК*, 3, pp. 5-14 [In Ukrainian].
4. Lupenko, Yu.O. (2012). *Formuvannia perspektyvnoi modeli silskoho hospodarstva Ukrainy* [Formation of a perspective model of agriculture of Ukraine]. *Економіка АПК*, 11, pp. 10-14 [In Ukrainian].
5. Malik, M.Y. & Nuzhna, O.A. (2007). *Konkurentospromozhnist ahrarykh pidpriemstv: metodolohiia i mekhanizmy: monohrafiia* [Competitiveness of agricultural enterprises: methodology and mechanisms: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
6. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2008). *Optymalni rozmyry silskohospodarskykh formuvan promyslovoho typu v Ukraini* [Optimal sizes of agricultural formations of industrial type in Ukraine]. *Економіка АПК*, 3, pp. 13-20 [In Ukrainian].
7. Pashaver, B.I. (2007). *Cenoobrazovanie v finansovoy sisteme prodovol'stvennogo rynka* [Pricing in the financial system of the food market]. *Економіка АПК*, 5, pp. 29-33 [In Russian].
8. Puhachov, M.I. (2017). *Ahraryni sektor ekonomiky Ukrainy v umovakh instytutsiinykh zmin* [Agrarian sector of economy of Ukraine in terms of institutional changes]. *Економіка АПК*, 5, pp. 12-18 [In Ukrainian].
9. Sabluk, P.T. (2008). *Problemy zabezpechennia dokhidnosti ahropromyslovoho vyrobnytstva v Ukraini v postindustrialnyi period* [Problems of ensuring the profitability of agro-industrial production in Ukraine in the post-industrial period]. *Економіка АПК*, 4, pp. 19-37 [In Ukrainian].
10. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
11. *Sil'ske hospodarstvo Ukrainy: Stat. zb., 2017*. [Agriculture of Ukraine: statistical yearbook 2017]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sg2017_pdf.pdf [In Ukrainian].

12. Sirenko, N.M. (2009). Nova rol silskoho hospodarstva v ekonomichnomu rozvytku krainy [A new role of agriculture in the economic development of the country]. *Visnyk Bilotserkivskoho derzhavnoho ahrarnoho universytetu*, 63, pp. 58-61 [In Ukrainian].
13. Yurchyshyn, V.V. (2013). Do problemy systemnoi pereoriantatsii rozvytku ahrosfery na zasadakh sotsioekonomiky [On the problem of systemic reorientation of the development of agrosphere on the foundations of socioeconomics]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 6-17 [In Ukrainian].
14. Kobets, M., Artushin, V., Sikachyna, O. et al. (2011). Impacts of the Global Financial and Economic Crisis Upon the Agro-Food Sector of Ukraine's Economy / *Economics and Rural Development*, 1, pp. 7-17 [In English].
15. Pretty, J. (2008). Agricultural sustainability: concepts, principles and evidence. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, vol. 363 (1491), pp. 447-465 [In English]. <https://doi.org/10.1098/rstb.2007.2163>
16. Pugachov, M. (2014). Agricultural reform: an impact assessment. *Barometer of Change*, 7 [In English].
17. Roest, K., Ferrari, P. & Knickel K. (2018). Specialisation and economies of scale or diversification and economies of scope? Assessing different agricultural development pathways. *Journal of Rural Studies*, vol. 59, pp. 222-231 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.04.013>

Voskobiinyk S. Ya. Trends in the development of agricultural enterprises in Ukraine as precondition for the formation of differentiated measures of agricultural policy

The purpose of the article - is to determine of tends of agricultural enterprises development in Ukraine based on their segmentation on typical for the aims of the research groups and the establishment of the author's assessment toolkit as one of the preconditions for the formation of differentiated measures of agricultural policy.

Research methods. The dialectical method of cognition and systemic method of research of tendencies of agricultural enterprises development as prerequisites for more substantiated formation of differentiated measures of agricultural policy are the theoretical basis of the article. The results of the research are obtained based on using such main methods as generalization and compare. Three the most significant groups of agricultural enterprises and component of the tools research have been determined based on generalization method. Using the comparison method, the analysis of the performance indicators of the subjects of these groups was carried out.

Research results. Trends in the development of agricultural enterprises in Ukraine are considered, three characteristic groups of enterprises are distinguished: farms, conditionally medium agricultural enterprises, with a land use area of 10,000 hectares and large agricultural enterprises with a land use area of more than 10,000 hectares.

Scientific novelty. The authors toolkit of research has been formed. It includes the next indicators: number enterprises in groups, the size of agricultural area, the number of employees in plant production and animal husbandry, land supply per employee, average monthly salary, gross output, income (revenue), income per 100 hectares of agricultural land and per employee, level of profitability in plant production and animal husbandry.

Practical significance. The results of the article can be used for the elaboration of the differentiated measures of agricultural policy. *Tabl.: 4. Refs.: 17.*

Keywords: groups of agricultural enterprises; assessment toolkit; trends; development; effectiveness; agricultural policy.

Voskobiinyk Solomiia Yaroslavivna - candidate of economic sciences, assistant of the department of management, Lviv National Stepan Gzhytsky University of Veterinary Medicine and Biotechnology (50, Pekarska St., Lviv, 79010)
E-mail: solo2530@ukr.net

Воскобойник С. Я. Тенденции развития сельскохозяйственных предприятий в Украине как предпосылка формирования дифференцированных мер аграрной политики

Цель статьи - определить тенденции развития сельскохозяйственных предприятий Украины на основе их сегментирования на характерные для целей исследования группы и сформировать авторский инструментарий оценивания, как одну из предпосылок разработки дифференцированных мер аграрной политики.

Методика исследования. В качестве теоретического базиса использованы диалектический метод познания и системный метод исследования тенденций развития сельскохозяйственных предприятий как предпосылки более обоснованного формирования дифференцированных мероприятий аграрной политики. Результаты исследования получены за счёт использования таких основных методов, как обобщение и сравнение. На основе метода обобщения выделено три более значимые группы сельскохозяйственных товаропроизводителей и составляющие инструментария исследования. С помощью метода анализа проведено сравнение результативных показателей работы субъектов этих групп.

Результаты исследования. Рассмотрены тенденции развития сельскохозяйственных предприятий Украины, осуществлено выделение трех характерных групп предприятий: фермерских хозяйств, условно средних сельскохозяйственных предприятий, с площадью землепользования до 10000 га и крупных сельскохозяйственных предприятий, с площадью землепользования более 10 000 га.

Элементы научной новизны. Сформирован авторский инструментарий исследования, охватывающий следующие показатели: количество хозяйств в группе, площадь сельскохозяйственных угодий, численность работников в растениеводстве и животноводстве, землеобеспеченность одного работника, среднемесячная оплата труда, валовая продукция, доход (выручка), прибыль на 100 га сельскохозяйственных угодий и на одного работника, уровень рентабельности в растениеводстве и животноводстве.

Практическая значимость. Заключается в возможности использования полученных результатов для разработки дифференцированных мер аграрной политики. Табл.: 4. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: группы сельскохозяйственных предприятий; инструментарий оценивания; тенденции; развитие; эффективность; аграрная политика.

Воскобойник Соломия Ярославовна - кандидат экономических наук, ассистент кафедры менеджмента, Львовский национальный университет ветеринарной медицины и биотехнологий имени Степана Гжицкого (79010, г. Львов, ул. Пекарская, 50)

E-mail: solo2530@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 12.10.2020 р.

Фахове рецензування: 20.10.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Воскобойник С. Я. Тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств в Україні як передумова формування диференційованих заходів аграрної політики. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 108 – 118. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011108>

Voskobiinyk, S.Ya. (2020). Tendentsii rozvytku silskohospodarskykh pidpryemstv v Ukraini yak peredumova formuvannia dyferentsiiiovanykh zakhodiv ahrarnoi polityky [Trends in the development of agricultural enterprises in Ukraine as precondition for the formation of differentiated measures of agricultural policy]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 108 – 118 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011108>

* * *

Новини АПК

Виноробна галузь України потребує уваги та підтримки - Ольга Ходаківська

Об'єднання зусиль науковців і практиків навколо питань підвищення якості та впізнаності української винопродукції, пошуку шляхів підвищення її конкурентоспроможності через впровадження новітніх технологій, залучення інвестицій у виноробну галузь є важливим кроком, що в подальшому позитивно вплине на просування винних торгових марок, сприятиме розширенню ринків збуту виноробної продукції та сприятиме створенню позитивного іміджу «Made in Ukraine», наголосила заступник директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», д.е.н., чл.-кор. НААН Ольга Ходаківська, виступаючи на III Міжнародному виноробному конгресі «Сучасні підходи у виноградарстві та виноробстві», що відбувся 4 листопада 2020 року в Києві в рамках Міжнародної виставки Wine&Spirits Ukraine.

Нині Україна за площею виноградників посідає 29-е місце у світі та 12-е у Європі, зазначила експерт у своїй доповіді «Зміна споживчих вподобань на ринку винопродукції». За її словами, це досить непогані показники, які за виваженої державної політики мають усі шанси суттєво зрости. Адже Україна має значний потенціал до нарощування площ виноградників, а відповідно й виробництва винопродукції, яке нині становить близько 10 млн декалітрів, а у 2018 р. сягнуло 19,7 млн декалітрів.

Ольга Ходаківська привернула увагу до спадної динаміки переробки винограду на виноматеріали в Україні та зниження рентабельності діяльності підприємств з виробництва виноградних вин.

Звертає на себе увагу і той факт, зауважила науковець, що з кожним роком неухильно зростає обсяг імпорту вин в Україну, тоді як їх експорт досить суттєво коливається по роках. Загалом маємо негативне зовнішньоторговельне сальдо -135 млн дол. США. Тобто купуємо за кордоном значно більше, ніж продаємо, зауважила експерт.

Маючи 15 природно-виноградарських макрозон і 58 мікрозон, за сприятливої політики держави Україна має всі можливості опинитися в двадцятці світових лідерів з виробництва вина та винопродукції. Саме це і є одним із напрямів генерування доданої вартості, нарощувати потенціал якої ми так прагнемо, підсумувала Ольга Ходаківська.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 330.341.2:339.97:332

JEL Classification: O13; O31; Q50

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011119>

О. Д. РАДЧЕНКО, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Л. Л. ТКАЧ
О. П. ДЕНДЕБЕРА

Державне регулювання та підтримка аграрних інновацій в Україні

Мета статті - здійснити наукове узагальнення стану аграрних інновацій та їх державного регулювання в Україні на прикладі діяльності наукових установ.

Методика дослідження. Методологічною основою дослідження є системний метод. Використано монографічний метод - для огляду наукових публікацій дослідників щодо проблем аграрних інновацій та їх державного регулювання; емпіричний, системний і порівняльний аналіз та синтез, графічний методи - з метою оцінювання сучасного стану фінансування науки; статистичний метод - для оцінки ступеня державного регулювання та фінансування наукових досліджень; абстрактно-логічний - для теоретичних узагальнень і висновків.

Результати дослідження. Проведено огляд наукових досліджень щодо державного регулювання аграрних інновацій в Україні та світі. Показано інноваційну позицію України у міжнародних рейтингах. Досліджено державне регулювання інновацій через аналіз динаміки й ефективності видатків на аграрну науку.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку визначення державного регулювання аграрних інновацій як вибір певної моделі організаційних, регуляторних, управлінських заходів щодо створення та трансферу нових технологій, спрямованих на формування взаємопов'язаних механізмів інституційного, ресурсного забезпечення підтримки та розвитку інноваційної діяльності в сільському господарстві з метою соціально-економічного розвитку. Поглиблено обґрунтування залежності динаміки та ефективності видатків на аграрну науку й інші сфери економічної діяльності у взаємозв'язку з макроекономічними показниками.

Практична значущість. Зроблено висновки про необхідність формування стратегії інноваційного розвитку аграрного сектору шляхом підтримки інновацій та ІТ-індустрії; подальшої співпраці між виробниками, науковими установами і державою. Рекомендовано запозичення зарубіжного досвіду в частині опрацювання стратегії держави щодо регулювання інноваційної діяльності в аграрному секторі залежно від фази економічного розвитку та бюджетних можливостей. Табл.: 5. Рис.: 4. Бібліогр.: 38.

Ключові слова: інновації; аграрна наука; ефективність інновацій; державне регулювання; бюджетне фінансування.

Радченко Оксана Дмитрівна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу фінансово-кредитної та податкової політики, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: oxanarad@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-4892-7764>

Ткач Людмила Леонідівна - науковий співробітник відділу організації наукових досліджень та інноваційного розвитку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: esark@iae.kiev.ua

Дендебера Олена Петрівна - науковий співробітник відділу організації наукових досліджень та інноваційного розвитку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: esark@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Аграрні інновації є видом використання наукових продуктів та знань у сільському господарстві, насамперед сортів та гібридів рослин, порід тварин, штамів мікроорганізмів, марок і модифікацій сільськогосподарської техніки, техноло-

гій, хімічних та біологічних препаратів (вакцини), економічних розробок (документально оформлені методики, рекомендації) [17], технологій виробництва й моніторингу процесів, наслідком яких очікується зростання виробничих і фінансових показників, оптимальне використання людського, природного та матеріального капіталу, отримання со-

© О. Д. Радченко, Л. Л. Ткач, О. П. Дендебера,
2020

ціально-економічного й екологічного ефекту та розширеного відтворення.

Від часу інтеграції України у світовий економічний простір формується її інноваційна модель розвитку аграрної економіки, оскільки на цей процес великою мірою впливає міжнародна конкуренція та прагнення держави домінувати на ключових сегментах світового продовольчого ринку. Проте у цілому інноваційна активність в Україні, як ланцюг створення, реалізації та застосування інновацій, поки що перебуває на початковій стадії, тоді як у розвинених країнах світу технологічні інновації забезпечують майже 50 % ефективності економіки та до 80 % приросту ВВП. Роль держави зводиться до формування інноваційних стратегій розвитку, регулювання цього процесу та фінансування наукових досліджень.

Традиційно склалося, що формування та трансфер інновацій в Україні - це прерогатива держави, оскільки наукові дослідження проводяться переважно за бюджетні кошти, тому державне регулювання інновацій в аграрній сфері є актуальним питанням і предметом нашого дослідження. Маючи значний науковий потенціал, в Україні першочерговим завданням постає необхідність ефективнішого його використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо державного регулювання аграрних інновацій, їх матеріального, фінансового, інформаційного забезпечення здійснювали: В. Геєць [2]; В. Жук [6]; О. Захарчук [7]; М. Зубець; М. Кісіль; Ю. Лупенко, М. Малік, О. Шпикуляк [9]; М. Кропивко; П. Саблук; М. Присяжнюк, В. Петриченко, С. Володін [18], О. Мазуренко, Н. Столярчук [13] та ін. Науковці вивчали теоретичні та практичні питання активізації інноваційних процесів, комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, трансферу технологій і широкого використання завершених наукових розробок.

Так, О. Захарчук та Є. Іоніцой обґрунтували необхідність й основні напрями інноваційно-інвестиційного розвитку [7]; Ю. Лопатинська здійснила оцінку інноваційного розвитку АПК на основі інституціонального аналізу його високотехнологічної сфери [11]; В. Шебанін і Ю. Кормишкін дослідили форми інноваційної активізації аграрного підприємства в умовах цифрової трансформації економіки [28]; Ю. Лупенко, М. Малік та ін. дослідили інноваційне забезпечення розвит-

ку сільського господарства [9]; В. Осецький та В. Куліш висвітлили процес інноваційної індустріалізації в АПК [16], Т. Дудар проаналізував ефективність залучення інвестицій шляхом поєднання державної інвестиційної політики та інноваційних розробок із метою подальшого їх упровадження у виробничу діяльність тощо [5].

За результатами оцінювання бюджетного фінансування наукових розробок системи Національної академії аграрних наук України, академік НААН В. Жук зазначає, що необхідно посилити інноваційну спрямованість досліджень, акцентувати увагу на впровадженні наукових здобутків у виробництво, розширити джерела фінансування наукових розробок через ринкову діяльність інноваційної та виробничої інфраструктури аграрної науки [6].

Дослідники І. Галиця та А. Никифоров розкрили теоретико-методологічні засади державного регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності, чинники розвитку, шляхи удосконалення цього процесу [4]. О. Накісько, С. Руденко довели, що складовою розвитку інноваційної діяльності є державне фінансове регулювання через пільги (податкові, кредитні, інвестиційні та митні), дотації, компенсації при формуванні інвестиційно-інноваційної політики та напрямів державного регулювання [14]. О. Ляшенко висвітлює результативність бюджетного фінансування наукових досліджень в Україні [12], а В. Гусев - методологію державної інноваційної політики [3]. За висновками О. Мазуренко, Н. Столярчук, «державна повинна взяти на себе інтегруючу роль для подолання деструктивних процесів неефективного використання науково-технічних знань і розробок у процесі створення інновацій. Серйозною проблемою залишається також нестача державного фінансування науково-технічних розробок» [13].

Інновації в аграрному секторі К. Соловчук визначає засобом підвищення технологічного рівня, стратегічним чинником зміцнення конкурентоспроможності й однією з базових умов стабільної роботи [25]. Однак в Україні проникнення технологій та інновацій в агро-сектор, за експертними оцінками, не перевищує 10% від створених. Як наслідок, вченими визнано, що механізм державного регулювання інновацій недосконалий через недостатні обсяги фінансування науки й інноваційних процесів; обмеження зовніш-

ніх фінансувань і запозичень, незацікавленість інвесторів; наявність певних структурних деформацій вітчизняного фінансового ринку; низьку рентабельність інноваційної діяльності та високий ступінь невизначеності результатів; слабе технологічне оснащення наукових установ; проблему залучення висококваліфікованих кадрів; недосконалість законодавчого забезпечення інноваційного розвитку; відсутність налагодженої взаємодії науки та виробництва тощо.

Питання державного регулювання інновацій та реалізації їх у практичній площині іноземні науковці результативно досліджують з кінця 30-х років минулого століття. За даними М. Mazzucato (2017), країни світу прагнуть до економічного зростання через інноваційний, інклюзивний та стійкий розвиток, а сучасний підхід характеризується відходом від вузькосекторальної промислової політики і фокусується на проблемах загальносистемної трансформації через партнерство держави, бізнесу і суспільства [35]. D. Jugend та ін. (2018) довели взаємозв'язок між відкритими інноваціями, інноваційною ефективністю і державною підтримкою інновацій, а загалом інновації вимагають синергізму програм [31]. Н. Mayer (2010) вивчає вплив моделі відкритих інновацій на державну політику, зокрема у країнах із низьким рівнем наукових досліджень, які можуть отримати вигоду за рахунок маршалліанських зовнішніх ефектів [34].

В. D. Wright (2012) розкриває інноваційні розробки екологічних та аграрних аспектів як цілеспрямовані сільськогосподарські інституційні інновації, пов'язані із значним збільшенням урожайності в ХХ ст., починаючи з впровадження системи земельних грантів у США, що ознаменувало початок «зеленої революції» [37]. R. Veugelers (2012) розкриває інструменти політики для стимулювання екоінновацій в СНД та доводить необхідність втручання держави для вирішення проблеми поєднання зовнішніх чинників навколишнього середовища і знань [36]. Дослідники L. Klerkx, A. Hall та C. Leeuwis (2009) провели академічний огляд досліджень агроінновацій та показали еволюцію системних підходів до агроінновацій; оцінки ключових факторів інновацій, їх продуктивність, фасилітацію процесів агроінновацій за допомогою інноваційних брокерів і моніторингу; формулювання напрямів досліджень [32].

Таким чином, деякі аспекти державного регулювання та підтримки аграрних інновацій в Україні залишаються недостатньо вивченими й потребують поглибленого аналізу, особливо з урахуванням зарубіжного досвіду та окремих успішних практик їх реалізації.

Мета статті - здійснити наукове узагальнення стану аграрних інновацій та їх державного регулювання в Україні на прикладі діяльності наукових установ.

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження є системний метод. Використано монографічний метод - для огляду наукових публікацій дослідників щодо проблем аграрних інновацій та їх державного регулювання; емпіричний, системний та порівняльний аналіз і синтез, графічний методи - з метою оцінювання сучасного стану фінансування науки; статистичний метод - для оцінки ступеня державного регулювання та фінансування наукових досліджень; абстрактно-логічний - слугував для теоретичних узагальнень і формулювання висновків.

Виклад основних результатів дослідження. Специфічними рисами аграрного сектору, що зумовлюють його потребу в інноваціях, є діяльність, обмежена просторовим розвитком (географічна), залежність від клімату, погодних і природних умов, використання особливих біологічних ресурсів (землі, рослин та тварин), значна матеріально-технічна база, що використовується сезонно, потреба у кваліфікованих кадрах, розвинених інфраструктурі та логістиці тощо. Ці фактори, а також поляризація форм господарювання - від агрохолдингів до особистих селянських господарств, свідчать про те, що розвиток аграрних інновацій потребує державної підтримки.

Визначення сутності категорії «державна інноваційна політика» наведено в табл. 1. На основі аналізу наукових доробок нами зроблено узагальнення, що державна інноваційна політика агросектору - це система організаційних, регуляторних, управлінських заходів щодо процесів створення та трансферу нових технологій, спрямованих на формування взаємопов'язаних механізмів інституційного й ресурсного забезпечення підтримки та розвитку інноваційної діяльності в сільському господарстві.

1. Визначення сутності категорії «державна інноваційна політика»

Автор	Визначення
Ст. 3. «Мета і принципи державної інноваційної політики» Закону України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. № 40-IV (у редакції від 05.12.2012 р.)	Головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції
Гусєв В. О. Державна інноваційна політика: методологія формування та впровадження : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2011. 624 с.	Державна інноваційна політика - це стрижнева складова державної політики, як організуюча, регулятивна та спрямовуюча інституціональна субстанція суспільства щодо утвердження сталого інноваційного розвитку ... і є цілеспрямованою та скоординованою діяльністю органів державної влади ... для впровадження комплексу організаційних, регуляторних, управлінських заходів на основі певних принципів та розроблених стратегій і спрямованих на створення системних інституціональних, економічних, науково-технічних та інших засад, а також запровадження механізмів їх реалізації шляхом залучення необхідних інвестиційних, інтелектуальних, інформаційних, організаційних та інших ресурсів (як державних, так і недержавних) для стимулювання генезису та широкомасштабного поширення інноваційних процесів ... з переважною їх державною підтримкою за встановленими законодавством пріоритетними напрямками
Науменко А. О. Механізми формування державної інноваційної політики в агропромисловому комплексі України. <i>Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління.</i> 2019. Т. 30(69). № 3. С. 128-130	Ключові напрями державної інноваційної політики в аграрному секторі: активізація науково-технічної діяльності й формування на цій основі ефективного агропромислового комплексу; матеріально-технічне забезпечення галузі; екологізація сільського господарства; вдосконалення економічних і земельних відносин; раціоналізація структури виробництва й управління, а також здійснення соціальної політики, яка сприяє створенню гідних умов життєзабезпечення для населення сільських територій
Александрович Г. Р. Формування державної інноваційної політики. <i>Всеукраїнська наук.-практ. конф. «Інноваційні технології публічного управління та адміністрування: теорія і кращі практики 21 століття».</i> Мелітополь, 2020. С. 76-78	Державна інноваційна політика є складовою частиною державної соціально-економічної політики і спрямована на розвиток і стимулювання інноваційної діяльності. Вона визначає цілі, напрями, форми і методи діяльності органів державної влади відносно усіх етапів інноваційного циклу аж до використання нововведень в господарській діяльності суб'єктів економіки
Гудзинський О. Д., Іванюта П. В. Державна політика інноваційного розвитку національної економіки. <i>Інвестиції: практика та досвід.</i> 2010. № 18. С. 98-100	Підходи до інноваційної політики: <i>структурний</i> , що розглядає інноваційну політику через сукупність її елементів: цілі, завдання, напрями, принципи й т.д.; <i>політико-економічний</i> , що розкриває інноваційну політику через систему економічних відносин між учасниками інноваційних процесів; фактичне ототожнення інноваційної політики з <i>державним регулюванням</i> , а точніше із заходами, спрямованими на просування нової або поліпшеної продукції на ринок

Харченко Ю. П. Аспекти реалізації державної інноваційної політики України в сучасних умовах. <i>Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток</i> . 2017. № 2. С. 63-74	Державна інноваційна політика - сукупність певних напрямів, форм і методів діяльності держави, спрямованих на створення взаємопов'язаних механізмів інституційного, ресурсного забезпечення підтримки та розвитку інноваційної діяльності, на формування мотиваційних факторів активізації інноваційних процесів
Авторське визначення	Державна інноваційна політика агросектору - це вибір певної моделі організаційних, регуляторних, управлінських заходів щодо процесів створення та трансферу нових технологій, спрямованих на формування взаємопов'язаних механізмів інституційного та ресурсного забезпечення підтримки й розвитку інноваційної діяльності в сільському господарстві з метою соціально-економічного розвитку на інноваційній основі через прямі та непрямі інструменти економічного впливу, системи технічних і соціальних нововведень

Джерело: Узагальнено авторами за наведеними літературними джерелами.

Інструменти державного регулювання інновацій дослідник В. Разживін розділив на дві підгрупи: засоби прямого державного дотування (фінансування нових науково-дослідницьких центрів, підприємств, виробництв, технологій, безпосередньо інноваційної продукції (у вигляді державного замовлення), а також надання податкових та інших фінансових пільг у вигляді позик, грантів, кредитів і зменшення ставок податку на прибуток [23]. Водночас Ю. Харченко вважає, що методи реалізації державної інноваційної політики за способом впливу можна поділити на такі: 1) економіко-правові; 2) державне

фінансування наукової сфери; 3) контрактна система відносин між суб'єктами інноваційної діяльності та державою; 4) податкова система; 5) патентно-ліцензійна, антимонопольна політика; 6) амортизаційні заходи, субсидії; 7) передавання технології; 8) підтримка міжорганізаційної кооперації та дрібного інноваційного бізнесу; 9) урядові закупівлі; 10) розвиток інфраструктури досліджень і розробок [27, с. 67]. На підставі цих досліджень нами сформовано напрями державного регулювання інновацій та шляхи їх реалізації (табл. 2).

2. Напрями державного регулювання інновацій та їх реалізація

Напрямок регулювання	Шляхи реалізації державного регулювання інновацій
Нормативні	Економіко-правові методи, що ґрунтуються на положеннях Конституції, відповідних законів, внутрішньовідомчих, адміністративних розпоряджень
Пряма фінансова підтримка	Пряме фінансування коштами державного бюджету процесу створення нових наукоємних виробництв і технологій; запровадження конкурсного відбору щодо створення та фінансування науково-дослідницьких програм і наукових центрів; централізоване надання державних грантів і стипендій провідним науковим центрам і науковцям; компенсація банківського кредиту в повному або частковому обсязі у разі його інвестування в технологічні зміни
Заохочувальні фіскально-податкові пільгові режими	Надання грантів, позик, субсидій, гарантованих кредитів, дослідних податкових кредитів; податкові пільги, пільгове кредитування і субсидування, страхування і гарантування система прискореної амортизації основного капіталу; патентна політика; зовнішньоторговельна політика; антимонопольна політика

Інституційні інструменти	Створення сприятливого інституційно-правового середовища; регулювання попиту-пропозиції через створення інноваційної інфраструктури; утворення дієздатних суб'єктів інноваційного процесу, а також суб'єктів регулювання цього процесу та мережі інноваційної інфраструктури, що забезпечуватиме поточну діяльність цих суб'єктів
Інші інструменти	Удосконалення законодавства про авторське право та патентні відносини; введення системи сертифікації та стандартів, що заохочує споживання інноваційних товарів; розвиток і підтримка системи освіти, спеціальної фахової підготовки, системи безперервного навчання та перекваліфікації; створення державної інформаційної інфраструктури, розширення доступу до інформаційних мереж і банків даних, бібліотек; надання державних замовлень підприємствам

Джерело: Складено на основі [23, 27].

За даними щорічного статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність в Україні» [15], у 2019 р. обсяг витрат на виконання досліджень і розробок (ДіР) за рахунок усіх джерел становив 17254,6 млн грн, у тому числі за рахунок коштів державного бюд-

жету - 6724,7 млн грн (39 %), у 2018 р. - 16773,7 млн грн, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету - 6020,9 млн грн (36 %). Динаміку та структуру загальних витрат на НДР в Україні за джерелами фінансування у 2010-2019 рр. наведено на рис. 1.

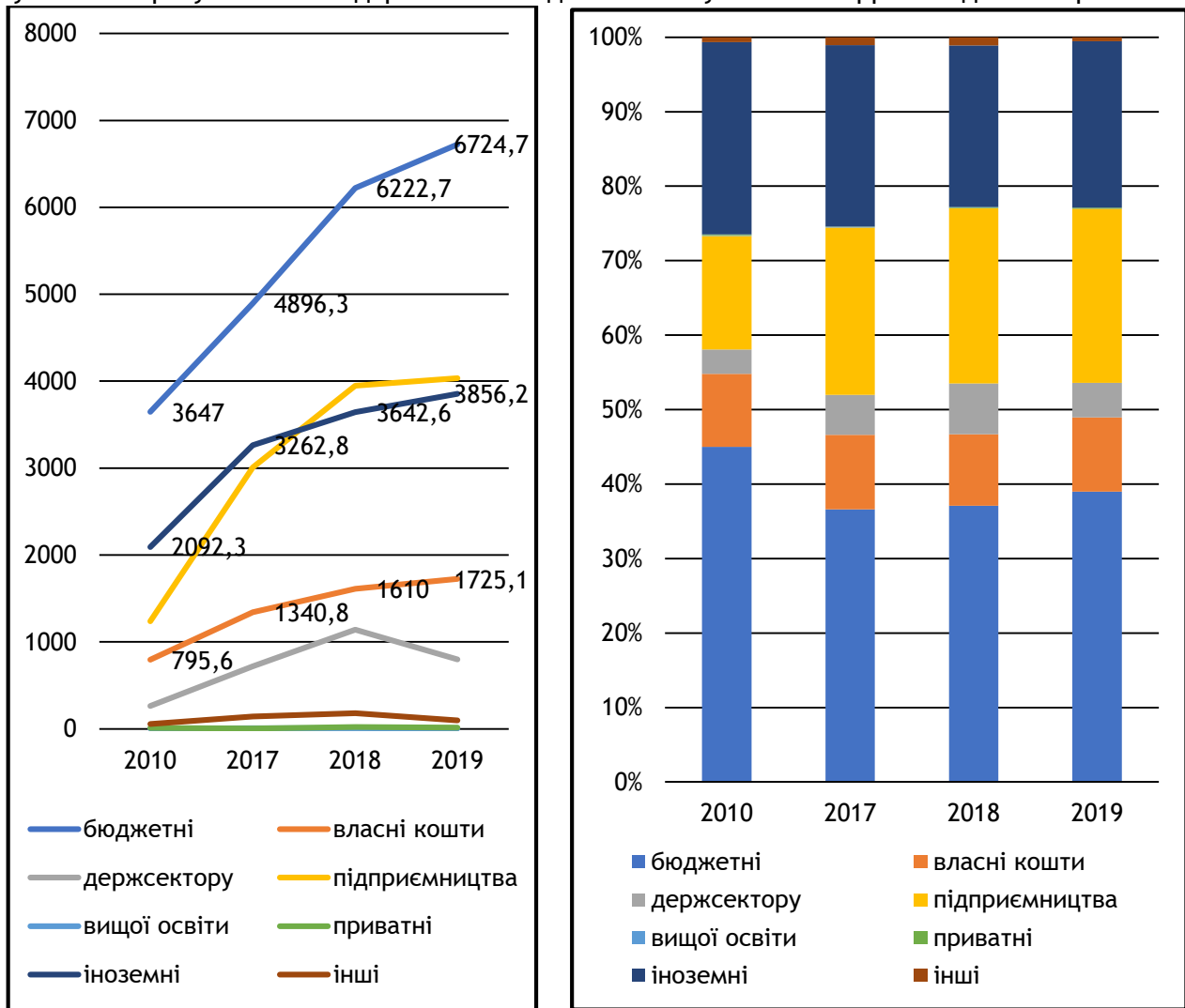

Рис. 1. Динаміка та структура витрат на НДР в Україні за джерелами фінансування у 2010-2019 рр., млн грн, %

Джерело: За даними [15].

Світовий економічний форум «The Global Competitiveness Report» [30] позиціонує Україну на 78-му місці серед країн Західної Європи за критерієм інвестування фінансових ресурсів у ДіР, що лежать в основі інноваційної діяльності, оскільки витрати на дослідження і розробки становлять 0,47 % ВВП у тому числі за рахунок коштів державного

бюджету - 0,16%, проти 0,75% у 2010 р. За даними бази основних показників науки і технологій (MSTI) [33], у країнах ОЕСР інтенсивність ДіР сягає 2,38% ВВП, у регіоні ЄС-28 цей показник вперше перевищив 2% (зріс з 1,98 до 2,03%), серед країн ОЕСР в 2018 р. Ізраїль і Корея показали найвищий рівень - відповідно 4,9 і 4,5% ВВП (рис. 2).

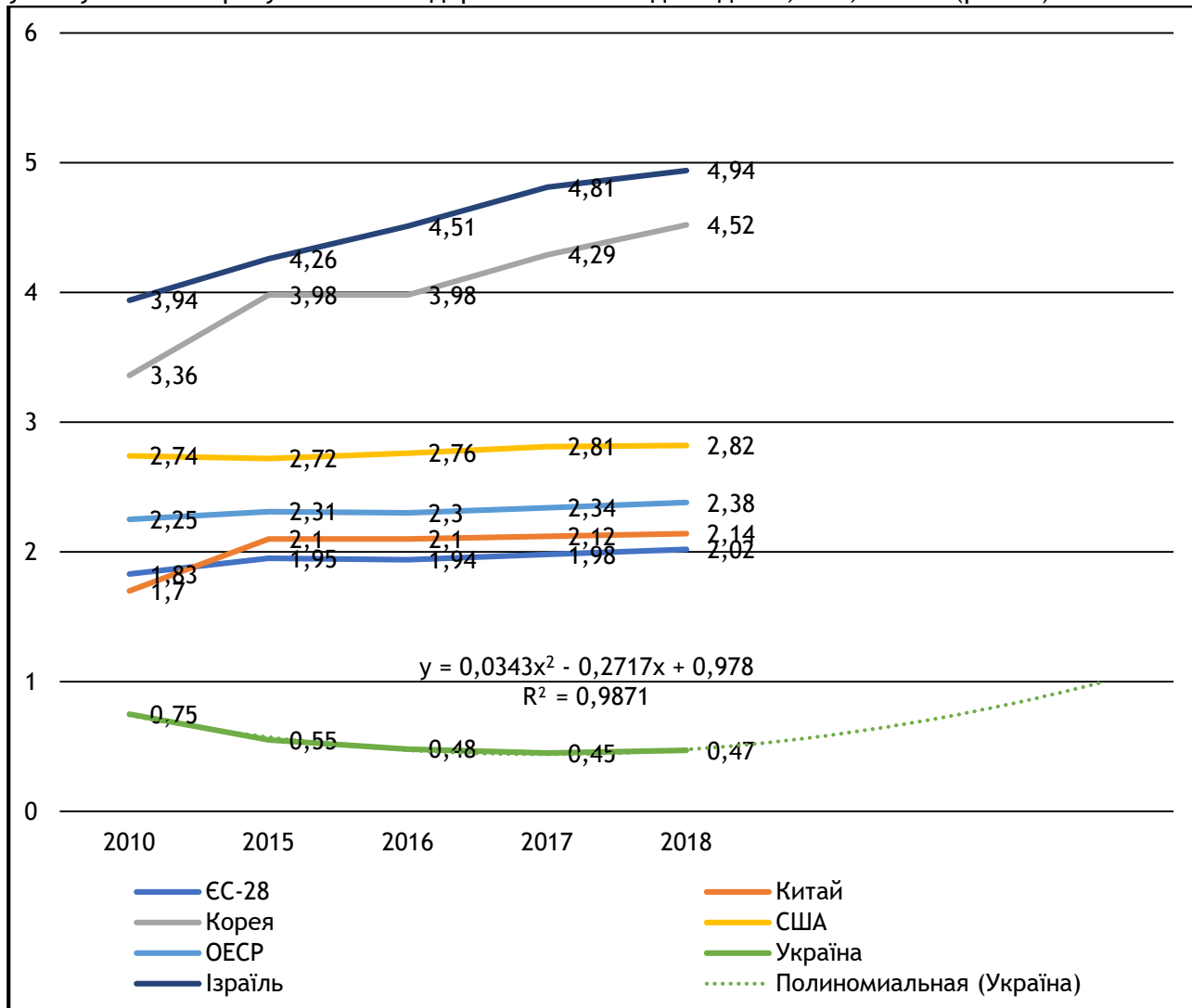

Рис. 2. Інтенсивність досліджень і розробок країн світу та України (витрати на науку, відсоток до ВВП) за 2010-2018 рр., %

Джерело: URL : <http://www.oecd.org/sti/msti.htm> (ОЕСР); за даними Статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність України». URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm [15].

Однією з цілей Європейського Союзу протягом останніх двох десятиліть було заохочення збільшення обсягів інвестицій у дослідження, щоб забезпечити стимул до конкурентоспроможності ЄС. Стратегія «Європа 2020», прийнята в 2010 р., визначає 3,00% валового внутрішнього продукту (ВВП) діяльності з НДДКР; і це одна з п'яти основних цілей стратегії «Європа 2020». Таким стимулом має слідувати й Україна, обравши шлях євроінтеграції. Зокрема, у Цілях сталого ро-

звитку України¹, зазначено до 2030 року збільшити обсяги фінансування науки за рахунок усіх джерел до 3% ВВП та забезпечити державне бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7% ВВП.

Бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності здійснюється відпо-

¹ Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна» URL : http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf

відно до ст. 48 «Фінансове забезпечення наукової і науково-технічної діяльності» Закону України «Про науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII, за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів установ, організацій та підприємств, вітчизняних та іноземних замовників робіт, грантів, інших джерел, не заборонених законом.

Постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 2015 р. № 571 затверджено Порядок відбору державних інвестиційних проєктів. Об'єктами бюджетного фінансу-

вання в інноваційній діяльності визначено: 1) пріоритетні напрями науково-технічного прогресу; 2) цільові бюджетні програми; 3) сектори науки, провідні фундаментальні й пошукові дослідження. За пріоритетними напрямами науково-технічного прогресу з державного бюджету фінансуються комплексні державні інноваційні програми, державні науково-технічні та міжнародні програми. Бюджетне фінансування фундаментальних і прикладних досліджень та розробок у галузях економіки України в 2016-2020 рр. наведено в табл. 3.

3. Бюджетне фінансування фундаментальних і прикладних досліджень та розробок у галузях економіки України в 2016-2020 рр., млн грн

Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки	2016		2017		2018		2019		2020	
	заплановано	фактично	заплановано	фактично	заплановано	фактично	заплановано	фактично	заплановано	Фактично*
У галузях економіки	1073,0	1009,8	1494,6	1410,7	1635,2	1520,5	1462,8	1398,4	1767,2	896,3
сфері економічної, торговельної та трудової діяльності	5,98	5,76	10,28	9,66	9,85	9,62	207,62	190,80	12,39	6,00
сфері сільського, лісового господарства та мисливства, рибного господарства	863,50	816,92	1388,5	1308,6	1445,9	1367,0	1166,2	1123,0	1651,6	879,3
сфері паливно-енергетичного комплексу	6,50	5,27	8,96	6,06	8,96	6,78	-	-	-	-
інших галузях промисловості та будівництві	5,40	4,95	6,44	6,39	6,70	6,52	3,40	-	7,43	1,62
інших галузях економіки	191,60	176,91	81,10	80,05	164,30	130,53	7,08	6,54	95,00	9,00
Частка у видатках бюджету, %	0,121	0,121	0,134	0,133	0,123	0,122	0,100	0,102	0,108	0,087

* за 3 квартали 2020 р.

Джерело: За даними Державного казначейства України. URL : <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

У видатках на науку в галузях економіки на сільське господарство у 2019 р. припадало 63,5% - найвищий показник за аналізований період 2010-2019 рр. Центром наукового забезпечення ведення сільського господарства є Національна академія аграрних наук

України (НААН) [17], яка відповідно до ст. 6 свого Статуту здійснює організацію проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень з питань розвитку галузей агропромислового комплексу, сприяння інтеграції вітчизняної аграрної науки у

світовий науковий простір, участі у формуванні державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності, надання інформаційних послуг суб'єктам агропромислового виробництва, підготовки наукових

кадрів, використання та охорони природних ресурсів і навколишнього середовища. Фінансування витрат по НААН у складі національних академій за 2010-2017 рр. за джерелами наведено у табл. 4 та на рис. 3.

4. Фінансування внутрішніх витрат на наукові дослідження академій наук України за 2010-2017 рр., тис. грн

	Усього	У тому числі за рахунок коштів:						
		бюджету	власних коштів	організацій державного сектору	організацій підприємницького сектору	організацій сектору вищої освіти	приватних некомерційних	іноземних джерел
2010 р.								
Усього по національних академіях	2923420,4	2562369,0	114097,8	34734,3	122630,1	625,1	725,0	73448,0
Академія наук	2070203,5	1838978,3	48351,7	30605,5	70917,7	614,5	725,0	70101,3
НААН	521050,9	432924,4	65623,5	3001,5	13698,3	-	-	1786,4
2015 р.								
Усього по національних академіях	3341877,0	2820387,3	185482,0	66401,3	157008,8	742,2	-	103102,6
Академія наук	2398589,4	2101143,0	63449,7	50732,6	82712,3	562,3	-	93924,0
НААН	548480,6	380044,4	118832,4	15268,2	31965,2	-	-	2216,6
2016 р.								
Усього по національних академіях	3154870,7	2428033,6	262065,7	91419,6	206588,7	1837,8	1540,5	149061,1
Академія наук	2259079,7	1851680,6	52909,9	85993,5	110879,3	1834,8	1160,4	141580,7
НААН	557866,1	293378,3	208837,0	1966,3	51019,6	3,0	321,7	2153,9
2017 р.								
Усього по національних академіях	3986530,3	3141992,3	334641,6	143689,5	186755,7	2971,0	940,6	171283,7
Академія наук	2873637,2	2362296,9	100370,7	124085,0	119336,0	2824,7	558,5	160827,3
НААН	685569,7	408721,5	234064,2	16199,6	20251,0	146,3	286,0	5125,5

Джерело: За даними Статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність України».
URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm.

Згідно з даними НААН, на 2015-2017 рр. за бюджетною програмою за КПКВК 6591020 НААН, метою якої передбачено організацію і координацію наукових досліджень з проблем АПК, ефективне управління майновим комплексом НААН, методичне

забезпечення наукової діяльності наукових установ, було заплановано 90,684 млн грн, а затверджено в загальній сумі 64,0 млн грн, або 70% до плану (у т. ч. за загальним фондом - 62,3 млн грн, за спеціальним - 1,7 млн грн) [17].

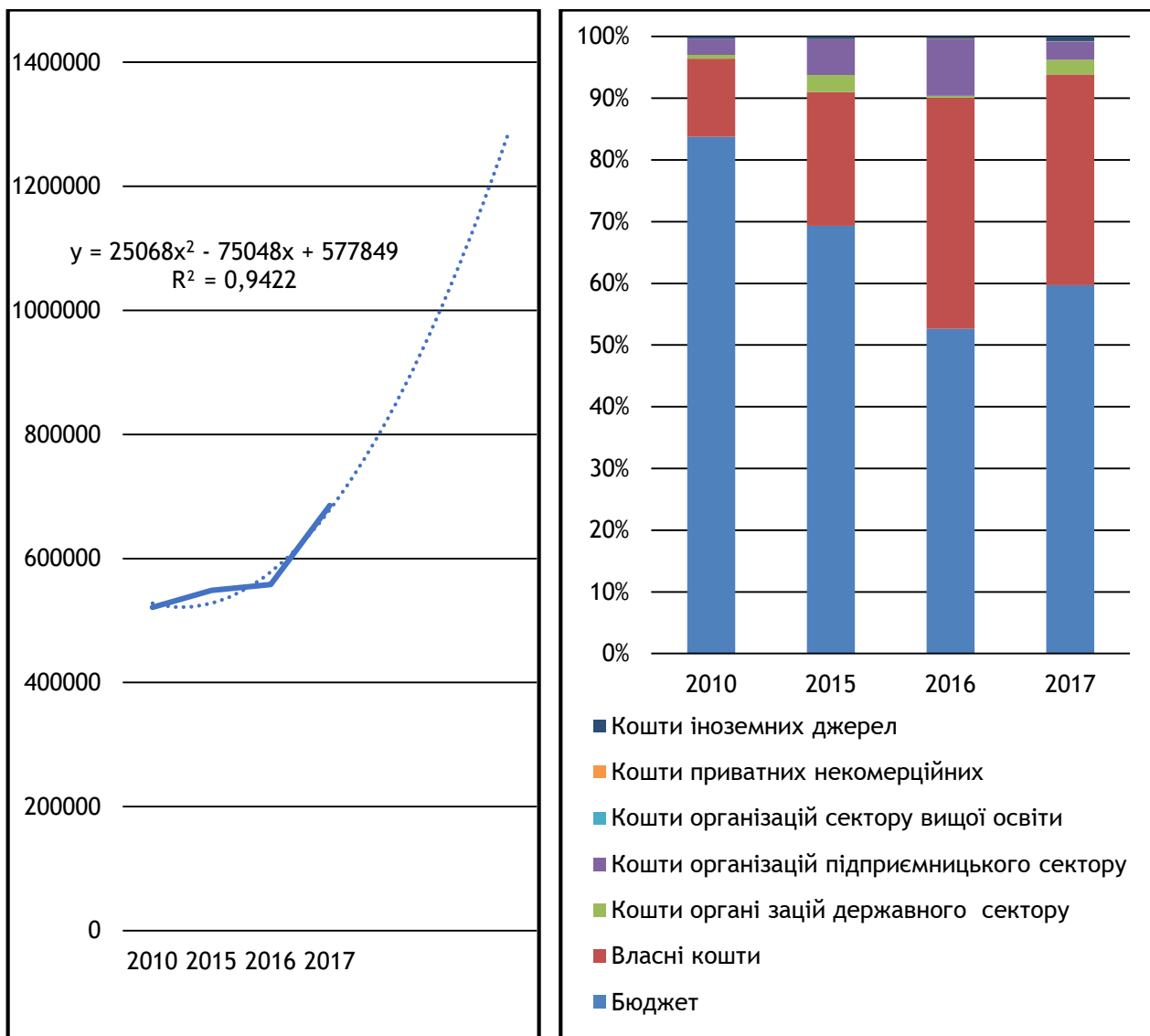

Рис. 3. Динаміка та структура фінансування внутрішніх витрат на наукові дослідження НААН у 2010-2017 рр., %

Джерело: За даними [1, 15, 17].

З 2018 р. змінилася форма звітності, тому за 2018-2019 рр. дані приведено загальним обсягом, без розгорнутої структури поперед-

нього періоду. Витрати на виконання НДР за видами робіт та секторами діяльності за 2017-2019 рр. наведені у табл. 5.

5. Витрати на виконання НДР за видами робіт та секторами діяльності за 2017-2019 рр., тис. грн, %

Рік	Усього, тис. грн	У тому числі:			Частка секторів, %		
		фундаментальні	прикладні	науково-технічні	підприємницький	державний	вищої освіти
Усього							
2017	13379292,4	2924521,4	3163160,8	7291610,2	58,21	34,49	7,29
2018	16773724,5	3756539,0	3568336,4	9448849,1	58,47	34,85	6,68
2019	17254629,7	3740428,0	3635718,0	9878483,7	59,26	34,61	6,12
Сільськогосподарські науки							
2017	821950,1	276084,9	388186,6	157678,6	9,52	83,02	7,46
2018	975952,0	327045,9	460565,0	188341,1	8,03	84,61	7,36
2019	963268,2	262636,0	489089,6	211542,6	8,46	84,41	7,13

Джерело: За даними Статистичного збірника «Наукова та інноваційна діяльність України». URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnauka_u.htm [15].

Наукові розробки та пропозиції від НААН, а також пріоритетні напрями наукових досліджень на 2021-2025 роки розміщено на сайті академії [17] у розділі «Публічна інформація». У каталозі «Аграрна економіка і продовольство» представлені розробки ННЦ «Інститут аграрної економіки» в частині: моделі трансформації селянських господарств у сімейні ферми; моделі обігу земель; стратегії сталого розвитку сільських територій тощо.

За висновками Аудиторської палати [8], у 2018 р. витрати бюджетних коштів здійснювалися за всіма стратегічними пріоритетами, з яких, як і в 2017 та 2016 рр., найбільший обсяг фінансування (153,4 млн грн, або

52,6%) спрямовано на стратегічний пріоритет 4 «Технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу». Обсяг його фінансування був найвищим серед усіх пріоритетів і номінально зріс на 1,3%. Проте його частка (52,6%) у загальних обсягах фінансування порівняно з 2017 р. зменшилася (на 5,8 в.п.) за рахунок значного зростання цього показника за 2 і 7-м стратегічними пріоритетами. Фінансування стратегічних пріоритетів у 2018 р. передбачалося із загального (0,5%) та спеціального (99,5%) фондів [1].

Витрати на виконання НДР у галузі сільськогосподарських наук за регіонами у 2019 р. відображено на рис. 4.

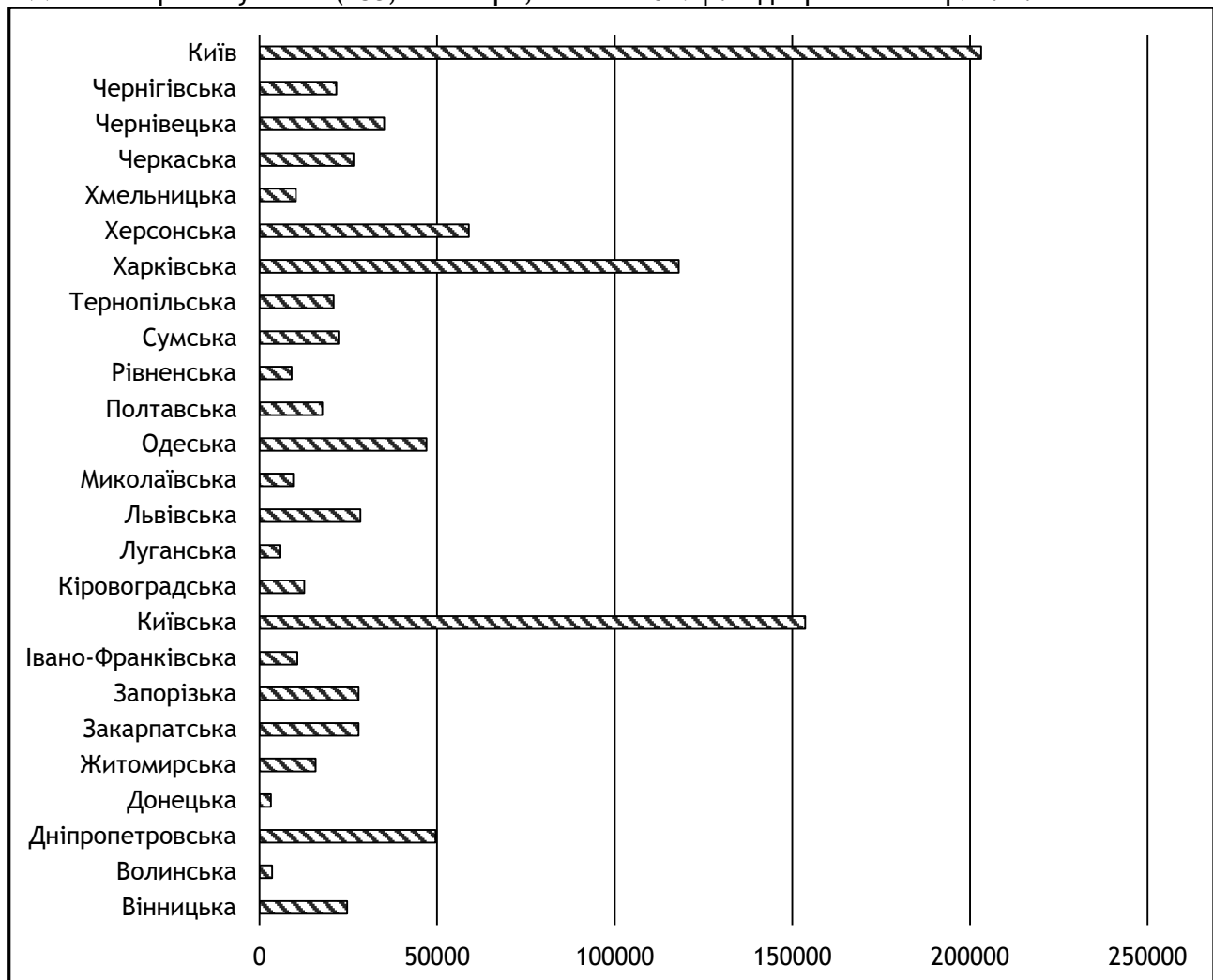

Рис. 4. Витрати на виконання НДР у галузі сільськогосподарських наук по областях у 2019 р., тис. грн

Джерело: За даними [15].

Згідно з даними рис. 4 та іншими показниками Аналітичних довідок «Стан розвитку науки і техніки, результати наукової і науково-технічної діяльності» [1], в Україні діють три великі центри науки: Київ

(46% наукових працівників і 46% від загальних витрат на дослідження та розробки); Харків (28% наукових працівників і 19% загальних витрат на дослідження та розробки) та Дніпро (10% наукових працівників

і 12% від загальних витрат на дослідження та розробки). Менші центри наукової діяльності знаходяться у Львові (6% працівників), Запоріжжі (4% працівників і 8% коштів на дослідження та розробки) та в Одесі (3% працівників). Решта областей займають у сфері науки та інновацій менше 3%.

У 2018-2019 рр. НААН використано 2358,6 млн грн (за загальним фондом - 775,4 млн грн, спеціальним - 1583,2 млн грн), або 95,8 % планових видатків (2463,1 млн грн).

За результатами аудиту Рахункової палати [24], кошти державного бюджету за бюджетною програмою за КПКВК 6591020 у 2018-2019 рр. НААН використовувалися переважно на поточні видатки, а результативні показники, визначені паспортом бюджетної програми, є формальними, не визначають результат виконання бюджетної програми і не характеризують хід реалізації та ступінь досягнення її цілей, що унеможливає надання відповідної оцінки ефективності використання коштів державного бюджету за напрямками їх використання. Також аудитом виявлено, що аналіз використання у 2018-2019 рр. коштів державного бюджету засвідчив наступне: у структурі касових видатків, спрямованих на дослідження і розробки у сфері агропромислового комплексу, частка видатків на оплату праці з нарахуваннями та оплату комунальних послуг займає 61%, тобто спрямування коштів державного бюджету на виконання фундаментальних і прикладних розробок фактично є утриманням бюджетних, зокрема наукових установ НААН, а не фінансуванням пріоритетних розробок. Зменшується і обсяг впровадження завершених прикладних розробок (54 %), отже, ефективність від використання коштів державного бюджету за такою бюджетною програмою досить низька.

Для НААН частка спеціального фонду (переважно кошти приватних замовників) стрімко збільшилася із 32-46% у 2015-2016 рр. до 64-68% у 2017-2018 рр. Крім того, якщо у 2015 р. із загальної суми 605,356 млн грн витрат на НДР у галузі сільськогосподарства 68,3% профінансовано з бюджету, а 20,5% - за рахунок власних коштів, то у 2019 р. такі видатки в сумі 8077,9 млн грн на 95,6% фінансувалися за рахунок власних коштів.

Така тенденція спричинена активністю підприємств сектору в прагненні до науко-

вого ведення виробництва і водночас постійним недофінансуванням аграрної науки. Як головній розпорядниці бюджетних коштів, Законом України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» НААН встановлено обсяг фінансування в сумі 519,140 млн грн загального фонду, а це лише 55% від визначеної нормативної потреби² в розмірі 941,645 млн грн, тоді як у 2015 р. було забезпечено 58% потреби фінансування, у 2016 р. - 44,2%, у 2017 р. - 55,4, у 2018 р. - 51,5, у 2019 р. - 30%. Водночас сплата податків до державного бюджету науковими установами, підприємствами мережі НААН у 2017 р. становила 968,445 млн грн, що у 2,5 рази перевищувало бюджетне фінансування цього періоду в сумі 395,004 млн грн [17].

У Концепції реформування і розвитку аграрної науки [10] зазначено причини низької її ефективності, основні з яких: відсутність фінансування інноваційної діяльності; невідзначеність на державному рівні пріоритетних напрямів розвитку аграрної науки, що призводить до розпорошення фінансування науково-дослідних робіт; недосконалість формування державного замовлення на наукову продукцію і неопрацьованість ефективної системи впровадження наукових розробок в агропромислове виробництво тощо.

Для розв'язання завдання переходу до інноваційного зростання у Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року [19] пропонується низка дієвих інструментів, зокрема й для аграрної науки. З метою сталого розвитку науки та інновацій необхідно забезпечити передусім сприятливі умови для утворення та функціонування інноваційно активних підприємств, розвитку національної інноваційної екосистеми, залучення вітчизняних та іноземних інвесторів. Запропонований у цій Стратегії функціональний підхід спрямований на розв'язання проблем, які гальмують інноваційний розвиток. Зазначено також, що рушієм економічного зростання в найближчій перспективі може виступати аграрний сектор як такий, що має високий потенціал до модернізації, впровадження новітніх технологій та підвищення рівня переробки власної продукції, але його перспективи обмежені. Наразі в

² Згідно з Пояснювальною запискою до проекту Закону України «Про внесення змін до додатка № 3 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» (щодо підвищення державної підтримки Національної академії наук України та національних галузевих академій наук).

Україні він створює близько 10% ВВП. Водночас у переважній більшості розвинених країн частка аграрного сектору не перевищує 5% ВВП. Навіть в Аргентині, відомій своїм високоприбутковим аграрним сектором, за даними Світового банку, його частка становить тільки 6%. Зважаючи на це, саме інноваційний потенціал має стати рушієм економічного зростання та сприяти розвитку всіх сфер економіки, зокрема промисловості й аграрного сектору.

Наявні підходи до фінансування науки не створюють умов для широкого використання інновацій агробізнесом. Проте пропонувані вітчизняні інтелектуальні технологічні рішення вже сьогодні допомагають виробникам збільшувати корисний ефект, відповідати сучасним потребам ринку й ефективніше використовувати ресурси. На щорічному заході Forbes AgTech [26] було названо 25 найбільш інноваційних стартапів у сфері сільського господарства. До них належать blockchain, вертикальні ферми, безпілотні технології, автоматизація виробництва і точне землеробство. Також за результатами заходу «Впровадження інноваційних технологій в аграрному секторі: кейси реальних прикладів і показники ефективності за 2017-2018 рр.» учасниками визнано, що вкладення українських компаній у впровадження інноваційних технологій повинні становити близько 5 млрд грн - до 200 млн дол. США в рік, або 5-10% доходу.

Також практики й експерти щорічного Інноваційного аграрного форуму AGROIТ Forum [38] презентують інновації в АПК як: систему телеметрії здійснення аналітики технологічних витрат, моніторингу стану посівів і полів у цілому; інноваційні рішення щодо вирощування та підживлення рослин; інноваційні переваги машин; комплексні ІТ-рішення (Agrichain Farm (оперативний облік та планування), Agrichain Land (управління земельним банком), Agrichain Scout (моніторинг стану посівів), Agrichain Barn (складський облік), Agrichain Report (звітність); платформу Агроконтроль для збільшення рентабельності, підвищення врожайності та ефективного розвитку культур, зниження негативного впливу на навколишнє середовище, оптимізації використання добрив, насіння та засобів захисту; діджитал моніторинг посівів тощо.

Таким чином, аналіз стану фінансування наукового забезпечення аграрної науки Ук-

раїни свідчить, що воно здійснюється переважно за рахунок видатків бюджету. Оскільки країна несе непомірний тягар війни і наслідків системної економічної кризи, фінансування ведеться за залишковим принципом і не відшкодовує навіть соціально захищених витрат на оплату праці. Частка загальних видатків на науку не перевищує 0,45 %, отже, наука має не економічну, а соціальну спрямованість та не справляє належного впливу на економіку [21, 22].

У видатках науки на НААН припадає менше 10 % і тільки відносно збережена технічна база, особливо земельні ділянки, дає змогу продовжувати наукову й організаційну діяльність щодо забезпечення функціонування її профільних наукових і дослідних установ. Нині обговорюється на всіх рівнях проблема розширеного фінансування, зокрема за рахунок самоокупності з різними формами комерціалізації наукової продукції, у тому числі за прикладом наукового досвіду розвинених країн світу. Наразі важливо зберегти заплановане у державному бюджеті на 2021 р. фінансування на аграрну науку в сумі 662,717 млн грн загального та 952,463 млн грн спеціального фондів, оскільки його скорочення, як, на жаль, уже системне явище, призведе до втрат.

Нами зазначалося вище, що бюджетне фінансування наукового забезпечення ведення сільського господарства України здійснюється за залишковим принципом [20]. В останні роки бюджетне фінансування НДР в Україні зменшується внаслідок економічного спаду, збільшення витрат на оборону. Проте, як вважають науковці, на відміну від інших галузевих академій у розпорядженні НААН ще збереглася потужна експериментальна і виробнича база - дослідні господарства, за якими закріплено понад 400 тис. га земельних ресурсів, що спроможна, крім наукових завдань, нарощувати на ринкових засадах обсяги реалізації конкурентного насіння, порід тварин і технологій та збільшувати надходження фінансових ресурсів для проведення досліджень [18].

У зв'язку зі зниженням обсягів фінансування науки, а також у межах заходів, присвячених 100-літтю Національної академії аграрних наук України, у наукових колах та владних структурах обговорюються пропозиції щодо розширення джерел фінансування науки в агропромисловому комплексі за прикладом інших держав. Як зазначають

дослідники, у США та країнах Європи венчурний капітал є одним з важливих інструментів фінансування НДР і розвитку високих технологій, підтримки малого та середнього бізнесу [17]. Як захід стимулювання ефективної передачі наукової розробки у виробничий сектор, у структурі НААН створено Інститут інноваційного провайдингу.

На сучасному етапі можливо впроваджувати зміни, що не потребують багатомільярдного фінансування, зокрема визначити пріоритетні галузі науки для держави в довгостроковій перспективі, робити акцент на тих винаходах, які допоможуть вирішити національні проблеми, започаткувати практику, коли запити на розробку та дослідження формує бізнес, але фінансує ці дослідження держава. Тобто в умовах дедалі обмеженішої державної підтримки науковці повинні знаходити додаткові джерела фінансування і розширювати перелік платних наукових послуг [29]. У відповідь на виклики сьогодення створюються відповідні Центри допомоги з координації надання наукових послуг і пошуку механізмів організацій співпраці учасників такого центру - наукових установ і закладів освіти з органами місцевої влади й самоврядування та суб'єктами підприємництва.

Висновки. Формування державної інноваційної політики для агробізнесу має розвиватись у тісному зв'язку означених нами напрямів. Проблема криється у визначенні об'єктів підтримки інноваційного середовища. Вони можуть збігатися, або бути відмінними від об'єктів прямої бюджетної підтримки у сфері аграрного бізнесу.

Насамперед на достатньому рівні має фінансуватися наука. Крім того, політика державної підтримки інновацій повинна сприяти освоєнню створених продуктів. Для недержавних підприємств, що займаються інноваційними розробками, мають бути створені особливі умови підтримки, зокрема пряма підтримка процесу інноваційної діяльності та непряма - податкові канікули, спеціальний режим сплати інших видів податків.

У цілому державна підтримка інновацій має базуватись на прямих і непрямих заходах стимулювання в тісному зв'язку з потребами, вимогами й можливостями внутрішнього ринку та його учасників, з урахуванням світових тенденцій цього процесу.

Розв'язати досліджувану проблему, згідно зі Стратегією інноваційного розвитку України до 2030 року, передбачається шляхом реалізації програмних заходів за такими напрямками: створення сприятливого нормативно-правового поля для суб'єктів господарювання, що провадять інноваційну діяльність; розвиток інноваційної інфраструктури, методично-консалтингове забезпечення, розширення зв'язків вітчизняних науковців і винахідників з іноземними підприємствами.

Необхідно посилити напрями поширення агроінновацій шляхом підтримки IT-індустрії; розвитку освітньої співпраці між науковими закладами, аграрними підприємствами та державою; сприяння розвитку галузей, де впровадження інновацій супроводжується найменшими ризиками. Доцільно запозичити зарубіжний досвід у частині стратегії держави щодо регулювання інноваційної діяльності залежно від фази економічного розвитку та бюджетних можливостей.

Список бібліографічних посилань

1. Аналітичні довідки «Стан розвитку науки і техніки, результати наукової і науково-технічної діяльності». URL : <https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/informacijno-analitichni-materiali>.
2. Гейця В. М. Національна інноваційна система та інноваційно-інвестиційна діяльність. *Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку* / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. Київ : Ін-т екон. та прогнозув, 2013. С. 345-385.
3. Гусев В. О. Державна інноваційна політика: методологія формування та впровадження : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2011. 624 с.
4. Державне регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності: ефектометричний інструментарій : монографія / І. О. Галиця, М. М. Шевченко, А. Є. Никифоров, Н. В. Погуда ; за ред. І. О. Галиці, А. Є. Никифорова. Київ : Кондор, 2013. 293 с.
5. Дудар Т. Розвиток інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки України. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Вип. 1. С. 60-69.

References

1. Analytichni dovidky «Stan rozvytku nauky i tekhniky, rezultaty naukovoї i naukovo-tekhnichnoi diialnosti» [Analytical references "The state of development of science and technology, the results of scientific and scientific and technical activities"]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/informacijno-analitichni-materiali> [In Ukrainian].
2. Heiets, V.M., et al. (2013). Natsionalna innovatsiina sistema ta innovatsiino-investytsiina diialnist [National innovation system and innovation and investment activity. Economy of Ukraine: strategy and policy of long-term development]. *Ekonomika Ukrainy: stratehiia i polityka dovhostrokovoho rozvytku*. V.M. Heiets (Ed.). Kyiv: In-t ekon. prohnouzuv [In Ukrainian].
3. Husiev, V.O. (2011). Derzhavna innovatsiina polityka: metodolohiia formuvannia ta vprovadzhennia [State innovation policy: the methodology of formation and implementation]. Donetsk : Yuho-Vostok. [In Ukrainian].
4. Halytsia, I.O., et al. (2013). Derzhavne rehuliuivannia investytsiino-innovatsiinoi diialnosti: efektometrychnyi instrumentarii: monohrafiia [State regulation of investment and innovation activity: the effectometric toolkit]. Kyiv: Kondor [In Ukrainian].

6. Жук В. М. Економіка інноваційної діяльності НААН. *Вісник Центру наукового забезпечення АПВ Харківської області: наук.-вироб. зб.* Харків : Друкарня ФОП Малахін О. О. 2013. Вип. 14. С. 222-233.
7. Захарчук О. В., Іоницой Є. Ю. Інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 53.
8. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету на наукову і організаційну діяльність Президії Національної академії аграрних наук України. URL : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16754557/zvit_26-2_2017.pdf?subportal=main.
9. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. І., Шпикуляк О. Г. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.
10. Концепція реформування і розвитку аграрної освіти та науки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2011 р. № 279-р. База даних. «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-%D1%80#Text>.
11. Лопатинська Ю. В. Оцінка стану інноваційного розвитку АПК на основі інституціонального аналізу його високотехнологічної сфери. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 109.
12. Ляшенко О. М. Результативність бюджетного фінансування наукових досліджень в Україні. НІСД. URL : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/biudzheth_fin-58b32.pdf.
13. Мазуренко О. В., Столярчук Н. М. Інноваційне забезпечення аграрного сектору економіки: аналіз стану. *Економіка АПК*. 2019. № 12. С. 37-45.
14. Накісько О. В., Руденко С. В. Державна підтримка агропромислового комплексу в контексті інноваційно-інвестиційного відтворення *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка*. 2015. Вип. 161. С. 239.
15. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : Стат. зб. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_nauka_201.
16. Осецький В. Л., Куліш В. А. Інноваційна індустріалізація в агропромисловому комплексі України. *Економіка АПК*. 2020. № 4. С. 54-62.
17. Офіційний сайт Національної академії аграрних наук України. URL : <http://naas.gov.ua/>.
18. Присяжнюк М. В., Петриченко В. Ф., Володін С. А. Концептуальні засади інноваційно-інвестиційного розвитку Національної академії аграрних наук України. *Економіка АПК*. 2013. № 4. С. 3-22.
19. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року : Розпорядження КМУ від 10 липня 2019 р. № 526-р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-shvalennya-strategiyi-rozvitku-sferi-innovacijnoy-diialnosti-na-period-do-2030-roku>.
20. Проект Концепції реформування аграрної науки на основі інноваційної моделі. URL : <http://minagro.gov.ua/node/18402>.
21. Радченко О. Д. Стан фінансування наукового забезпечення ведення сільського господарства України. *XIV Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні»*. Київ, 2019. С. 564-567.
22. Радченко О. Д., Малік Л. М., Мельничук О. О. Державне регулювання та підтримка аграрної науки та інновацій. *Актуальні проблеми інноваційного розвитку аграрного сектору економіки : матеріали Одинадцятої міжнар. наук.-практ. молодіжної конф., 10 квітня 2020 року* / ред.: Ю. О. Лупенко та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. С. 134-138.
23. Разживін В. М. Принципи державного регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств і аналіз його ефективності. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2018. № 4. С. 160-170.
5. Dudar, T. (2019). Rozvytok innovatsiinoi diialnosti v aharnomu sektori ekonomiky Ukrainy [Development of innovative activity in the agricultural sector of the Ukrainian economy]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 1, pp. 60-69 [In Ukrainian].
6. Zhuk, V.M. (2013). Ekonomika innovatsiinoi diialnosti NAAN [Economics of Innovative Activity of NAAS]. *Visnyk Tsentru naukovooho zabezpechennia APV Kharkivskoi oblasti: nauko-vo-vyrobnychiy zbirnyk*. Vypusk 14. Kharkiv: Drukarnia FOP Malakhin O.O. [In Ukrainian].
7. Zakharchuk, O.V. & Ionitsoi, Ye.Iu. (2020). Innovatsiino-investytsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [Innovative and investment support for the development of agriculture in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 53 [In Ukrainian].
8. Zvit pro rezultaty audytu efektyvnosti vykorystannia koshitiv derzhavnogo biudzhetu na naukovu i orhanizatsiinu diialnist prezidii Natsionalnoi akademii ahrarynykh nauk Ukrainy [Report on the results of the audit of the effectiveness of the use of state budget funds for scientific and organizational activities of the Presidium of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine]. Retrieved from: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16754557/zvit_26-2_2017.pdf?subportal=main [In Ukrainian].
9. Lupenko, Yu.O., et al. (2014). Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektyvy: monohrafiia [Innovative support for the development of agriculture in Ukraine: problems and prospects: monograph]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
10. Kontseptsiiia reformuvannia i rozvytku ahrarynoi osvity ta nauky: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy # 279-r. vid 6 kvitnia 2011 r. [The concept of reforming and development of agrarian education and science: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from April 6, 2011 No. 279-r.]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-%D1%80#Text> [In Ukrainian].
11. Lopatynska, Yu.V. (2020). Otsinka ctanu innovatsiinoho rozvytku APK na ocnovi instytutsionalnoho analizu yoho vysokotekhnolohichnoi sfery [Assessment of the state of innovative development of the agro-industrial complex on the basis of the institutional analysis of its high-tech sphere]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 109 [In Ukrainian].
12. Liaschenko, O.M. Rezultatyvnist biudzhethnoho finansuvannia naukovykh doslidzhen v Ukraini [The effectiveness of budgetary financing of scientific research in Ukraine]. NISD. Retrieved from: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/biudzheth_fin-58b32.pdf [In Ukrainian].
13. Mazurenko, O.V. & Stoliarchuk, N.M. (2019). Innovation provision of the agrarian sector of economy: state analysis. *Ekonomika APK*, 12, pp. 37 [In Ukrainian].
14. Nakisko, O.V. & Rudenko, S.V. (2015). Derzhavna pidtrymka ahropromyslovoho kompleksu v konteksti innovatsiino-investytsiinoho vidtvorennia [State support of the agro-industrial complex in the context of innovation and investment reproduction]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva im. P. Vasylenka*, 161, pp. 239 [In Ukrainian].
15. Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini. Statystychnyi zbirnyk [Statistical collection "Scientific and innovative activity in Ukraine"]. (2020). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_nauka_201 [In Ukrainian].
16. Osetskyi, V.L. & Kulish, V.A. (2020). Innovatsiina industrializatsiia v ahropromyslovomu kompleksi Ukrainy [Innovative industrialization in the agro-industrial complex of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 54-62 [In Ukrainian].
17. Ofitsiinyi sait Natsionalnoi akademii ahrarynykh nauk Ukrainy. [Official site of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine]. Retrieved from: <http://naas.gov.ua/> [In Ukrainian].
18. Prysiazhniuk, M.V., Petrychenko, V.F. & Volodin, S.A. (2013). Kontseptualni zasady innovatsiino-investytsiinoho rozvytku Natsionalnoi akademii ahrarynykh nauk Ukrainy. [Conceptual foundations of innovation and investment development of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 3-22 [In Ukrainian].

24. Про розгляд Звіту про результати аудиту ефективності використання Національною академією аграрних наук України коштів державного бюджету та управління об'єктами державної власності, що мають фінансові наслідки для державного бюджету: Рішення Рахункової Палати України від 09 червня 2020 року № 13-1. URL : https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/13-1_2020/R_RP_13-1_2020.pdf.
25. Соловчук К. О. Державна підтримка інноваційного розвитку агропромислового комплексу України. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 126-133.
26. ТОП-25 найбільш інноваційних стартапів у сільському господарстві за версією Forbes. URL : <http://propozitsiya.com/ua/top-25-naybilsh-innovatsiynih-startapiv-u-silskomugospodarstvi-za-versiyeyu-forbes>.
27. Харченко Ю. П. Аспекти реалізації державної інноваційної політики України в сучасних умовах. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2017. № 2. С. 63-74.
28. Шибанін В. С., Кормишкін Ю. А. Форми інноваційної активізації аграрного підприємництва в умовах цифрової трансформації економіки. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 18-25.
29. Як США та Польща підтримують якісну науку. Починаючи зміни в НАНУ можна вже зараз і без додаткових грошей. URL : http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/84562/Jak_SShA_ta_Polshha_pidtrymujut_yakisnu_nauku?a_srt=1.
30. Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. URL : <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020>.
31. Jugend, D. et al. Relationships among open innovation, innovative performance, government support and firm size: Comparing Brazilian firms embracing different levels of radicalism in innovation, *Technovation, Elsevier*. 2018. Vol. 74. P. 54-65.
32. Klerkx L., Hall A., Leeuwis C. Strengthening agricultural innovation capacity: are innovation brokers the answer? *International Journal of Agricultural Resources, Governance and Ecology*. 2009. Vol. 8(5-6). P. 409-438.
33. Main Science and Technology Indicators European Commission Eurostat Science, technology and innovation. URL : <http://www.oecd.org/sti/msti.htm>.
34. Mayer H. Catching Up: The Role of State Science and Technology Policy in Open Innovation. *Economic Development Quarterly*. 2010. № 24(3). P. 195-209. <https://doi.org/10.1177/0891242410366563>.
35. Mazzucato M. Mission-oriented innovation policy. UCL Institute for Innovation and Public Purpose Working Paper, 2017.
36. Veugelers R. Which policy instruments to induce clean innovating? *Research policy*. 2012. Vol. 41(10). P. 1770-1778.
37. Wright B. D. Grand missions of agricultural innovation. *Research Policy*. 2012. Vol. 41(10). P. 1716-1728.
38. AGROIT Forum. URL : <https://oleynik.company.ua/conference/agroitforum-2020/>.
19. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku sfery innovatsiinoi diialnosti na period do 2030 roku: Rozporiadzhennia KMU vid 10 lypnia 2019 r. # 526-r [On approval of the Strategy for the development of innovation for the period up to 2030: Order of the Cabinet of Ministers from July 10, 2019 No. 526-r.]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-rozvytku-sferi-innovatsiynoi-diialnosti-na-period-do-2030-roku> [In Ukrainian].
20. Proekt Kontseptsii reformuvannia ahrarnoi nauky na osnovi innovatsiinoi modeli [Draft Concept of reforming agricultural science based on the innovation model]. Retrieved from: <http://minagro.gov.ua/node/18402> [In Ukrainian].
21. Radchenko, O.D. (2019). Stan finansuvannia naukovoho zabezpechennia vedennia silskoho hospodarstva Ukrainy [The state of financing the scientific support of agriculture in Ukraine]. IV-a Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia molodykh uchennykh ta spetsialistiv «Istoriia osvity, nauky i tekhniki v Ukraini», pp. 564-567 [In Ukrainian].
22. Radchenko, O.D., Malik, L.M. & Melnychuk, O.O. (2020). Derzhavne rehuliuвання ta pidtrymka ahrarnoi nauky ta innovatsii [State regulation and support of agricultural science and innovation]. Aktualni problemy innovatsiinoho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky: Materialy odynadtsiatoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi molodizhnoi konferentsii, 10 kvitnia 2020 roku, NNTs IAE. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE», pp. 134-138 [In Ukrainian].
23. Razzhyvin, V.M. (2018). Pryntsypy derzhavnogo rehuliuвання investytsiino-innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv i analiz yoho efektyvnosti. [Principles of state regulation of investment and innovation activities of enterprises and analysis of its effectiveness]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*. 4, pp. 160-170 [In Ukrainian].
24. Pro rozghliad Zvitu pro rezultaty audytu efektyvnosti vykorystannia Natsionalnoiu akademiieiu ahrarnykh nauk Ukrainy koshtiv derzhavnogo biudzhetu ta upravlinnia ob'ektyamy derzhavnoi vlasnosti, shcho maiut finansovi naslidky dlia derzhavnogo biudzhetu: Rishennia Rakhunkovoi Palaty Ukrainy vid 09 chervnia 2020 roku # 13-1 [On consideration of the Report on the results of the audit of the effectiveness of the use by the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine of state budget funds and management of state property with financial consequences for the state budget: Decision of the Accounting Chamber of Ukraine from June 9, 2020 No. 13-1]. Retrieved from: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2020/13-1_2020/R_RP_13-1_2020.pdf [In Ukrainian].
25. Solovchuk, K.O. (2014). Derzhavna pidtrymka innovatsiinoho rozvytku ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy [State support for innovative development of the agro-industrial complex of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, pp. 126-13 [In Ukrainian].
26. TOP-25 naibilsh innovatsiinykh startapiv u silskomu hospodarstvi za versiiu Forbes [TOP 25 most innovative startups in agriculture according to Forbes]. Elektronnyi resurs. Retrieved from: <http://propozitsiya.com/ua/top-25-naybilsh-innovatsiynih-startapiv-u-silskomugospodarstvi-za-versiyeyu-forbes> [In Ukrainian].
27. Kharchenko, Yu.P. (2017). Aspekty realizatsii derzhavnoi innovatsiinoi polityky Ukrainy v suchasnykh umovakh. [Aspects of the implementation of the state innovation policy of Ukraine in the current minds] *Publchne administruvannia: naukovy doslidzhennia ta rozvytok*, 2, pp. 63-74 [In Ukrainian].
28. Shebanin, V.S. & Kormyshkin, Yu.A. (2019). Formy innovatsiinoi aktyvizatsii ahrarnoho pidpriemnytstva v umovakh tsyfrovoy transformatsii ekonomiky. [Forms of innovation activism of agrarian industry in the minds of digital transformation of the economy]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 18-25 [In Ukrainian].
29. Iak SShA ta Polshcha pidtrymujut yakisnu nauku. Pochynaty zminy v NANU mozna vzhe zaraz i bez dodatkovykh hroshei. [How the US and Poland support quality science. It is possible to start changes at NASU now and without additional money] Retrieved from: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/84562/Jak_SShA_ta_Polshha_pidtrymujut_yakisnu_nauku?a_srt=1 [In Ukrainian].

30. Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. (2020). Retrieved from: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020> [In English].
31. Jugend, D., et al. (2018). Relationships among open innovation, innovative performance, government support and firm size: Comparing Brazilian firms embracing different levels of radicalism in innovation, *Technovation*, Elsevier, vol. 74, pp. 54-65 [In English].
32. Klerkx, L., Hall, A. & Leeuwis, C. (2009). Strengthening agricultural innovation capacity: are innovation brokers the answer?. *International Journal of Agricultural Resources, Governance and Ecology*, 8(5-6), pp. 409-438 [In English].
33. Main Science and Technology Indicators European Commission Eurostat Science, technology and innovation. Retrieved from: <http://www.oecd.org/sti/msti.htm> [In English].
34. Mayer, H. (2010) Catching Up: The Role of State Science and Technology Policy in Open Innovation. *Economic Development Quarterly*. 24(3). 195-209 [In English]. doi:10.1177/0891242410366563.
35. Mazzucato, M. (2017). Mission-oriented innovation policy. UCL Institute for Innovation and Public Purpose Working Paper [In English].
36. Veugelers, R. (2012). Which policy instruments to induce clean innovating? *Research policy*, 41(10), 1770-1778 [In English].
37. Wright, B.D. (2012). Grand missions of agricultural innovation. *Research Policy*, 41(10), 1716-1728. [In English].
38. AGROIT Forum (2020). Retrieved from: <https://oleynik.company.ua/conference/agroitforum-2020/> [In English].

Radchenko O. D., Tkach L. L., Dendebera O. P. State regulation and support agrarian innovations in Ukraine

The purpose of the article is to carry out a scientific generalization of the state of agricultural innovations and their state regulation in Ukraine on the example of scientific institutions.

Research methods. The methodological basis of the research is the systemic method. A monographic method was used - for examining scientific publications of researchers on the problems of agricultural innovations and their state regulation; empirical, systemic and comparative analysis and synthesis, graphic methods - to assess the current state of science financing; statistical method - to assess the degree of government regulation and research funding; abstract-logical - for theoretical generalizations and conclusions.

Research results. A review of scientific research on state regulation of agricultural innovations in Ukraine and the world is carried out. Shows the innovative position of Ukraine in international ratings. The state regulation of innovations through the analysis of the dynamics and efficiency of expenditures on agricultural science is investigated.

Scientific novelty. The definition of state regulation of agricultural innovations was further developed as the choice of a certain model of organizational, regulatory, management measures for the creation and transfer of new technologies aimed at the formation of interrelated mechanisms of institutional, resource support for the support and development of innovative activities in agriculture for the purpose of socio-economic development. The substantiation of dependence of dynamics and efficiency of expenses on agrarian science and other spheres of economic activity in interrelation with macroeconomic indicators was deepened.

Practical significance. Conclusions are made about the need to form a strategy for innovative development of the agricultural sector by supporting innovation and the IT industry; further cooperation between manufacturers, scientific institutions and the state. It is recommended to borrow foreign experience in terms of processing the state's strategy for regulating innovation in the agricultural sector, depending on the phase of economic development and budgetary opportunities. Tabl.: 5. Figs.: 4. Refs.: 38.

Keywords: innovations; agricultural science; efficiency of innovations; state regulation; budget financing.

Radchenko Oksana Dmytrivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of financial-credit and tax policy, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: oxanarad@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-4892-7764>

Tkach Liudmyla Leonidivna - research fellow of the department of organization of scientific research and innovation development, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: ecapk@iae.kiev.ua

Dendebera Olena Petrivna - research fellow of the department of organization of scientific research and innovation development, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: ecapk@iae.kiev.ua

Радченко О. Д., Ткач Л. Л., Дендеберя Е. П. Государственное регулирование и поддержка аграрных инноваций в Украине

Цель статьи - осуществить научное обобщение состояния аграрных инноваций и их государственного регулирования в Украине на примере научных учреждений.

Методика исследования. Методологической основой исследования является системный метод. Использован монографический метод - для обзора научных публикаций исследователей по проблемам аграрных инноваций и их государственного регулирования; эмпирический, системный и сравнительный анализ и синтез, графический методы - с целью оценива-

ния современного состояния финансирования науки; статистический метод - для оценки степени государственного регулирования и финансирования научных исследований; абстрактно-логический - для теоретических обобщений и выводов.

Результаты исследования. Проведён обзор научных исследований по государственному регулированию аграрных инноваций в Украине и мире. Показана инновационная позиция Украины в международных рейтингах. Исследовано государственное регулирование инноваций посредством анализа динамики и эффективности расходов на аграрную науку.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие определение государственного регулирования аграрных инноваций как выбор некоторой модели организационных, регуляторных, управленческих мер по созданию и трансферу новых технологий, направленных на формирование взаимосвязанных механизмов институционального, ресурсного обеспечения поддержки и развития инновационной деятельности в сельском хозяйстве с целью социально-экономического развития. Углублено обоснование зависимости динамики и эффективности расходов на аграрную науку и другие сферы экономической деятельности во взаимосвязи с макроэкономическими показателями.

Практическая значимость. Сделаны выводы о необходимости формирования стратегии инновационного развития аграрного сектора путём поддержки инноваций и IT-индустрии; дальнейшего сотрудничества между производителями, научными учреждениями и государством. Рекомендовано заимствование зарубежного опыта в части разработки стратегии государства по регулированию инновационной деятельности в аграрном секторе в зависимости от фазы экономического развития и бюджетных возможностей. Табл.: 5. Илл.: 4. Библиогр.: 38.

Ключевые слова: инновации; аграрная наука эффективность инноваций; государственное регулирование; бюджетное финансирование.

Радченко Оксана Дмитриевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела финансово-кредитной и налоговой политики, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: oxanarad@ukr.net

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0003-4892-7764>

Ткач Людмила Леонидовна - научный сотрудник отдела организации научных исследований и инновационного развития, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: esaprk@iae.kiev.ua

Дендебера Елена Петровна - научный сотрудник отдела организации научных исследований и инновационного развития, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: esaprk@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 05.11.2020 р.

Фахове рецензування: 16.11.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Радченко О. Д., Ткач Л. Л., Дендебера О. П. Державне регулювання та підтримка аграрних інновацій в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 119 – 136. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011119>

Radchenko, O.D., Tkach, L.L. & Dendebera, O.P. (2020). Derzhavne rehuliuвання ta pidtrymka ahrarnykh innovatsii v Ukraini [State regulation and support agrarian innovations in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 119 – 136 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011119>

* * *